

Љубинко Милосављевић

Блатно доба и процват амброзије

Садржај

УВОД.....	3
БЛАТНО ДОБА.....	5
О будућности без будућности.....	5
Троструки модел издаје интелектуалаца.....	6
Интелектуалци на Хесиодовој низбрдици.....	8
Експерти и њихова посла.....	10
Ко може да спаси свет ако му спаса уопште има.....	11
СЛОБОДА И РОПСТВО.....	13
„Између страсти за једнакошћу и наде за слободом“.....	16
Историјски реванш или како је ропство почело да израста на идејама о слободи.....	18
НАЦИОНАЛНО И УНИВЕРЗАЛНО.....	21
Проблем универзалија и његове модификације.....	22
Национализам и антидоти.....	24
Универзализација и неразумевање цивилизација.....	27
СУКОБ ИЛИ САРАДЊА ЦИВИЛИЗАЦИЈА.....	33
Наводна дезидеологизација улоге идеологија у (будућој) светској историји.....	34
Сарадња цивилизација – да ли је и како могућа.....	38
ОПРЕДЕЉЕЊЕ ЗА ПОГУБАН СТИЛ ЖИВОТА.....	41
Отпор култури и науци.....	41
Од успона до пада; култура и некултура.....	43
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ПРОМЕНА (КОЛЕКТИВНЕ) СВЕСТИ.....	45
Преумљење или презубљење свести.....	47
Билборди у Будви; историјски рашомон или безумље у политичком лудилу.....	49
Моћ моћи и немоћ паметне моћи.....	50
Убијање у (идентитетски) појам.....	51
Одсуство катарзе и идентитетска денационализација.....	52
ЖРТВА (И НАГРАДА) ЗА ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА.....	55
УМЕТНОСТ И АПСУРД.....	63
КАД ПРОЦВЕТА АМБРОЗИЈА.....	71
НАВОЂЕНА ЛИТЕРАТУРА.....	77
НАПОМЕНА О ПРЕТХОДНИМ ОБЈАВЉИВАЊИМА.....	79
БЕЛЕШКА О ПИСЦУ.....	80

УВОД

Неки од радова који чине ову књигу (*Ропство и слобода*, *Национално и универзално*, *Сукоб и сарадња цивилизација*, *Опредељење за погубан стил живота*) били су саопштавани на научним скуповима и објављивани у зборницима радова. Ови текстови настајали су, све до ауторовог одласка у пензију, током истраживања на пројекту *Традиција, модернизација и национални идентитети у Србији и на Балкану*, који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Само се рад насловљен *Уметност и апсурд* у овој књизи први пут објављује. Уз тај веома кратак текст дато је објашњење разлога његовог настанка и на неколико страница исписана су ауторова сећања на својевремене, сада већ прошлековне Сокобањске сусрете, одржаване током санкцијама условљених гладних раних деведесетих година. Аутор сматра да треба да остане записано на који начин се настојало да макар мало буде ублажен егзистенцијални очај српских интелектуалаца у то несрећно време. Наравно, у исписивању ових сећања он се користио искључиво својим памћењем, па ако у њима има нечег неистинитог то може бити само последица заборављања због протока толиког времена а не продукт лоших намера.

Назив ове књиге настао је готово механичким спојем наслова првог и последњег њеног текста. *Блатно доба* је метафора којом се жели да укаже на историјску дегенерацију људског рода. Још су неки стари Грци веровали да људски род током историје пролази кроз све лошија раздобља, па је после златног, сребрног, бронзаног и гвозденог доба, у коме су они живели, нама данас преостало да живимо заглибљени у блату. Доказа да смо доиста у блатном добу, поготово у сфери морала, има напретек. Изопачавању људскости као да нема краја, а да ствар буде још гора, оно иде упоредо са цивилизовањем света. Са његовим техничко-технолошким све бржим напредовањем, духовност и душевност се све више стрмоглављују, а нема никаквих доказа о некаквој нужној вези између те две интенције.

Али, насупротив том регресивном историјском току постоји и некакав прогресиван процес, незаустављив и ништа мање опасан. Овде је он такође метафорично означен као цветање амброзије. Тај коров се лако шири, расејава и узгаја без ичије помоћи. Он опасно угрожава људско здравље, поготово од када градови неконтролисано расту а села нестају. Некултивисана природа људима грубо узвраћа због недопустиве диспропорције у распоређености становништва. Та силна села која су прогутали градови постала су најбоља узгајалишта за коровски прах.

Регрес и прогрес о коме се овде говори сусрећу се у истој тачки и подређени су истој сврси. Са те њихове сусретне тачке повратак ка добру тешко да је могућ. Ум ипак не влада светом у шта је, у складу са осећањем ствари свог доба, био убеђен Хегел. Али када светом овлада безумље, што се не збива тако ретко, његова судбина постаје зависна од отпора који му се чини.

Проблемом судбине савременог света, тим претешким питањем, бавио се аутор ове књиге нехотице и на индиректан начин у готово свим њеним поглављима. Овде је расправљано о тенденцијама ка поробљавању, успешним настојањима да се реafirмише ропство, глобализовању света и поништењу националних осећања, опредељивању за начин живота који ствара погубне последице, инсистирању на

(присилној) промени свести. О свему томе аутор је морао да изриче свој став који је у опреци према оном код нас доминирајућем. И док се, у складу са свеопштом интенцијом нашег времена за превредновањем свих вредности, углавном стајало у одбрану оних становишта која се никада раније нису сматрала нормалним, овде је чињено супротно, равнало се према устаљеним вредностима националне културе. Када се чини другачије, то изгледа модерно и прихватљиво али неретко делује карикатурално.

У једној лековитој књизи насловљеној *Хомеопатија*, пише поред осталог: „Губећи обележје припадности својој култури, ви почињете да бивате нико. А глобализација све чини да постанете нико“. Овоме *нико* може се још додати њему нераздвојно – *и ништа*, да би тај мрак који се очекује и ствара био што непрозирнији. Али у том и таквом мраку, уче нас и обећавају, да ће се створити светла будућност. Ње такве ради спроводи се систематично и подло обмањивање, намерно заглупљивање, све с циљем да се избегне ужасавање и застрашивање од онога што се спрема.

У Нишу,

Љубинко Милосављевић

почетком 2019. године

БЛАТНО ДОБА

Питање о будућности¹ подразумева или пророчке или прогностичке, футуролошке амбиције и способности, које аутор овог прилога не поседује. Па ипак се одлучује да нешто каже и о ономе шта обичном човеку не може бити познато с било каквом извесношћу. Пошто се људи могу делити на песимисте и оптимисте, и пошто он припада пре и више првима, свој одговор ће темељити на том и таквом осећању ствари.

О будућности без будућности

Будућност је вазда происходила из прошлости и садашњости, уз мање или више радикалних раскида са њима. Актуелно стање ствари упућује пак на то да је овај свет без будућности, и то не само због тога што га од нагле и крајне пропасти чува још једино бомба која може да га уништи. Самоуништава се он већ веома дуго, па интелектуалци, који по природи свог посла, или пре по миту који о њима још живи, немају никакву шансу да овај ток ствари преусмере. Они дакле, као и овај свет немају будућност па макар постојали у њему пропорционално у знатно већем броју него у свим пређашњим временима.

За утеху, будућност немају нити ће је имати многи други социјални слојеви на којима је својевремено почивао свет. Сељаци, чак ни пољопривредни произвођачи, како су својевремено били преименовани, будућност немају у машинском и технизованом свету. Неће је имати ни радници, бар не они и онакви у које је Маркс полагао толике наде да ће препородити свет. Бојим се да ни многи други социјални слојеви чија је будућност пожељна за опстанак света неће је имати, али ће зато све већу моћ задобијати све оне социјалне групације које свесрдно раде против његовог пристојног опстанка.

Како ствари данас стоје, будућност у овом свету имаће само криминалци, они у власти и изван ње, потом терористи и наравно старлете. Чак је и будућност спортиста под знаком сумње зато што су стварне људске могућности у овој сфери већ исцрпљене па ће нова достигнућа зависити пре свега од (зло)употребе хемијских средстава, опет од криминалног миљеа. У будућности ће постојати само две „класе“, она произвођача (било чега) и потрошача (свега и свачега). Исти људи имаће јанусовске улоге за пре и после подне, за радну седмицу и викенд. Медијима се некада замерано да својим програмима нивелишу образоване нивое; сурвавају најобразованије а интелектуално уздижу необразоване. Данас они бестидно идиотизују ове друге и свакога ко им то допушта, чиме се у истој популацији стварају два ментална склопа који ће међусобно све теже комуницирати, још мање ће имати могућности да се разумеју.

Како је све то почело, ако се овако наставља? Шта о том путу ка беспућу каже историјска и мисаона прошлост? Морамо се подсетити мита о златном добу и Хесиода. Беоћански сељак међу првима је указао на то да прогрес у добру није мера ствари већ његова супротност, регрес, пропадање људског рода као природнији историјски ток.

¹ У организацији *Летописа Матице српске* одржан је 21. априла 2017. године округли сто на тему *Имају ли интелектуалци будућност?* Био сам позван да учествујем на овом округлом столу али му због спречености нисам присуствовао. Послао сам овај текст Редакцији часописа и он је објављен са радовима презентираним на округлом столу у јубиларном, 500-том броју (јул-август 2017) *Летописа Матице српске*.

Свет је, по Хесиодовом мишљењу, већ до његовог времена (крај 8. и почетак 7. век п. н. е.), прошао кроз пет епоха или еона, све тонући од виших ка нижим ступњевима, од бољих ка лошијим раздобљима. Пошто су се окончали златно, сребрно, бронзано, херојско доба, свет се нашао у железном раздобљу у коме је старогрчки рапсод живео, са свим последицама које собом носи дегенерација и деградација људског бића.

Ако се може поверовати Хесиоду и његовом виђењу историјског тока, ми данас живимо у некаквом добу које би се могло назвати блатним, упркос томе што је оно технолошки, уназад стотинак последњих година, у тој сфери зачуђујуће напредовао. За такво виђење могло би се наћи мноштво доказа, почев од онога да је грчком рапсоду врлина била једна од кључних речи и највиша вредност, да би данас ова реч устукнула из језика и уступила место извесним маркетиншким тричаријама. Или како је негде доста давно записао песник Јован Зивлак – стари су знали за врлину а ми данас имамо фрижидере. Додао бих да смо после фрижидера добили још штошта, али се од врлине све упорније удаљавамо.

Интелектуалци су на светскоисторијску сцену ступили са просветитељством и француском револуцијом, мада их је одувек било. Најпре су називани мудрацима, па филозофима, потом хуманистима и томе слично. У Новом веку, са постепеним процесом секуларизације, преузимали су делимично улогу средњовековног свештенства бар по томе што су ауторитет градили борећи се за универзалне вредности, демонстрирајући моралну стаменост и тежећи некој врсти непогрешивости. Живели су од продаје своје културе, знања и луцидности али свакако у друштвену корист. Критичност према постојећем, у првом реду према режимима, прерасла је у догму и неминовни атрибут који краси интелектуалце. Проудуковали су идеје на којима ће израстати идеологије које ће покретати масе на ратове и револуције, заправо на стварање историје.

Напокон је створен својеврсни мит о интелектуалцима као високоморалним личностима који вазда британским реакцијама бране истину и правду и склони су саможртвовању за узвишене циљеве. Они су та умна, друштвена и морална снага која ће својим непомирљивим гласом дати подстицаје за превладавање нечега што је означено као лоше друштвено стање.

Међутим, историјска збивања ће утицати да тај јединствени лик интелектуалца у „миту“ о њему почне да задобија различите ретуше. Са диференцијацијом народа у нације и настајањем националних држава, партикуларност је почела да обузима лик интелектуалца. То ће бити основ за будућу кључну поделу унутар овог социјалног слоја која ће учинити да данас међу интелектуалцима дође до непревладиве поделе на тзв. мондијалисте и националисте, космополите и родољубе.

Троструки модел издаје интелектуалца

Сваки народ и свака национална држава имали су потребу за својом националном интелигенцијом посредством које би друштво брже напредовало и бивало повезаније са осталим цивилизованијим светом. Ако су се захваљујући историјским чиниоцима налазили у каквом заостатку, настојали су да властиту интелигенцију што пре створе, школујући младе тамо где је то било упутно. Народ без своје интелигенције осећао се као беспаметан и тражио је начина да тај недостатак што брже и боље превлада. Национална интелигенција, по правилу у почетку веома малобројна, бивала је

национални понос. Чини се да се сва друга друштвена елита лакше могла стварати и профилисати од интелектуалне.

Бар у нашим условима интелектуалци су најпре потицали из самог народа, не од сопствене саморепродукције, што наравно није било ништа лоше, напротив. И делили су у једном периоду српске историје, у другој половини XIX и на почетку XX столећа, судбину сопственог народа. У ослободилачким ратовима, почев од Првог српско-турског до краја Првог светског, интелектуалци су углавном били уз свој народ. Потоња времена ће водити ка поделама и жигосањима на „поштену интелигенцију“ и ону која то по тадашњим мерилима није могла да буде.

Током Првог светског рата многи значајни српски интелектуалци, али и многи младићи који су то требали да постану, учествовали су у ратној епопеји и изгубили животе. Милутин Бојић није дуго надживео *Плаву гробницу*, Дис је постао утопљена душа. Али се Бори Станковићу, изванредном писцу, замерало после рата што је рат провео у Београду и у окупаторским гласилима објавио неколико прича док су српски војници крварили на Кајмакчалану и другим бојиштима.

Готово идиличну слику која је постојала о српским интелектуалцима током Великог рата и одмах после њега, нарушио је спис Арчибалда Рајса *Чујте Срби*. Први циљ српских интелектуалаца био да своје склоне, како вели Рајс, у ровове Женеве, Париза и Лондона, где ће провести рат, уз правдање како ће после рата бити потребни паметни људи за обнову земље. Он исписује читав списак интелектуалаца који су избегли муке и страдања по албанским и македонским планинама, али су одмах по ослобођењу настојали да постану утицајне личности уместо уморних и разочараних ратника. У Првом светском рату је знатан део српске интелигенције издао свој народ, што се није дешавало, како примећује овај пријатељ Срба, у осталим зараћеним државама, ни пријатељским ни непријатељским.

Своју црну слику интелектуалне елите употпуњује Рајс запажањем да се многи Срби школовани у иностранству нису остварили по повратку у отаџбину. Знање стицано у другим културама, које напосто нису могли да озбиљније упознају, „остајало је књишко и није се стапало с духом“. Они који су успели да створе значајна дела попут Слободана Јовановића и Скерлића, учинили су то захваљујући личним способностима и изванредној интелигенцији. „Ваша интелигенција ропски прати сва застрањивања и све глупости такозваног савременог живота, и у томе још претерује, било то у моди, сликарству, вајарству, спорту итд.“ (Рајс, 2008: 28). Он такође пише како још у време док светом није био завладао бог-новац српска интелигенција није била имуна на изазове монете, због чега ће је у једном поднаслову означити као *Жарштите трулежи и покварености*.

Интелигенција је по Рајсовом запажању постајала све гордија и у њој су се све више губила лепа својства српског народа. „Било је још много горе с вашим младим људима по повратку из иностранства. Себе су сматрали супериорним. Презирно су називали друге – оне који нису имали универзитетску диплому или неки сличан папир – сељацима.² А себи су давали онај смешни заједнички назив „интелигенција“. Ти људи

² Негде шездесетих година прошлог века, у време почетка интензивног пражњења села у Србији и масовног преласка становништва у градове, веома често се користила реч *сељак* и то у pejоративном значењу. Таквом њеном употребом антиципирало се али и подстицало оно што ће доћи; пражњење села и бела куга. Вазда сам се питао чиме су сељаци допринели да тако буду ружени све до овог Рајсовог објашњења да заслуга зато припада неким интелектуалцима. Данас, кад сељака готово да више нема, све ређа је употреба те речи па и она с погрдним значењем.

сиромашног духа не увиђају да се истинска интелигенција не стиче само студијама, па чак ни оним највишим. Истинска интелигенција је природан дар и проистиче из духа и из срца. Обичан сељак може да буде сто пута интелигентнији од универзитетског професора са пола туцета диплома“ (Рајс, 2008:38)

Ово је писао Арчибалд Рајс некако у исто време када је Жилијен Бенда објавио есеј провокативног наслова *Издаја интелектуалаца*. Бендин текст се појавио 1927. године, а писање Рајсовог штива упућеног Србима завршено је 1928. године, са опоруком да се не објављује за његова живота, да би се на његову појаву причекало читавих седамдесетак година. Да ли је Рајс чуо наслов или евентуално читао Бендин текст немогуће је утврдити, али је сам наслов могао бити инспиративан за Рајса да доста простора у својој невеликој књизи посвети српској интелектуалној елити и прикаже њене мане.

Код ове двојице аутора ради о различитим типовима издаје интелектуалаца и вредностима које се издају. У Бендином есеју издајом је означено одустајање од одбране универзалних вредности зарад партикуларних, националних, расних и класних циљева и интереса. У Рајсовом спису радило се о издаји сопственог народа и то у тешким тренуцима његове историје али и о својеврсном настојању да се од тог чина профитира.

Независно од ова два списка који указују на два модела издаје интелектуалаца, тај чин је задобио обресе својеврсне апорије. Према њој, издаја би била нешто што интелектуалци обавезно чине, а то шта издају зависи од њихових интелектуалних опредељења и уверења. Или, крајње упрошћено приказана ова апорија се своди на издају или човечанства или сопственог народа. Из (априорних) опредељења за једну од алтернатива проистиче сва та непомирљивост већ спомињаних мондијалистичких и патриотских позиција, глобализма и глокализма.

Из ове поделе, која чак ни дијалог не чини могућим и делотворним, јер су ровови довољно дубоко ископани, могу следити својеврсни апсурди попут онога да ваш народ уништавају са неких „космополитских“ позиција, а ви томе још свесрдно аплаудирате, док народни плач због зла које му се наноси осуђујете као груби национализам. Излаз из ове апорије и међусобног неразумевања сукобљених страна могао би се наћи у консултовању истине и пропитивању осећања за правду. Међутим, ове вредности су се у постмодерном свету сасвим релативизовале. Истина се договара, ствара, инсценира, а правда бесрамно постоји за једне, не и за друге. И једна и друга су изгубиле статус универзалних вредности.

Међутим, у најновије време настао је трећи и најгори тип издаје интелектуалаца. Он ни на који начин не почива ни на каквим уверењима већ на хедонистичким прохтевима, што је последица постмодерног обрачуна са традиционалним вредностима. Тако је шака сребрњака постала најнеупитнија вредност, која искључује сваку љубав па и ону према полису и према космополису.

Интелектуалци на Хесиодовој низбрдици

У моје студентско доба беснео је рат у Вијетнаму и ми смо, као интелектуални подмладак, протествовали против америчке агресије и испољавање суровости. Чинили смо то по свој прилици под утицајем суда који су у Лондону основали 1966. године Бертран Расел и Жан Пол-Сартр са још неколицином такође веома истакнутих интелектуалаца. Суд је носио име по презимену овог тада веома утицајног енглеског

филозофа и добитника Нобелове награде за књижевност 1950. године. Судије интелектуалци заседали су у неколико главних градова европских држава и доносили своје осуде и пресуде моралног карактера. Овај, како су га називали „преки суд“, није наравно могао да заустави рат али је гласом интелектуалаца од највећег ауторитета могао снажно да осуди оно што су чинили људи од највеће моћи.

Неких тридесетак година касније, пошто се у свету штошта десило и пошто је уклоњена „гвоздена завеса“ која га је политичко-системски делила на две сукобљене стране, и када се бар на тренутак могло поверовати да отпочиње остварење Кантовог идеала о вечном миру, највећа војна организација западног света почела је да бомбардује најпре Србе у Босни а касније се устремила на Србију. Био је то посве неравноправни сукоб не само по војној сили већ и по томе што је слабија страна била неоправдано оптуживана, осуђивана, напоскон бомбардована, а што је још горе, уз одобравање и готово хорску подршку тог чина. Раселовог суда више није било нити је могло да буде али су на сцену опет ступили филозофи, сада француски и „нови“ на челу Анри Бар Левијем. Ови филозофи ће за разлику од претходника чинити све супротно, а њихово право да суде и пресуђују није почивало на вредности и значају њихових филозофских опуса, него је стечено на неки волшебан начин.

Уместо да се држе бар непристрасно и озбиљно потруде да разумеју шта се то и зашто тако збива, ови нови интелектуалци су априори и пропагандно одобравали примену силе над слабијом и по много чему недужном страном. Оно што су чинили медији као експоненти силе као да није било довољно, па су то исто својим ставовима требали да потврде и легитимишу интелектуалци. Њима би требало да се више верује јер их још од Драјфусовог времена красе ореоли објективности, непоткупљивости и неискварености.

И цео интелектуални Запад је мање више ћутао о ономе што (нам) се збивало сем веома ретких појединаца, углавном књижевника, који су као некада Виктор Иго, указивали на то да се сатире један мали народ. Сличан интелектуални мук пратиће и потоња бомбардовања Ирака и Либије.

Додуше, у савременом западном свету постоји само један изузетак од општег стања – Ноам Чомски, који упорно истрајава на традиционалном послу интелектуалца, што више зачуђује него што охрабрује. Он се годинама већ бритко оглашава у готово свим изазовним приликама и упорно инсистира на одговорности интелектуалаца пре свега према афирмацији истине и разобличавању њене супротности. Својим реакцијама, непосредним интелектуалним ангажманом, он је задобио велике симпатије широм света, али нису изостале ни жестоке осуде и то не од жигосаних моћника већ од самих интелектуалаца. Неки сматрају да његово дугогодишње упорно борбено трајање, то да му већ давно нису запушена уста, не значи друго већ да му је намењена улога украса америчке демократије. Други пак мисле да је Чомски „увек био контролисана опозиција“ и наводе доста аргумента за такву оцену.

Свет више није и никада неће бити онакав какав је био. Нити су интелектуалци оно што су били, још мање су онакви какви би требало да буду. Они све мање имају снаге и смелости да нешто кажу (што није политички коректно), све мања је могућност да се чује то што би требало рећи, а богме сваким даном је и све мање оних којима би казано могло нешто да значи. Пошто је посао интелектуалаца да буду на страни добра и истине, против зла и лажи, то ће им бити све теже у свету симулација и симулакрума, сваковрсних манипулација и превара. И сам сам својевремено уживао пред „лепотом“ призора које су стварале америчке ракете у ноћном небу изнад Багдада. Многи други у

свету скакали од радости и аплаудирали док су рушени мостови по градовима Србије, верујући при том да су непоколебљиво на страни добра.

Експерти и њихова посла

Филозофи су некада мењали свет а данас то чине експерти не питајући се наравно о смислу и сврси онога што чине. Интелектуалцима је преостало још једино да свет тумаче (у медијима) чиме и сами своје амбиције своде на експертске. Тенденција интелектуалаца да буду експерти и захтеви те врсте нису од јуче. У неким пређашњим временима политика (свеједно да ли једнопартијска или вишепартијска) захтевала је од интелектуалаца да буду ангажовани, што је значило да се лате експертског посла, пропагандистичке друштвене улоге.

Данас се мноштво потенцијалних интелектуалаца све радије оријентише и преоријентише на ту мање клизаву експертску стазу. Експерти су политичарима оданији, поузданији и неупоредиво подобнији од интелектуалаца које све чешће и више потискују из оног њиховог традиционалног гнезда смештеног између власти и народа. Експерти се углавном регрутују образовањем, а они „хуманистички“ долазе из редова пале интелектуалне елите. Интелектуалце апаратчике, заправо експерте који нису ни знали да су то што јесу, данас су наследили „компрадорски интелектуалци“ (С. Антонић), „опслужујућа интелигенција“ (С. Кара-Мурза), који свој новац зарађују туђом памећу и за туђе бабе здравље.

Пошто прозаична времена захтевају прозаичне људе експертско је да раде свој посао, да не буду ничија савест и никоме на савести и да не брину светску бригу. Стални али узгредан посао им је да манипулишу људима, а најузвишенији да обогаљују државе и народе. Да свет не би живео у неслагласности са својим временом технолошко доба воли фах-идиоте. Они одлично рачунају на компјутерима али, како упућује један виц, не разликују јагње од шарпланинца.

Добро би било када би се могле остварити наде Зигмунда Баумана да интелектуалци постану законодавци, а не само интерпретатори. Али им таква привилегија тешко да може бити дата. Питање је да ли би онда у ичему могли и да се сложе. Они су заправо одувек били у законодавним пословима али само као правни техничари, што им никада и неће бити ускраћено.

Свет ће, на жалост, остати без интелектуалаца, оних из „митског доба“, који су сматрани савешћу човечанства, али и интелектуалаца бранитеља националних вредности. Јер што је у друштвима све мање народа, све више заблуделих појединаца због процвата индивидуализма, све мање ће бити националних, патриотски усмерених интелектуалаца.

Будућност ће се све више, на жалост, ослањати на рад експерата, све мање ће у њој бити утицајних интелектуалаца осим оних које називају јавним, зато што им је посао да утичу на јавно мњење. Јавни интелектуалац постоји од процвата моћи медија а циљ им је да се конзументима нешто разјасни критички или апологетски свеједно, зависно од друштвене, државне, страначке или неке друге и другачије интенције.

Насупрот великим надама које се полажу у значај тзв. јавног интелектуалца, определио бих се ипак за његовог антипода, који је такође оксиморон. Знам бар за двојицу „приватних интелектуалаца“ и то веома утицајних у дугом временском

раздобљу, што им сам тај статус „приватности“ озбиљно доводи у питање. То су Сократ, који ништа није хтео да напише и страдао је за истину од неправде, и Монтењ, који је сам себи био и физика и метафизика и никоме није био на услузи. Тајна њихове дуготрајности у томе је што су постојали и стварали пре медија, а не за њих и због њих.

Ко може да спаси свет ако му спаса уопште има

На питање ко би овај свет у ово блатно доба могао да из извуче из глиба не бих могао да понудим иоле смислен одговор. Интелектуалци такви какви су, све мање утицајни и све аутистичнији, то сигурно неће моћи, нити би им каљуга, њихова и сва остала тако нешто допустила. А божанствено би било да их има, да се њихов глас чује, да им се верује и да свет мењају супротно од оног смера на који је указивао Хесиод.

Експертима по природи ствари и није посао да спасавају свет; они могу само да га све дубље увлаче у технолошки прогрес, еколошку и осталу пропаст. У озваничено секуларном свету свештеници су изгубили сваки озбиљан утицај, а друге групације које би нешто можда могле да учине или су прокоцкале шансу или још увек нису ни на видику.

Свет би можда могле да спасу неке изузетне личности које се ретко јављају, тек онда када се додирне дно дна, како се то у историји већ дешавало. А да ли ће се и када оне „родити“ није ми дато да знам. То је већ посао за пророке, чак не ни за прогностичаре.

СЛОБОДА И РОПСТВО

Аутор овог рада је, поред осталих, и писац књиге *Под/стицање слободе – Нововековна мисао о друштву* (Филозофски факултет, Ниш 2008). У њој је приказао идеје социјалних теоретичара од доба ренесанса до савремених мислилаца. Књига је овако насловљена због уверења да је историја социјалних теорија подстицање на слободу, а друштвени живот њом обликован представља историју стицања слободе, или хегеловски речено, остварење свести о слободи.

Код последњег од разматраних аутора, Џорџа Орвела у једној паролу идентификују се слобода и њена супротност - *Слобода је ропство*. Ова идентификација тумачена је као негативно-утопијски став, упозорење за будућност, израз страха од ње, као непожељна могућност. Међутим, та будућност је већ увелико време у коме живимо. У овом одељку бавићу се вредношћу слободе али и опаком могућношћу да она у савременом и будућем свету уступи место својој негацији.

Мора се непрестано понављати да је човек биће противречно и да се налази у конфликту са самим собом. Човек тражи слободу, у њему је огroman порив ка слободи и он не само да лако доспева у ропство, него он ропство и воли. (...) Човек је обавезан не да остане господар, већ да постане слободан човек. (...) Поробљавање другог је исто тако поробљавање себе самога.

Николај Берђајев

Слобода и ропство су контрадикторни појмови; други појам је негација садржаја првог и обрнуто. Ропство је не-слобода, одсуство слободе; слобода је одсуство принуде, одагнано ропство. У хегеловском филозофско-историјском начину мишљења слободе и ропства током историје заправо и нема све до старогрчког света, где су једни слободни други робови, јер је у историјски старијим источњачким деспотијама слободан могао бити само један, деспот, који је самим тим био роб сопственог деспотовања.

Ханс Кремер сматра да пре Грка није постојао филозофско-етички и психолошки појам слободе. Историјски прелом у мисли о слободи збио се током Грчко-персијских ратова, мислио је исти аутор. То значи да се појам слободе родио из историјске свести о могућности ропства, из опасности од персијског поробљавања. Грци су се уплашили могућих последица персијског похода по њихову егзистенцију, жртвовали су се као заједница, сачували и увећали сопствену слободу, бар утолико што су постали свесни потребе за њом и вредности коју она собом носи. Тиме је слобода претворена у вишу од највиших вредности, у ону која нема реалну материјалну противредност ни цену.

Али, у исто то време слободни, и од персијског могућег ропства ослобођени Грци, имали су своје робове. То упућује на бивалентно поимање и осећање слободе; оно што је вредност за нас није и не мора бити вредност у нашем одношењу према другом. Слободом се сматрала елиминација владавине другог, али не увек и одсуство наше и сваке друге доминације над другим. Уживање у властитој слободи као да није могуће

док неко за њу не робује. Потреба за туђим робовањем је покретач историје али је то исто и потреба за ослобођењем од тог и таквог стања. Слобода не би била ни циљ ни вредност да нема вазда претећих опасности од стања која се мисле њеном негацијом.

Историјско-генетички гледано у природном, предкултурном и предцивилизацијском стању постојала је апсолутна слобода која је била угрожена али не од институционалног ропства већ од немогућности опстанка у природи. Ропство човека у природи и од природе са цивилизовањем света се постепено претворило у своју супротност, у поробљавање природе. Ова врста надметања се наставља и веома заоштрава тако да страх од природе, ни до данас, упркос превеликим остварењима у владавини над њом, није ишчезао. Штавише, он постаје све присутнији и изразитији због учесталих катаклизми које се сматрају последицама климатских промена. Од доба хуманизма човек је пројектован да буде господар света. У ово наше технолошко доба он је задобио изузетну моћ над природом али уз истовремену апсолутну немоћ пред њеним све чешћим „осветничким“ хировима.

Слобода је стање људске ситуације, никако не природно стање већ продукт цивилизовања. Ропство је то исто али супротног усмерења. Слобода и ропство се рађају и нестају само у друштвима, у државном стању и предају историји. Срећни дивљак, када је био откривен са открићем Америке, није био ничији роб али је његова „дивљачка“ срећа одмах замењена ропством сличним оном какво имају животиње истргнуте из природе и смештене у зоолошким вртovima.

У појмовном смислу ропство је угрожавање, одузимање нечије слободе, тим пре што слобода у ропству по дефиницији није присутна. Платон је робове сматрао неопходним али и незгодним поседом, што су каткад добро осетили неки њихови господари, они који нису умели да од својих робова сачувају неке своје тајне, па су их робови имали у својим шакама. Велики Атињанин је неговао неку врсту сажаљења према робовима. Позивао се на Хомеров став из *Одисеје* по коме Зевс узима половину врлине човеку којег час робовања снађе. А врлина је чешће од слободе била тема у старогрчким расправама, што значи да је слобода пре била етичка него социјална категорија.

Аристотел је чини се више од осталих старогрчких мислилаца посвећивао пажњу слободи и ропству. Чувено је његово одређење ропства по природи које је чешће наилазило на чуђење него на покушаје разумевања. Јер мора се признати – писао је он – „да су једни људи по природи слободни, а други робови и да је за робове и корисно и праведно да робују“ (Аристотел, 1960:11). (Ово запажање у сасвим модификованом виду формулисаће Ерих Фром у свом учењу о бекству од слободе, одређујући не само разлоге већ и социјално-психолошке механизме бекства од слободе, ка једном виду драговољног робовања, а да се за њега и не зна). Још је Аристотел морао да примети да природа додуше не ствара обућаре и друге занатлије, јер се ови послови морају да уче, али се са урођеним склоностима за ропство као природним деформитетом рађа мноштво људских бића.

Слободу је Аристотел сматрао основним принципом демократског уређења. Права карактеристика слободе је умешност владања и потчињавања. То је прво обележје демократије. Њено друго обележје је да се под слободом подразумева живот којим се живи како се хоће, док ропство карактерише то да се не може живети по својој вољи. Робовањем се, по Аристотелу, не може сматрати живот у складу са државним уређењем већ је оно средство за његово одржавање. Да је овај став заувек остао функционалан

никако не би било нововековних револуција, посебно оних у име слободе, а свима њима остварење слободе био је основни покретачки мотив.

Са демократијом у полису проширивало се поље слободе, уз изналажење могућности да она не буде обесмишљавана и ограничавана нечијом властољубивошћу. Такве склоности су се санкционисале али не ограничавањем слобода већ остракизмима, привременим прогонствима, кажњавањем љубитеља властољубивости и неслобода. Када је слобода демократског типа, која је подразумевала непосредно и директно учешће у државним пословима, постала немогућа због превеликог раста држава, дошло је до рационализација таквог њеног одсуства. Стоици и епикурејци су, сваки на своје начине, таквим рационализацијама давали оригиналне доприносе све до сагледавања могућности да мудрац ипак може и у ропству да буде слободан. У друштвеном свету, у коме је живела и када је нестајала, слобода је своју егзистенцију могла да сачува само у мисли и њеним посредством.

У средњем веку слобода се, генерално гледано, као и свака власт, сматрала божјим даром, чедом божје милости у сразмери у којој је човек био ослобођен од греха. Пред Богом су сви људи били једнаки па аналогно томе и слободни. Свест о слободи са хришћанством учиниће се универзалном, али ће зато ступњевни остварени социјалне слободе бити наравно сасвим различити и зависиће од друштвеног статуса. Људски живот у том раздобљу су регулисале норме, што моралне и правне, понајпре канонске. Такво стање ће се по истеку ове епохе сагледавати као успостављени висок ступањ укупне неслободе живљења, пад у ропство без фактичког признања постојања таквог стања. Пошто је западна црква по свом социјалном устројству била исто што и држава, а у извесном смислу била јој је и надређена, она је својим инквизиторским смерањем постала узором за све потоње тоталитарне облике државног организовања.

Ако је споменути вид демонстрације теократских неслобода налазио алиби у божјој вољи, ослобођење је требало да буде људски посао. Започели су га хуманисти заменом поштовања божје воље несметаним испољавањем слободе воље, што ће подразумевати и слободу избора. Јесу додуше обновитељи утопијског мишљења Томас Мор и Томазо Кампанела, у својим замислима будућих и бољих светова, остављали могућност за постојање ропства, али после њих нико више ропство није ни спомињао, ако се под тим не подразумевају неки од веома тешких видова отуђења. Свет је за увек, чинило се, упловио у луку слободе, а ова вредност се високо уздигла у хијерархији вредности, постала је „исходиште и услов већине моралних вредности“ (Хајек, 1998:13).

И док се расправљало о ступњевима и формама остварења слободе, превиђало се да стање остварене слободе „клицу могуће пропасти у себи носи“. Ропство је неретко бивало непосредна и директна консеквенца изобиља слободе. Као оскудица слободе оно је смењивало необузданост коју неретко слобода собом носи. Крпељ ропства се вазда припијао уз слободу да би се хранио њеним соковима. Историја друштвених односа упућује на то да људским смерањима циљ није некакво поседовање слободе по себи, остварење илузије слободе (мада ни то није бивало сасвим искључено) већ њено задобијање одстрањивањем њој супротног стања. Из ропства, које је принуда, тешко се могло другачије изаћи већ само принудом, с том разликом што је сврха ове друге принуде супротно усмерена.

„Између страсти за једнакошћу и наде за слободом“

Слобода ће бити прва реч на уснама француских револуционара из 1789. године, испред братства и једнакости, пре него што ће постати кључном речи којом ће творци либерализма формулисати своју идеологију. Хегел ће са својим пријатељима садити дрво слободе у Паризу у знак оданости стремљењима Француске револуције, тој, како је веровао, зори ослобођења човечанства. Када социјалисти буду градили своју идеологију на идеји једнакости, слободу као вредност неће наравно елиминисати већ ће је ставити у други план. Вредност слободе они ће понајпре сагледавати у сфери рада. Посебно ће се старати како да се мучни и експлоататорски рад истисне из људских живота, што је већ представљао завидан вид ослобођења али и знатну елиминацију могућности робовања. Разумљиво је да се на друге, суптилније и теже уочљиве форме поробљавања, пажња не само социјалиста није ни усмеравала.

За класичне либералне мислиоце слобода је била виша вредност од правде и ауторитета. Човек има по њима права да чини све што закони не забрањују, чиме ће морална сфера људског живота бити стављена у искушења пред којима је већ вероватно бивала у предцивилизацијском периоду. Џон Стјуарт Мил ће, пишући *Оглед о слободи*, боље утемељити своју одбрану ове вредности него што су то чинили Џон Милтон у *Ареопагитици*, Спиноза у *Теолошко-политичком трактату* и Џон Лок у *Писмима о толеранцији*.

Границе слободе Мил ће одредити неограничено, прошириће их до оног момента док испољавање сопствене слободе не започне да угрожава слободу другог. Он ће трагати за начинима заштите слободе појединца и од државе и од друштва, све с циљем да се створе услови за напредак ка остварењу човека у складу са својом природом. Ни Милу ни другим либералима није тада могло пасти на памет да превелика заштита слободе и индивидуума од колективних норми може у крајњем исходу водити ка поништењу слободе.

Додуше, постоје по Милу неки парадокси слободе, извесне сасвим разложне неопходности њеног ограничавања. Слобода говора се мора ограничити када изношење неког мишљења изазива штетно чињење, попут изговарања запаљивих тирада гладној маси о томе да је својина крађа пред кућом богатог трговца житом. Није ограничавање слободе забрана преласка моста који може сваког тренутка да се сруши или пак забрана добровољне продаје појединца у ропство, упркос његовој свесној намери, баш зато што у природи слободе није да се слобода отуђује.

Либерализам ће своја теоријска упоришта највећма имати у англиканском свету, потом у Сједињеним Америчким Државама, али је један од првих класика ове идеологије био Француз Бенжамен Констан. Он слободу није поимао као утицање на власт при доношењу значајних одлука већ као сферу гарантоване личне независности која започиње тамо где престаје надлежност сваке власти. Констан је уочио да су током историје постојала два различита начина поимања слободе. Стари су схватили слободу као потчињавање појединца власти заједнице, што је значило да је појединац био суверен у јавним пословима, а роб у приватним односима, због чега се залагао за стварање институционалних претпоставки којима ће се осигурати индивидуалне слободе.

На Констановој дистинкцији у поимању слободе старих и модерних људи почиваће будуће разликовање тзв. позитивне и негативне слободе, које се везује за име

Исаије Берлина³. У првом случају слобода ће бити поимана као право учешћа у колективном одлучивању, у другом, као немешање у живот појединца, одсуство спољашњих његових ограничења, као очување, поштовање његове независности. Класични либерали били су заступници негативне концепције слободе. Старом поимању слободе супротстављали су модерно које подразумева најпре право личности на стицање и располагање имовином а тек потом као право утицања на друштвене послове.

За Миловог пријатеља Алексиса де Токвила демократија је значила слободу учествовања у јавном животу и располагање својом личношћу. Њен други циљ је једнакост, па се овај мислилац бави проблемом под којим условима модерна једнакост појединца омогућава друштвену повезаност а не дира у слободу. Разматрајући проблем шта у друштву треба пре сачувати - једнакост, на којој почива демократија, или слободу, Токвил се показује као доследан либерал а не као демократа. Индивидуалну слободу он противставља социјалној слободи.

У друштвима нема апсолутне једнакости већ постоје неки облици ропско-господарских односа сматра писац волуминозне *Демократије у Америци*. Демократија жели једнакост у условима слободе, социјализам једнакост у условима ропства и интернационализма. Међутим, у демократском друштву насупрот аристократског, сматра Токвил, однос господара и слуге није саобразан начелу друштвеног поретка јер противречи начелу једнакости. Демократија успоставља нови однос слуге и господара; то је слободни уговор, којим слуга прихвата своју привремену потчињеност, привремену јер и он може постати господар. Ропство за Токвила, као и за нешто старијег Хегела, који је својом дијалектиком роба и господара из *Феноменологије духа*, могао на њега утицати, није једном и заувек друштвено-формацијски дато. Стања слободе и ропства нису коначна сем, како либерали сматрају, у колективистичким условима.

Готово у исто време док су једни теоретичари били опседнути вредностима слободе, било је и оних који су попут Едмунда Берка стајали на страну поретка (власти), бранили су традиције насупрот еруптивних трансформација, због могућности да се из обиља слободе⁴, олако и лакомислено не уплови у неслободу. То се по правилу дешавало током револуција које су избијале у име слободе, а неретко се завршавале на сенжистовски начин, да нема слободе за непријатеље слободе. И наравно, у револуционарним врењима ништа није било лакше него пронаћи некога ко ће бити означен за непријатеља слободе и пресудити му по револуционарној правди.⁵ Али на таква стања се могло гледати као на историјске ексцесе који само привремено и краткотрајно ремете оптимистичку веру о сталном напредовању свести о слободи и освајању слободе саме.

Слобода је нешто што се попут других појмова може дефинисати, класификовати, делити према различитим принципима. Њена суштина неретко пребива у крајностима њеног опстанка тако да су у праву Бакуњин и анархисти кад сматрају да слобода може

³ О овоме постоји и другачије мишљење: „Разликовање између „позитивне“ и „негативне“ слободе популаризовао је Т. Х. Грин (Green) а до њега је оно дошло од Хегела“ (Науек, 1998: 357).

⁴ „Људи воле слободу без ограничења, док у исто време признају нужност поретка“ (Džejms Vjukenan). Тако су се два стара идеала, грчки идеал слободе и римски идеал поретка нашли у јединству, упркос томе што поредак означава ограничење, корекцију слободе, јединство супротности, супротност у (подношљивом) јединству.

⁵ Једна вероватно аутентична анегдота с почетка наше комунистичке прошлости лепо упућује на парадоксалност слободе. Током неког обиласка затвора одмах после Другог светског рата један тадашњи високи полицијски функционер препознао је познатог књижевника. Упитао га је од када је он у затвору. Добио је одговор – од ослобођења. Анегдота упућује на то да ослобођење и пад у ропство немају универзални већ релативни значај и значење.

постојати само тамо где нема никакве власти и присиле, али и да је она немогућа без неке врсте присиле, на шта указује Томас Џеферсон, када вели да „ни једна влада не може постојати без цензуре: тамо где је штампа слободна нико није слободан“, што значи могући су ропство и анархија. Овако поларизована схватања карактера и друштвене улоге слободе упућују на то да се, како би рекао песник, слобода умом не може схватити већ се само срцем може премерити. На жалост, овакво осветљење слободе не може се најбоље разумети без Констанана и његове већ спомињане дистинкције поимања слободе старих и модерних људи. Стари су вредност слободе знали и осећали, док модерни људи лако упадају у замку савременог ропства, све више им прија илузија слободе у неслободи.

Историјски реванш или како је ропство почело да израста на идејама о слободи

Постоји изгледа једна људска урођена илузија по којој се са протоком времена, значи током историје, искључиво остварује напредак. Ово уверење има своје упориште и у теоријској сфери где се, бар по питању друштвене слободе, токови ствари сагледавају прогресивно. По учењу о друштвеним формацијама, ропство се оцењује као давно превазиђено друштвено стање у које никако није могуће вратити се. Тиме је подстакнута склоност не само да се неки историјски очувани облици ропства превиђају већ и да се у међувремену створени веома суптилни и наравно прикривени његови облици попуно игноришу. Ову дуго времена присутну предрасуду први су озбиљно почели да доводе у питање писци негативних утопија. По њиховим виђењима будућност је итекако бременита опасностима од новог ропства.

Овај рад започет је констатацијом да су слобода и ропство контрадикторни појмови, што представља само један елементаран, нормалан, логичан исказ. Међутим, у Орвеловој *1984-ој* ови појмови су идентификовани. У једној од парола којом је искићен Лондон каже се да *Слобода је ропство* и још додаје да овај исказ потпунији смисао добија када се чита натрашке. То значи да је у појмовној равни дошло до чудне трансформације; супротни појмови постали су еквивалентни, што опет значи да се у реалном свету нешто збило што није ни уобичајено, ни нормално.

Ако је историја била људски излет у слободу, ова визија њеног краја представља повратак на њен почетак, стање ствари аналогно ономе у источњачким деспотијама, где је, по Хегелу, само један био слободан и то у својој неслободи. Чини се да се тиме историјски круг затворио, с том разликом што овакав крај историје није дефинитиван и може представљати њен нови почетак, али у неким будућим миленијумима, наравно ако буде прилике да они икада пристигну.

Почев од Токвила и Лорда Ектона либерални теоретичари су социјализам означавали за идеологију која представља пут у ропство⁶, због чега је према њему негована дубока одбојност. Либерали су наравно сматрали да одустајање од једнакости зарад слободе, онога на чему почива њихова идеологија, води остварењу слободе и да другачији, чак супротни исход никако није могућ. Међутим, у савременом свету у коме је либерална идеологија постала доминирајућа показује се, насупрот Хајеку и Поперу, да ропство може бити последица и неодмереног фаворизовања слободе. Тако су рођени

⁶ Својевремено је Ф. А. Хајек написао, како то сам у Предговору каже, политичку књигу *Пут у ропство*, у којој је планско, социјалистичко привређивање означавао као тај пут.

неолиберализам и глобализам. Први на веома суптилне начине трага, поред осталог, за модусима како да људи заволе своје робовање, а други разграђује националне идентитете и суверенитете у настојању да створи глобалну власт која може значити успостављање јединственог планетарног (не само тржишног) ропства.

Из индивидуализма, једне од битних одлика либерализма, развио се, уз сву позитивну вредност афирмације индивидуалног, и индивидуалистички деформитет који прати умишљај о сопственој изузетности али и својеврсни презир, игнорисање вредности свих других. Изузетност је у почетку био ласкави епитет који се приписивао само ретким појединцима. Потом се атрибут изузетности проширио на колективитете највишег обима којима припада овај појединац, без обзира на то што сваки индивидуализам представља жестоку реакцију на опстанак или успостављање колективизма. Тако се од индивидуализма, кроз однеговано осећање више вредности, дошло до уверења о изузетности државе којој тај појединац припада⁷, потом о изузетности његове нације али и о њеној предодређености за глобално, универзално вођство у свету, док су сви остали индивидууми, њихове државе и народи, сматрани достојним једино да изузетнима буду робови.

Реванш ропства данас, за све оно што му је историјски чињено од бораца за слободу, одвија се тако да будућих ослободилаца, потенцијалних бораца за слободу, више не би смело да буде. Савремено поробљавање не спроводи се више окивањем у ланце већ утамничењем духовне сфере; обезличавањем, зомбирањем, чиповањем, медијским бомбардовањем зарад несвесног и добровољног прихватања ропства или бар одсуства озбиљнијих отпора ропском стању. Савремено, за разлику од класичних начина робовања разликује се по љубави према сопственом робовању. Оно је специфичан начин остварења среће, који негују модерни људи, за разлику од класичног робовања које је изазивало страх.

Врли нови свет, каквим га је у тако насловљеној књизи представио још тридесетих година прошлог века Олдус Хаксли, кастински је структуриран и ту више нема никаквих могућности промена ни поправака. Циљ људи који управљају тим, како га он саркастично одређује *дивним новим* али данас већ савременим светом, није револуција ради револуције већ остварење друштвене стабилности. Предвиђа се остварење новог тоталитаризма грађеног на научним основама који неће живети од ужасних мучења каква је запамтила историја.

У међудржавним односима суптилни облици поробљавања све мање се остварују грубом силом (мада ни она није сасвим заборављена) већ се све више прибегава веома перфидним видовима потчињавања који се називају меком моћи. Овај вид демонстрације моћи нису смислили неки значајни социјални теоретичари већ геополитички стратези. Основне ставке меке моћи, демократија и слободно тржиште, све саме веома примамљиве вредности, неретко одводе државе и народе у ропске зависности, па орвелијана постаје будућност човечанства, залог тешких судбина народа и појединачних људских бића. Неће ли се тиме затворити онај круг са којим је историја по Хегелу и започела, успостављањем деспотизма, неслободе и свеопштег ропства, и неће ли оно пређашње краткотрајно раздобље слободе, живот у њој, представљати историјску епизоду у којој се водила успешна борба ума са навалом безумља.

⁷ Хилари Клинтон је лепо илустровала такво уверење изјавивши 2016. године у председничкој изборној кампањи да је америчка нација једина неопходна нација, она на коју се угледају људи целог света и настоје да је следе. Наравно она се није сетила да каже, нити јој је то блиско, да је ова нација постала, уз све ово, једна од најомраженијих због извесних агресивних потеза широм света.

Нада за роба да ће изгубити свој несрећни статус постоји само у Хегеловој дијалектици господара и слуге из *Феноменологије духа*, где ће слуга, захваљујући раду, изменити свој положај на штету нерадног господара. Али тиме ропство неће нестати већ ће господар и слуга само заменити улоге. У савременом свету чини се све да те и такве дијалектике никако не буде и да се ропство овековечи на веома суптилне и прикривене начине и да људским друштвом заувек овлада „кнез овога света“, који ће наравно то чинити по неправди. Свет је лош, како је писао Берђајев, не зато што је у њему материја доминантна а не дух „него зато што није слободан, што је поробљен“ (1991:222-3).

Када су се појавила негативно-утопијска пророчанства на читаоце су деловала застрашујуће. Данас је сасвим јасно да се штошта у овом свету збива по Хакслијевим и Орвеловим „јеванђељима“ али то младе генерације нити више плаши нити нарочито узбуђује јер оне за други и другачији свет и не знају. Оне су рођене и живе у том „негативно утопијском свету“ који за њих није ни утопијски ни непожељан. То је једини свет за који знају. Он наравно више није утопијски, јер утопије престају да буду то што јесу онда када се остваре.

Нејасно ће ипак остати то, да ли се у тим за нас некада утопијама, радило о пророчанским визијама, рационалним предвиђањима у или пак о пројектовању будућности. Чини се по свој прилици да је пројекат оваквог преуређења света грађен на пророчанствима саопштаваним у литерарној форми и презентираним на сасвим немистичан начин. На овакав закључак упућује велика сагласност онога што је пророковано и онога што се дешава у савременом свету.

Данас се у свету збива све оно што су негативне утопије, по природи својих позиција, сматрале да ће се десити а не би требало. Заправо, дешава се све оно што се не тако давно сматрало непожељним, opakим и опасним. А са остварењима утопија не само да оне губе утопијски карактер већ, што је још горе, губи се и свака нада. Јер од када је ничеанска идеја о превредновању свих вредности постала делотворно драматично присутна, утисак је да се тај процес никада више неће моћи да заустави, односно, да никаква реверзибилност није могућа. То онда може значити да ће слобода и ропство, на жалост, изменити места у вредносном систему и то по есхатолошком обрасцу, једном заувек.

НАЦИОНАЛНО И УНИВЕРЗАЛНО

„Изградња Вавилонске куле довела нас је у непосредну близину савршеног злочина. На срећу, Бог се умешао, развејао језике и посејао збрку међу људима. Наиме, распришеност језика је несрећа само са становишта смисла и комуникације. Са становишта самог језика, његовог богатства и јединствености, то је небески благослов – упркос скривеној божјој намери да казни људе, али, ко зна? Можда је то било само једно лукавство Свемогућег?“

Жан Бодријар

Шта је пре или важније у неговању осећања, доживљавању света па и у образовању, обликовању људских бића – да ли је то национално или општељудско? Француски мислиоци Монтеаскје и Де Местр опречно су одговорили на ово питање. Први је рекао да је човек оно што је прво и нужно, а то што је неко Француз сасвим је случајно. Други пак вели да човека никада није срео већ само Французе, Италијане, Русе...Ово су два екстремна одговора на прастари проблем универзалија, при чему се у једном случају преферира посебно у другом опште, за чим следе практичне консеквенце у организовању живота.

Чини се да је проблем решив ако се уместо фаворизовања крајности трага за средином, хармонијом, мером, онако како су то чинили старогрчки умови. Јер без националног људско биће ће остати обезличено, без универзалног лишиће се човечанске суштине. Последица опредељења за једну или другу позицију може бити национална (само)мржња и међусобно неразумевање цивилизација.

* * *

Замислимо свет „сачињен“ од бескрајне и истоветне равнице, или од истоврсних планина, још горе од саме пустиње, зар он не би био у сва три случаја бесконачно пуст, монотон, досадан. Леп је овај свет, како је писао чика Јова Змај, зато што је „овде поток онде цвет“, леп је од своје разноврсности чак и онда када вам се поглед сусретне са сурим стенама огромних планина. У таквом претпостављеном једноличном и досадном свету и људи би по свој прилици морали да буду једнолични и досађујуће присутни; свеједно да ли би сви били одвише лепи или још горе превише ружни. Било је у теодицејама учења да је творац створио најбољи од могућих светова баш зато што је он створен с недостацима па је људима препуштено да их отклањају. Слобода, која им је тиме дата, а могла је бити ускраћена ради савршенства, посебан је и на други начин ненадокнадив дар.

Ово је парадигматична, верујем одбојна слика онога што се хоће да учини са светом, да се све поравна, униформише, национално обезличи и унифицира, да на свету живи човек тек изашао из Прокрустове постеље, обогален наравно пре свега образовањем и духовним модама, уз несребичну техничку помоћ медија као „човекових

продужетака“, који су за Маршала Маклуана били проширење а заправо су човеково прогнање, како примећује Бодријар.

Не тако давно чудили смо се униформисаности Кинеза, данас Севернокореанаца, а у том чуђењу превиђамо да и сами постајемо униформисани додуше мало шароликије. Присетимо се како су некада биле лепе и топле шаре и боје на одећи којом су се китили наши већ далеки преци, које се данас могу видети само у музејима. Човекови дух и душа, национални, локални и појединачни огледали су се споља на њој и легитимисали. На основу тих тканина и боја, могло се знати ко је ко, одакле долази и штошта друго од овога много битније. Велики мученици у својим пословима они су на лицима имали осмехе јер су знали зашто живе и умели су да се животу радују.

Потом је наступило време машинизације живота и ултимативних захтева за универзализацијом свега и свачега. Стандарди из техничког света, тако разумљиви и чак неминовни, почели да на непримерени начин улазе у људски живот и да га компликују. Националним државама почели су да се закидају суверенитети а људима осећања припадности сопственој нацији. Штавише једни сународници су исмевали друге, због испољавања националних осећања, сматрајући то за анахрону пошаст. Уста су им била пуна критике национализма и похвале мултикултурализма. Толеранција је постајала кључном речи свакодневног и политичког говора, али је нетпељивост према другости бивала све присутнија.

И у сфери вредности дошло се до различитих видова техностандардизације. Још је најмање лоше то што воћни плодови морају по облику и тежини да буду исти, али то на изванредан начин треба да важи и за духовни живот. Јединственим вредносним системом за све нације тежи се поништењу сваке другости. Поправљачи Божјег дела, равнатељи, хоће да створе човека наместо људи, па после американизације која је започела с филмовима о добрим каубојима и злим Индијанцима, дошло се до истицања европских вредности као најнесумњивијих.

Вестернизацију прате изричито захтеви за промену свести (која је и иначе у сталној мени) што би онда значило дефинитивно напуштање идентитетског кода, и то у општој халабуци о идентитетима и потреби њиховог очувања. Најгоре од свега је веома примамљиво инсистирање на правима, не на дужностима. Тиме је приграбљена могућност да се суди и пресуђује свима и свачему и то по сопственим нормама. Изнад сваког права других успостављено је наше право да све то санкционишемо, а њихова је дужност да то поштују. Бесправичност таквог права огледа се већ у чињеници да се оно може селективно примењивати, што онда постаје карикатура праведности. Из осећања превелике моћи рађа се обезљуђеност и највиши ступањ однеговане бездушности; политика и зло су у великом сагласју.

Како је све то започело, на којим теоријским основама?

Проблем универзализације и његове модификације

Проблем универзализације је један од старих, нерешених али и нерешивих филозофских проблема. Настао још Аристотеловом критиком Платонове теорије идеја, овај проблем је васкрсао и решавао се у западнохришћанској филозофији током средњег века. Зависно од тога да ли је било доминирајуће реалистичко или номиналистичко теолошко становиште, следиле су различите консеквенце од којих је најпогубнија била разложна могућност оптужбе за јерес.

У доба просветитељства није се наравно више расправљало о теолошким финесама али се проблем универзалија трансформисао у питање – шта је прво и нужно, постоји ли човек уопште или постоје само појединачни народи који творе оно што називамо човечанством. Тако је дошло до оштрих формулација разлика у мишљењима. Просветитељ Монтескје изјашњавао се да је човек нужно, Француз сасвим случајно, заправо да му је припадност нацији акцидентално својство. Нешто касније конзервативац Жозеф де Местр, такође Француз, стајаће на номиналистичком становишту. Браниће посебно и појединачно јер му је емпирија сведочила да постоје народи и да човека нигде није ни видео ни срео већ само посебне народе и појединачна људска бића.

Иницијатор романтичарског покрета код Немаца и отац њиховог културног национализма, Готфрид Хердер, који је поред осталог аутор *Гласова народа у песмама*, сматрао је себе прво Немцем, потом човеком, имајући при том у виду да се људско биће током одрастања и васпитања етнички самоидентификује и усваја оно што се може назвати националним карактером.

Овакви одговори указивали су заправо на постојање два екстремна мисаона смера и разумевања света којима се основ тешко да може пронаћи другде већ у осећањима ствари, по оном Фихтеовом моделу да човек бира филозофију према томе какав је човек. Тако се човечанство може поимати као некакав наднародни супстрат, према коме народи представљају мање или веће нежељено одступање од те идеалне и мистичне суштине, али и да се оно може схватати и као скуп народа на земаљској кугли разврстаних по извесним предачким, расним и културним критеријумима. Средњовековни сукоб реалиста и номиналиста сада ће се преобратити у различите погледе на свет и историјски ток, које ће у филозофско-историјским разматрањима заступати тзв. линеаристи и циклисти, а у социјално-политичким борбама интернационалисти и националисти, данас космополити и шовинисти, глобалисти и антиглобалисти.

Средњовековна мисаона борба ће се током нововековља пренети с теолошког на филозофско-политички терен, да би с теоријских висина сишла у сферу практичне политике, а из ње у свакодневни људски живот. Ако је у средњем веку за номиналистичку позицију веома изгледна била оптужба за јерес, у савременом свету нека држава и народ могу бити бомбардовани зато што по некаквој и нечијој процени (обично се каже међународне заједнице) одступају од општечовечанске суштине. Зло које им се на тај начин чини и није никакво зло већ подстицај за буђење добра у њима с циљем да се поправе. Ако се процени да су непоправљиви могу уследити и драстичније санкције.

Право да све то оцењује, процењује и санкционише себи је доделио Запад, који хоће да од националне шароликости и мноштва створи нови поредак, да све универзлизује од начина организовања друштва и политичког живота, до забаве и видова испољавања радости. Незапад све то или радо прихвата или се опире, одговара на различите одмерене начине али, на жалост, и на ужасне, као што је то тероризам.

Консеквенце одговора на ова питања шта је прво и нужно, човек или појединачна људска бића и њихове народносне заједнице, могу бити судбоносне. Опасности за опстанак народа је и пре процеса-пројекта глобализације одувек било, али је тај циљ данас уочљивији због информационе покривености света. „Глобалистички удар на националне идентитете и државе“ (М. Степић) још увек је веома присутан и снажан али су његови ефекти изгледа знатно мањи од очекивања оних који су га започели. Нације и њихове државе су, и поред свега што је са њима чињено и што се намеравало чинити,

успеле да опстану, а постнационално и постдржавно стање, са светском владом и *човеком* као парадигматичним становником планете, мораће по свој прилици да причекају нека друга времена. Не би добро било да она буду пост-катаклизматична јер би и цена била превисока.

Национализам и антидоти

Са настанком нација и националних држава рођени су национализам и патриотизам, та два дуго времена неупитна осећања, која су данас постала морално проблематична. У Старом Риму реч *natio* је означавала заједницу људи истог порекла чији се припадник постаје рођењем, не слободним избором. Данас се од поимања нације као неизбежне судбине дошло до чудног, мало апсурдног уверења да је национална припадност нешто што се слободно бира. Овоме су свакако допринеле прекоокеанске миграције и стварање САД као државе која је произвела „од мноштва једност“ а „унутар једности мноштво“, па је успомена на национално порекло сачувана само код хифенизованих Американаца (Германо-Американаца, Британо-Американаца, Хиспано-Американаца, Афро-Американаца) (Валзер, 2001: 23). Брачне везе међу припадницима различитих народа такође су учиниле да се националност све чешће бира а не наслеђује.

Протекло време и прилике утицаће на то да реч национализам све више задобија негативну конотацију. Национализам је био стално критикован у до скоро код нас практикованом социјализму али и у од не тако давно прихваћеном неолиберализму. Та реч све више означава некакву нежељену друштвену појаву или духовно стање, а при том се не прави никаква разлика да ли се њом означава сентимент или покрет (Е. Гелнер). Тиме се изједначава једно сасвим нормално осећање према припадности највећој социјалној групацији са могућим охолом, мизантропским и агресивним покретом који стреми обрачуна са другопривадајућим ближњима. У том неиздиференцираном значењу речи национализам садржана је и конотација у међувремену готово сасвим из употребе ишчезле такође француске речи шовинизам. Позитивна конотација речи национализам, у смислу осећања љубави према свом народу, али без икакве мржње према свима другима, сасвим се изгубила, што је веома индикативно и упућује на то да такве љубави не треба да буде. Хуманизам би требао да буде њен сурогат али то никако није и не може бити исто.

Стална критика национализма, и с десна и с лева, и од социјалиста и либерала, истицање његове „кривице“ за светске ратове у XX веку као да великих војничких сукоба раније није било, затим фаворизовање мултикултурализма и означавање космополитизма за најисправнију оријентацију и прави, општечовечански избор⁸, учинило је да нација као нововековна творевина буде „разапета на анационалном и противнационалном крсту као превазиђена и непоћудна историјска појава“ (Кнежевић, 2015, стр, 97). Када се етничка припадност сведе на ствар свакодневног плебисцита (Е. Ренан), то за оне који држе до националног идентитета делује апсурдно. И док се национализми оптужују да су проузроковали светске ратове, нико и не помишља да би се из идеје космополитизма можда могло створити свеопште ропство и културна пуштош.

⁸ „Пре епохе национализма владајуће класе по правилу су имале космополитски карактер. (...) пре појаве национализма идеја да аристократија и сељаштво припадају истој култури аристократима би вероватно била одвратна а сељацима неразумљива“ (Ериксен, 2004: 177).

Инсистира се на томе да непријатељ и мржња према њему конституишу национализам и да без непријатеља нема нације, а без нације нема непријатеља, као да на овом свету живе све сами пријатељи. Сматра се такође да национализам као љубав према свом народу није друго до трик за прикривање мржње према другима. Херменеутичари национализма који мизантропију сматрају јединим стањем духа, налазе у томе алиби за свој став о нацији и националном као нечем историјски превазиђеном. Ако је то доиста тако, ако је недопустива љубав према својима, ако је та љубав само прикривена мржња према другима, поставља се питање – да ли се и како неко други уопште може да воли? Јасно је да нико „не може бити принуђен да воли сопствени народ уколико већ нема сличне осећаје“ (Кнежевић, 2015: 83), али исто тако никоме не може бити забрањено да мрзи свој народ, што се данас све чешће дешава.

Лексичком трансформацијом, при којој је реч национализам узела значење онога што је заправо шовинизам и дискредитовала вредносни идеал патриотизма као да се тежи елиминисању националних осећања и као да се сугерише да је национализам великих нација и држава нешто нормално и саморазумљиво, али не и онај малих, ваљда зато што се сматра да у глобалистичком замаху они први треба да нестану ради стварања, како би Орвел рекао, Евроазије, Истазије и Океаније или некакве Планетије. Отуда су у савременом свету уочљива два сасвим супротна тока или тенденције према националном. Равнатељи би да све националне (културне) особености избришу ради стварања човека наместо Француза, Енглеза, Руса..., а у ту сврху ангажује се силна медијска и остала артиљерија. На другој страни национално се фаворизује на спектакуларане начине у спортским и сличним медијским дешавањима и често задобија форме најгрубљег примитивизма.

Социјалистички свет почивао је на интернационалистичкој идеологији⁹ али бар у другој Југославији, неговао је различите видове притајеног национализма до мере да они дођу главе тој држави, што значи да антиподи какви су интернационализам и национализам могу под одређеним условима деловати усаглашено. Штавише, током владавине интернационалистичке идеологије не само да су се неговали национализми већ су се производиле, умножавале нације до бесмисла. Све је углавном започињало с језиком, у језику и око њега. Пошто се промовишу нације, додељују им се државе и напоскон измишља име језика. А у исто време неке бивше колоније, данас велике силе, нису патиле од комплекса ниже вредности што говоре неком варијантом језика негдашњих колонизатора и не пада им на памет да свој говор означе посебним језиком. Западна уређеност света, по много чему узорна, овде се дрско игнорише као парадигматична, али зачудо Западњацима то ни мало не смета.

Мноштво је начина испољавања национализма, исувише је могућности за његово различито поимање, а исцрпна класификација шта је та реч значила и значи тешко да постоји. Берђајев је у О човековом ропству и слободи писао о „еротској саблазни“ национализма као виду идолопоклонства и ропства, где за разлику од патриотизма, постоји одсуство љубави, али му зато не недостаје егоцентризам, воља за моћи и насиљем над другима. Очигледно Берђајев је национализам сагледавао као шовинизам.

Николај Трубецкој је разликовао два основна типа – истински и лажни национализам а унутар њих је правио диференцијације. За њега „као прави, морални логички оправдан може да буде признат само онај национализам који произилази из

⁹ „Грађани који су прихватили *интернационализам* јесу грађани свих осталих држава осим властите“ (Иван Иљин, 2011: 33). Интернационализам се овде може читати и као глобализам.

самобитне националне културе или је створен у таквој култури“, па сваки културни космополитизам и интернационализам заслужују осуду (Трубецкој, 2004: 76). Двојица најзначајнијих српских писаца Његош и Андрић веома често су предмет оптужбе за национализам, и то за онај, по руском аутору, који је „прави, моралан, логички оправдан“. И та критика би можда била разложна да напади долазе са некаквих неутралних, наднационалних, ненационалних позиција. Међутим, критика ових наших писаца за национализам, долази такође са националистичких позиција, што доводи у питање њену моралну оправданост и упућује да се ту ради о некаквој политичкој сврховитости. Национализам ових српских писаца је заштитнички јер за циљ има одбрану слободе и животног простора свог народа, док овај други је супротног карактера – агресиван је и експанзионистички. На жалост, негативна конотација речи национализам успешно анулира оба ова могућа одношења према себи и другима.

Глобализовани национализам, једна од варијанти насталих тек у наше време, настоји да у име човечанства потисне све друге национализме, и што је још горе, сва друга национална осећања. На другој страни он наставља са стварањем синтетичких нација, промовисањем њихових држава и измишљањем њихових националних атрибута. Упркос томе у ваздуху савременог света остало је да лебди како је вредно само оно глобализовано, универзално, космополитско, никако не национално, упркос фаворизовању националних симбола кадкад до бесмисла.

„Пошаст“ национализма се у савременом свету лечи антидотима какви су мултикултурализам, космополитизам и самомржња (аутошовинизам), један од феномена нашег времена коме у пређашњој историји и ванљудском, живом свету по свој прилици нема пандана.

Мултикултурализам је остварење етнички плуралног друштва које од сукобљавања треба да сачува међусобна трпеливост, толеранција. Људи међусобно не морају да буду нарочито блиски нити им је „обавеза“ да се воле али морају мирно да сапостоје једни крај других. Могуће је онда да се дивљи и питоми нађу на истом простору и лако је предвидети ко ће кога истерати у неко невреме. Тако су Косово и Метохија током новије историје остајали без Срба. Када шавови толеранције у мултиетничком свету попуцају, зло се несразмерно брже увећава него да их није било. Југославија је била и мултиетничка и вишенационална, идеолошки чак братствојединствена држава, али у часовима њеног посрнућа прва ју је напустила толеранција и изродила се у нешто сасвим супротно.

Сарајево је било примеран мултиетнички град све до фајронта деведесетих, како ће то у наслову књиге својих сећања записати др Неле Карајлић, а онда су се главе спашавале бекством код својих. То се десило зато што је национално било притиснуто мултикултуралном, присилном толеранцијом, што је стварало обману и код многих интелектуалаца у свету „да у Југославији етнички национализам више не игра важну улогу“. (Ериксен, 2004: 5) Исти аутор који је ово записао у предговору српском издању своје књиге Етницитет и национализам у самој књизи је већ био написао да „етнички идентитет појединцу може да послужи и као психолошка потпора у бурним временима: он као да казује да без обзира на све промене и преврате ипак постоји неко непромењиво, стабилно језгро етничке припадности које појединцу обезбеђује спону с прошлешћу, језгро које може бити важан извор самопоштовања и личне аутентичности у савременом свету, а он се често доживљава као свет промене и опсене“ (Ериксен, 2004: 122). За ове теоријске констатације, народ има једноставан исказ којим се каже – не остави Боже без својих. Многи западни Срби не само током ратова двадесетовековних спашени су јер су имали где да дођу.

Бити космополита је лепо, примамљиво, подстицајно чак заводљиво и било би дивно када би сви људи били морално савршени, неагресивни и безинтересно усмерени. Да су свет насељавали само таквих људи, као што то није било и не може бити, не би било ни ратова, сукоба, чак ни идеологија сем те једине космополитске, али и она би у таквом свету била беспотребна. Свет онда не би био цивилизацијски издељен, нити насељен народима који су организовани у националне државе, већ би на њему живео све сам космополита, човек нужно, како би рекао Монтескје. И свеједно би било да ли је он прво човек па космополита или обрнуто. Лако је било великом аскети Диогену из Синопе да буде један од првих корифеја космополита када ништа није поседовао и трудио се да себе лиши сваке такве потребе. Али аскете су веома ретко обитавале на овом свету за разлику од хедониста.

Национално осећање креће се од љубави према својој нацији до мржње према другима, у новије време и до националне самомржње. Тиме као да се остварује оно библијско пророчанство да „И непријатељи човјеку постаће домаћи његови“ (Матеј 10: 36). Самооспоравање националног – национална безосећајност, национални самопрезир или самомржња је последица муке трајања које протиче под геслом да се не буде оно што већ јесте. Она је резултат идентитетског самораздора. Достојевски је у Пишчевом дневнику посветио доста пажње овој склоности код Руса, а ово запажање претворио је у вид друштвене законитости по којој самопрезир подстиче, изазива, увећава презир других („И што смо ми више презирали своју народност, да бисмо њима угодили, то су нас они више презирали“).

Национална самомржња рађа се код припадника једне цивилизације уграђивањем чипа у мождани нерв чином лоботомиије из друге цивилизације. Овај калем на жалост није бесплодан, напротив, веома се лако прима и врло је продуктиван. Тај поступак није био непознат чак и у далекој прошлости али је у наше доба, захваљујући (зло)употреби медија, доживео зачуђујућу ескалацију и ефикасност.

Сваки народ заслужује да га припадници својим држањем поправљају с осећањем љубави. Александар Солжењин је својевремено записао: „Сваки чак и најмањи народ непоновљиви је изданак Божје замисли. Парафразирајући хришћански завет, Владимир Соловјев је написао: „Љуби све друге народе као свој сопствени“ (Књижевне новине, Београд, бр. 805, 1. октобар 1990). Ако се ова максима Соловјева схвати као аксиом она намеће питање које у себи већ садржи одговор - како онај који мрзи сопствени народ може волети неки други и како и да ли уопште може икога да воли?

На срећу космополити ипак не насељавају овај свет и они нису „неповљиви изданак Божје замисли“ већ су само људи одређених уверења. Од народа се, они значи, разликују по свом ставу и самоизабраном статусу. И док је мисија народа да нечим допринесе обогаћењу човечанства, космополита је самим својим опредељењем већ испунио сву своју мисију. Никакав му виши напор није потребан јер он нема са ким да се мисионарски такмичи, нема коме да завиди, нити пак неко други, понајмање националисти, могу да му служе као узор. Он је савршено људско биће које је због тога и остало изван Творчеве замисли; продукт је људског ума а вероватно и заблуда.

Универзализација и неразумевање цивилизација

Пошто је указано на то које су консеквенце национализма, да је космополитизам сурогат лека, а самомржња нови феномен, имплицитно се упућује на изузетан значај

односа националног и универзалног. Од начина решавања овог питања, од тога на коју ће страну претегнути клатно, зависиће у великој мери будућност света. Зато треба сагледати консеквенце опредељења за једну или другу страну, за доминацију једне или друге позиције. Историјски то се пречесто чинило. Победа једног начина мишљења (просветитељства на пример) изазивала је реакцију друге мисаоне струје (романтизма, пијетизма и тако редом) што је могло бити плодносно за стварање културног богатства и разноврсности.

Међутим, могуће су и опаке, ванкултурне консеквенце поремећаја мере и крајности истицања националног и универзалног доживљавања света, што представља један од кључних разлога неразумевања цивилизација. Да ли се цивилизације у постмодерном стању, у добу глобализације као процесу али и пројекту, не разумеју зато што то хоће или зато што њихово разумевање није могуће? Да ли информациона технологија подстиче, што би било нормално и очекивано, или спутава разумевање цивилизација? Да ли се будућност конструише и реализује по мери неке од њих или у интересу свих? Не користи ли се је медијска технологија као средство за доминацију оних који су је створили и зар не постоји могућност да буде преузета и усмерена баш против њих?

Универзално је идеал који пребива у техничкој сфери и заједно с њом савременим људима знатно олакшава живот. Техничка средства лако прелазе националне и културне границе и бивају једнодушно и углавном без икаквих отпора прихватана. Захваљујући универзалним правилима могућ је саобраћај и у локалним и светским релацијама. Али таквих правила нема и не може их бити у личном и националном доживљавању света сем неких малобројних универзалних етичких принципа попут рецимо јеванђеоског златног правила, делимично можда декалога, који у великој мери могу важити и у ванхришћанским цивилизацијама. Зло настаје када универзално, из ове сфере у којој је рођено, настоји да загосподари културним и духовним животом, па удружено са политиком и присилом постаје Дамоклов мач који виси над судбинама држава и народа, над њиховом самобитношћу.

Сем малобројних пре свега моралних вредности које имају универзални карактер, вредности су релативне и зависне од места и времена, односно начина на који их поимају народи. Ако је поштовање универзалних правила у материјалном, техничком свету сушта неминовност, у сфери духа за нечим таквим нити има потребе ни могућности. Па ипак највише под утицајем не само техничког света, већ жеље за доминацијом, универзално упорно настоји да загосподари људским животима, да од људског мноштва створи човека, од културне разноврсности унифицираност.

„Култура је биће нације у државном облику, писао је Шпенглер (2003, II: 457). Државни облик је, по владици Николају, пролазан и има заштитнички карактер. Вели он да „Бог даје државе народима да има шта да пропадне, како би народ преживео“. Националне културе надживљавају своје државе у периодима робовања, окупација, током сваковрсних културних мода и застрањивања. Без њиховог постојања многим етничким заједницама би се лако затирао сваки траг.

Али у ова постмодерна времена универзализација се више не врши преко културе, јер је тај пут поплочан отпорима и обеспокојавајући је за позитиван исход. Због тога се посегло за пречицама. Савремени „културни“ менаџери схватили су, за разлику од некада просветитеља, да се људско биће не управља само разумом већ да је и веома ирационално, штавише склоно многим пошастима које паралишу и разум и ум. Оно поседује виши, духовни и душевни слој, али има и биолошки, приземни, порочни део.

Ове најниже пориве људског бића најбоље могу да голицају подкултурни и некултурни садржаји. Веома је мало људи који могу одолети таквим изазовима, због чега је по свој прилици и уследила ова преоријентација у одношењу према људском бићу. Уместо негдашњег подстицања тежњи ка лепом, добром и узвишеном, сада се људске душе освајају ласцивним садржајима. И док се простаклук универзализује аутентична култура се маргинализује. Примитивици свих земаља ујединиће се, што пролетерима никада није успело. Обездуховљени човек постаје идеални тип, јунак постмодерног доба, пуко средство за нечије увећање профита.

Аутентични припадник неког народа личност је у двоструком смислу. Као појединац он је морао бити личност, али и као припадник одређеног народа он је делић личности тог народа, носилац његовог најбољих карактерних црта или отпадник. Норме понашања важеће у његовој заједници обавезивале су и његову личност. Њихово кршење подразумевало је кажњавање и екскомуникацију. Сусрет с личношћу, поготову ако је она позитивна, свакако прија, али не и са апстракцијом, човеком уопште, обезличеним људским бићем.

Као што се људи међусобно воле или не воле, лако се или тешко разумеју, слично се дешава и цивилизацијама. Оне се не разумеју јер када би се међусобно разумевале не би било цивилизација већ цивилизације. Била би то апсолутна победа глобализма. Цивилизације почивају пре свега на различитим религијским основама и на њима вековима грађеним вредностима. Некада су се само додиривале а данас, због комуникацијске блискости, неминовно се прожимају и боље упознају и по добру и по злу. Дипломатски шлиф, такође вековима стваран, није у стању да прикрије у њиховом одношењу међусобну мржњу, презир, лажне оптужбе и оно што се назива дуплим стандардима. Други се најбоље може и треба да разуме ако се полази од себе, како налаже већ заборављено златно морално правило.

Писац чувене књиге *Сукоб цивилизација и нови светски поредак* Самуел Хантингтон указује на то како се, али не и зашто се цивилизације не разумеју. „Незапад види као западно оно што запад види као универзално. Оно што западњаци објављују као бенигну глобалну интеграцију, као што је обилност светских медија, незападњаци оптужују као безочни западни империјализам. У степену у коме незападњаци виде свет као један, они га виде и као претњу“ (Хантингтон, 2000: 72) Исти аутор јасно прецизира границе Запада. На питање где се завршава Европа он одговара „тамо где се завршава западно хришћанство и почињу ислам и православље“ (Хантингтон, 2000: 178), значи једна хришћанска и једна нехришћанска цивилизација.

Седамдесетак година пре Хантингтона, за разлоге цивилизацијског нераумевања дат је супротан одговор и то с оне друге стране овако означене цивилизацијске границе. Учинио је то Николај Трубецкој, критичар европоцентризма и оснивач евроазијства. У књизи *Европа и човечанство* он пише да су Романогермани „увек били толико наивно уверени у то како су само они – људи, да су себе називали „човечанством“, своју културу – „општељудском цивилизацијом“, и, коначно свој шовинизам – „космополитизмом“ (Трубецкој, 2004: 69). Руски аутор сматра да је дужност нероманскогерманских народа да поступају сасвим супротно, да превладавају сопствени егоцентризам и себе сачувају од обмане „општечовечанске цивилизације“. Ово се може остварити практиковањем два стара идеала садржана у заповестима – „спознај самога себе“ и „буди свој“, а не ударом на националну самобитност која се искорењује трудом да се свом народу намеће страна култура у име некаквих општељудских, заправо туђих идеала. Тиме би се дошло до сазнања о једнаковредности свих људи и народа, али и о њиховој самобитности. То значи да би се цивилизације боље разумеле када би свака тежила да буде само своја, што

би водило томе да оне „боље“ одустају од жеље да доминирају над оним „лошим“. Разуме се да такво стање ствари не би водило сукобима већ драговољним прихватањем утицаја, здравој, безотпорној акултурацији, разумевању различитог.

Наш савременик, такође руски аутор Сергеј Панарин, не само под утицајем Трубецкоја

и других сличноислених аутора, већ из истог цивилизацијског осећања ствари, записаће: „У томе се састоји висока мисија народног конзервативизма у савременој прелазној епохи: сачувати цивилизациону разноврсност; вишегласност света и тим самим обезбедити његову саприпадност божанској разноликости Космоса“ (Панарин, 2016: 112). И док је Хантингтон у свом ставу добро уочавао природу цивилизацијског нераздевања, грешно је када је западно схватање универзалног, значи нешто што је по природи ствари партикуларно, поимао као универзално, уз чуђење што то други не прихватају.

Било би упутно, ако је то уопште могуће, да цивилизације улажу велики напор да међусобно сапостоје ни на чију штету, да се помире са простом чињеницом да су различите, не боље ни горе једне од других. Тежња за доминацијом, истицање само сопствених интереса и сукобљавања са тим циљем, изазива одговоре којима се стање само заоштрава. Пожељна будућност међу њима била би у приближавању, не у господарењу и робовању, што као интенција постоји од када је света и века. Она се до извесне мере може да маскира „хипнозом речи“ којом се силници овога света све мање служе па све експлицитније траже да се њихове вредности безрезервно прихвате, што не значи друго већ одустајање од себе, од сопствених вредности. То води разарању, губитак националног кода, каткад прихватању невредности и антивредности, свега онога што је својствено овом добу нихилизма и свеопштег превредновања. На овај начин, одустајањем од сопствених вредности и прихватањем туђих, на Балкану су током историје стварани услови за данашње умножавање нација. Упркос томе што се у говору одлично разумеју (за разлику од Срба и Грка) балканске народе словенског порекла цивилизацијско нераздевање све више међусобно удаљава и сукобљава.

Западњаци имају специфичан однос према прошлости; превише не маре за њом зато што је немају или због тога што је таква да је радије потискују, гурају у заборав. Зато фаворизују будућност коју немилици конструишу више другима него себи. У тој будућности подразумевају сопствену доминацију, никако не сарадњу и сапостојање. За Запад постоји само будућност као неизвесност претворена у хотећу извесност чији је приоритетни циљ остварење властитих интереса.

Зато оне периоде своје тамне прошлости најрадије потурају другима. Србима рецимо свесрдно приписују геноцидност да би се ослободили те своје историјске хипотеке и да би им затворили пут у будућност. Балкан, *catena mundi* је један од најпогоднијих светских простора за сејање мржње, а тај веома плодотворан посао, пре свега због страних интереса, постао је веома продуктиван за испољавање великог зла. И ко може после свега тога убедити српске иноверне комшије да је зло и за њих и за Србе дошло са те друге стране откуда долазе и оптужбе и миротворство. Зато се на балканском тлу историја упорно понавља али као мучитељица живота која не опамећује већ распамећује.

* * *

Разрешење проблема односа националног или универзалног јесте у њиховом складу, хармонији, мери и делотворности оба принципа у сферама које им припадају. Несклад, прекорачај мере рађа сукобе и зло као последицу намере за поништење другости. Лонац за топљење који би Де Местрове Французе, Енглеze, Русе и остале претопио у амалгам Монтеcкјеовог човека, са глобализмом је већ почео да кључа. За сада је створио оно чега на свету никада није било. Тарабама никада нису били ограђивани ни полиси, ни феуди, али су зато бодљикаве жице којима се данас у глобализованом свету ограђују државе, највидљивија последица тенденције да једно поништи свако мноштво.

И доиста, ако на свету не треба да живи киборг већ људско мноштво у својим заједницама са својим културама, то не значи да је човечност превазиђена вредност која је, ма како то с историјом било несагласно, ипак успела да очува људски род у многим његовом тоналитетима. На основу остварења њених ступњева све се може премеравати; лаж, истина, правичност, идеолошке обмане и оправдавања, порази и победе. Свачија се човечност, лична и народносна, може и треба да истиче, али и свака нечовечност да осуђује.

Делотворност заступаних позиција националног или универзалног најлакше и најбоље се могу сагледавати полазећи од створених последица. Последице се пак треба да оцењују на основу универзалних, непристрасних етичких принципа, односно онога шта им је исходиште – да ли је то ропство или је слобода. У овом случају избор праве алтернативе је веома лак, једноставан. Али он подразумева да оно што се за себе бира мора да буде допуштено и другима; не обрнуто. Не ни да се други поробљавају илузијом нуђене слободе.

СУКОБ ИЛИ САРАДЊА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Идеалисти су со Земљи; без њиховог подстицаја, друштво би ускоро почело да стагнира а цивилизација да исчезава.

Х. Ц. Макиндер

Самјуел Хантингтон је књигом *Сукоб цивилизација и нови светски поредак* стекао светску славу и постао у друштвеним наукама један од најцитиранијих, најхваљенијих али и најоспораванијих аутора. Основна идеја његове књиге јесте да у будућности неће бити идеолошких сукоба и њима изаваних ратова већ ће историју стварати сукоби цивилизација, што такође није превелика срећа за будућност човечанства.

Амерички аутор је претходно објавио чланак који је у наслову такође имао синтагму сукоб цивилизација. Чланак и књига објављени су 1993, односно 1996. године, што значи да су писани у време разарања СФР Југославије, државе која је у својим границама обједињавала становништво западнохришћанског, православног и исламског верског круга. Ондашња дешавања на Балкану, за који се понекад веровало и верује да је *catena mundi*, вериге или пупак света, послужиће америчком аутору да готово на две трећине простора у књизи илуструје своју тезу о сукобу цивилизација.

Док је чланак у часопису *Foreign Affairs*, иза наслова имао исписан упитник, у наслову књиге знак питања је изостао а дописано је „и нови светски поредак“. Ауторова хипотеза из наслова чланка прерасла је у књизи у теорију о историјској будућности (биће дакле сукоба цивилизација), а ратови међу њима могу се избећи ако светске вође прихвате и сарађују на томе „да одрже мултицивилизацијски карактер глобалне политике“ (Хантингтон, 2000: 21). Доиста од светских вођа много шта зависи, али историјски токови иду неретко мимо и насупрот њиховој вољи, па је будућност светског мира оваквим уверењем окачена о претанку нит, која се врло лако може да прекине.

Наслов своје чувене књиге преузео је Хантингтон од „другог једног утицајног универзитетског професора, исламолога Бернарда Луиса“ (Тодоров, 2010: 132), а сама идеја о сукобу цивилизација је, како то каже у једном интервјуу Милорад Екмеџић, Тојнбијева: „Тојнби је веровао да се цивилизације сукобљавају и то свака појединачно са западном цивилизацијом, подлеже јој и нестаје. (...) Хантингтон је све то пренео у своју теорију, али са супротним закључком – незападне цивилизације се не предају, не ишчезавају. Данас су толико ојачале да преузимају вођство, па западном свету прети опасност колосалног историјског пораза. Да би се одбранио, Запад има само један избор, да се збије око САД и брани се“ (*Вечерње новости*, 28. 08. 2010).

То је извесније данас него пре три године, у време објављивања Екмеџићевог интервјуа, али је још извесније постало него што је то било у време писања и објављивања Хантингонове књиге. Тојнби није имао никакав страх од тог сукоба јер је у његово време Запад био цивилизација у успону, која је у сударима са другима само побеђивала, док Хантингтон исказује озбиљну бригу за судбину цивилизације којој припада, чак трага за модалитетом одбране; сматра да је неопходно обједињавање

западњака за предстојећи сукоб са незападним цивилизацијама.¹⁰ Сама идеја о сукобу цивилизација реактуализована је крајем 20. века из страха запањака за своју будућност, који се од 9. до 20. столећа никако није осећао. Хантингтона ће на изванредан начин, по страху од сукоба цивилизација следити и његов критичар Цветан Тодоров, чим је своју књигу насловио *Страх од варвара – С оне стране судара цивилизација*.

Указивањем на то да ће се у будућности сукобљавати цивилизације Хантингтон је, може му се приговорити, открио топлу воду, нешто општепознато представио је као научно откриће. Сукоба цивилизација било је од када је света и века, па ће их свакако бити и у будућности. Најкарактеристичнији су били они између Грка и Персијанаца, о којима је писао отац историје Херодот, потом између Картагињана и Римљана, крсташа и „неверника“, Наполеона и Александра I. У XX столећу су, ако је веровати Оријани Фалачи, ови сукоби само преусмерени, јер је она сматрала како већ исламски свет јуриша да освоји Запад. Чак је хладноратовска полувековна напетост, која се узима као идеолошки сукоб *par excellence*, иза терминолошке глазури, имала цивилизацијски запретану основу.¹¹

Наводна дезидеологизација улоге идеологија у (будућој) светској историји

Синтагма *сукоб цивилизација* постала је нова формула за старе начине стварања историје. Њом се настоји да одгонетне будућност у којој ће се историја другачије стварати него што се стварала у модерно доба. Од краја средњег века, од када настају националне државе, па све до окончања Првог светског рата, историјске читанке су исписиване сукобима националних држава (и њихових савеза), који су били, како се верује, подстицани национализмима и свим оним што уз њих иде. Њих ће током, и непосредно после Другог светског рата, надоместити идеолошки сукоб Истока и Запада, тоталитаризма и либералне демократије. Између тзв. слободног света на челу са Сједињеним Америчким Државама и реалсоцијалистичког блока, који је предводио СССР, успостављена је „гвоздена завеса“ и завладао „хладни рат“. Док је национализам произвео два стравична светска рата, идеолошки сукоб Запада и Истока је свакодневно затезао нерве обема странама али није створио веће зло, ако се за параметар зла узимају разарајући ратови. У овом раздобљу ратовало се неоружаним средствима, ранијим епохама мање-више непознатим, а када је напokon на крају „хладног рата“ источни ривал изгорео без испалењеног метка, изненадио је чак и свог главног противника.

У општој еуфорији која је настала због, како се говорило и певало, катаклизме комунизма, Хантингтонов земљак Френсис Фукујама пророковао је крај историје, најпре

¹⁰ Неупоредиво више оптимизма неговао је писац књиге *Посткапиталистичко друштво* када је писао: „Штавише, једна од фундаменталних промена је у томе што више нема „Западне“ историје или, у суштини, Западне“ цивилизације. Постоји само историја света и светска цивилизација – само што су и једна и друга „позападњачене“ (Drucker, 1995: 8).

¹¹ „Анализирајући конфликт између СССР-а и запада у годинама „хладног рата“, Тојнби га је везивао за разлике између западног и источног хришћанства. По мишљењу Тојнбија, Русија је у том конфликту била жртва западне агресије све до 1945. године. Али после победе над Немачком, улоге су се промениле: сад је Запад почела да угрожава комунистичка агресија, коју надахњује „марксистичка религија“. Будући да је ова религија управо „јерес“ и то западног порекла, а да при том органски не одговара ни самој Русији, мораће да нестане у двобоју са западном, хришћанском цивилизацијом“. (Соколов, 2001: 311) Основе за уједињење човечанства Тојнби је тражио у могућности стварања „васељенске цркве“ и „васељенске државе“, што је свакако била најјава екуменизма и успостављања новог светског поретка.

у чланку из 1989. потом у књизи 1992. године. Тријумфом либерализма на крају „хладног рата“ поверовало се у остварење секуларне теодицеје. Оно што ни свемогућем није пошло за руком да створи, успели су геополитички стратеги. Потом ће и председник најмоћније земље света прокламовати успостављање новог светског поретка, јединственог и хармоничног, што је такође требало да значи привођење историје свом орвелијанском крају.

Хантингтон ће на изванредан начин одговорити на Фукујамин чланак и његову књигу четири године касније. Суштина његовог одговора своди се на то да у будућности неће бити јединственог света нити историјског краја. Историја ће се итекако стварати али је неће обликовати национални, ни идеолошки сукоби већ судари цивилизација. Биће то, у односу на национално-државне сукобе, судари глобализованих ентитета чију бит чини култура, а у бити култура је религијска припадност. Пошто наступа доба краја идеологија, идеолошки сукоби ће бити немогући, али ће субјекти историје уместо нација и њихових савеза постати цивилизације. Њихова сукобљавања могу производити ратове и несреће већих размера од оних када су се сукобљавале националне државе, па новим светским поретком, неговим стварањем треба успоставити мир, што опет води крају историје. Логички гледано ствари би требало тако да стоје али Хантингтон није сигуран у остварење новог поретка, па зато фаворизује тему судара, јер је „модернизација (...) одвојена од позападњачења и не производи ни универзалну цивилизацију (...) ни позападњичења западних друштава“ (Хантингтон, 2000: 20). На делу је, или ће се упркос модернизацији збивати, реafirмација идентитета, па ни Западу не преостаје друго већ да своју цивилизацију појима не као универзалну већ само као јединствену, чиме ће оснажити сопствени идентитет. Тиме је амерички аутор исказао и свој критички став према спољнополитичкој пракси сопствене земље.

У последњем пасусу своје чувене књиге Хантингтон ће записати: „Педесетих је Лестер Пирсон упозорио да се човечанство креће ка „добу у коме ће различите цивилизације морати да науче да живе једна поред друге у мирној размени, да уче једна од друге, једна другој истражују историју, идеале, уметност и културу, и да се тако међусобно обогаћују. Алтернатива томе, у овом пренатрпаном малом свету, је неразумевање, напетост, сукоб и катастрофа“ (Хантингтон, 2000: 358). Сувишно је истицати да се предвиђања у овом исказу нису остварила. На несрећу, цивилизације још увек не живе једна поред друге „у мирној размени“, али на срећу ни новог светског рата у међувремену није било, мада нема никакве сигурне заштите да га неће бити. Има додуше и мишљења да је он већ увелико отпочео (између Запад и исламског света) али да то још увек није обзнањено.

Зашто нема сарадње цивилизација и зашто је сукоб међу њима све извеснија алтернатива покушаћу да илуструјем опет наводећи Хантингтона у мало опсежнијем цитату. Пише амерички аутор:

„Усвајајући идеологију Запада и користећи је да оспоре Запад, Руси су у одређеном смислу постали ближи Западу него било када у својој историји. Мада се идеологије либералне демократије и комунизма пуно разликују, обе стране су, у одређеном смислу, говориле исти језик. Слом комунизма и Совјетског Савеза представљао је крај ове политичко-идеолошке интеграције између Запада и Русије. Запад се надао и веровао да ће резултат тога бити тријумф либералне демократије широм бившег совјетског царства. Ипак, то није било предодређено. Од 1995. будућност либералне демократије у Русији и осталим православним републикама била је неизвесна. Надаље, када су Руси престали да се понашају као

марксиста и почели да се понашају као Руси, јаз између Русије и Запада се проширио. Сукоб између либералне демократије и марксизма-лењинизма био је сукоб између идеологија које су, упркос важнијим разликама, биле модерне, секуларне и које су привидно делиле циљеве слободе, једнакости и материјалног благостања. Демократа са Запада могао је да води интелектуалну расправу са совјетским марксистом. За њега би било немогуће да то чини са православним руским националистом“ (Хантингтон, 2000: 158-159).

Наведено место је веома илустративно; у њему је штошта речено, али и објашњено зашто је на делу сукоб цивилизација а не њихова сарадња и мирна коегзистенција. Место упућује и на то да је сукоб цивилизација последица једне рекло би се логичке грешке, у сваком случају грешке у мишљењу, док је, с етичког становишта гледано, то последица одсуства жеље да се призна другост. Наведено место и не хотећи то, одлично показује ту збрку ставова. Каже се, да док су били марксиста са Русима се могло разговарати, од када су постали православци, то више није могуће. При том се наравно заборавља да су Руси православци од кнеза Владимира I Великог, више значи од једног миленијума, а марксиста су били, ако су доиста (масовно) то били, тек од Лењина или нешто пре њега, значи непуних стотину година. Идеолошки подвојени, ослоњени на марксизам и либерану демократију, Русија и Запад су могли да разговарају само док Руси нису били оно што јесу, али чим су постали то што су, сваки раговор је постао немогућ.

Мало пре споменута логичка грешка у томе је што се у наведеном месту индиректно каже и препоручује да Запад (у свом цивилизацијском егоизму) треба да разговара само сам са собом, односно са онима који нису суштински већ само привидно другачији. А ако су другачији онда треба сукобом, отвореним или неуочљивим наметањем западне цивилизацијске парадигме, да престану да то буду. Иначе је разговор с другим, односно другачијим, излишан, непотребан, немогућ. А ако је већ тако, онда никако нема ни цивилизацијске сарадње већ престоје само сукоби цивилизација.

Историјско вековно искуство указује да Запад хоће само позападничења других, своју културу и вредности жели да намеће другима, али не и да прима културу и вредности од других, што је опет последица погрешног начина мишљења, лоше премисе, да су цивилизацијске вредности Запада једине праве и заувек најбоље, а да другима преостаје само да их свесрдно прихвате. Нарцисоидност Запада превршава сваку меру због вере да је управо на Западу остварен најбољи од могућих светова, те да другима преостаје само да у то верују чак и онда када је очигледно да то није тако.

Што се позападничења тиче, и отпора на које ова врста притисака наилази, његова смисленост би се пропитала чистом инверзијом. Замислите да Западњацима буде озбиљно предложено да убрзано прихвате исламске вредности (уз образложење рецимо да је то по наталитету и много чему највиталнија цивилизација) на какав би то отпор наишло. Уосталом, Хантингтон, који је у својој претходној књизи, *Трећем таласу...* веровао у смисленост позападњачења света, у *Сукобу цивилизација...* сматра да је вестернизација површна и краткотрајна, штавише да таква тенденција ствара контраефекте, учвршћује само идентитете других цивилизација.

У кључне вредности западног света спадају либерална демократија, тржишна привреда и људска, а у најновија времена и геј права. Али, упркос томе што је Запад поборник регулативне снаге тржишта, он не пушта своје вредности у слободну тржишну утакмицу, па ко воли изволеће да и их прихвати, већ настоји да их на разне начине,

кадкад и грубим притицсима, извози ван својих цивилизацијских граница. Али зато доминирајућа цивилизација не показује никакву склоност да према туђим вредностима негује некакав респект, већ је, по духу капитализма који је створен на Западу и који је профилисао западну цивилизацију, други занимају само уколико код њих има могућности за стицање профита.

То потврђује и руски Хантингтон, ако се тако може рећи за Александра Зиновјева, писаца књиге *Запад – Феномен западњаштва*. У *Предговору руском издању* ове књиге он ће записати:

„У социјално-политичкој сфери западњаштво тежи јачању недемократског аспекта власти и управљања, јачању улоге државности, увођењу недемократских елемената у систем власти, и преображају демократије у средство за манипулисање масама и њеном коришћењу као камуфлаже за тоталитарне аспекте.

Еволуција западњаштва у обе основне сфере друштвеног уређења иде у правцу који приближава западно друштво комунистичком. Теорија конвергенције ових социјалних система није била лансирана од стране комуниста, већ западних идеолога. Пошто је разбио комунизам на „Истоку“, Запад је сам кренуо у истом правцу, премда својим путем који се у идеологији и пропаганди назива демократским. Могло би се помислити да се Запад својевремено није разгневио на руске „дивљаке“ због комунизма, већ због тога што су га они претекли у томе и изградили комунизам на руски начин, то јест погрешно, дилетантски, а не по западном обрасцу“ (Зиновјев, 2002: 7- 8).

Ово запажање Зиновјева потврђује оно што је мало пре речено да је у позадини главног идеолошког сукоба у другој половини 20. века био и цивилизацијски судар, што је сасвим разумљиво, јер су идеологије старе око два века а цивилизације живе неупоредиво дуже. Идеологије су променљиве, кадкад ефемерне, цивилизације су стабилне, дуготрајне, архетипски фундиране и тешко се могу преобликовати кока-колом и наметањем извесних атрактивних стилова живота што је, за разлику од америчког естабишмента моћи, Хантингтон схватио читајући озбиљна филозофско-историјска штива.

Па ипак, остаје питање да ли је после прокламованог сукоба цивилизација и дезидеологизација идеологија доиста наступио крај идеологија. Није ли њихово место заузела идеологизована демократија, којом се настоји да, у геополитичке сврхе, преуређује свет по западном политичном обрасцу. Зар демократија није у тим „таласима демократизације“ постала светски процес, у шта је веровао Хантингтон пре него што ће поверовати у сукобљавање цивилизација. (До недавно су социјалистички теоретичари у апологетском заносу бесомучно понављали то исто али другачије формулисано – да је социјализам светски процес). У савременом свету се, ради увођења демократије, на најгрубљи начин руше власти, убијају људи, уништава инфраструктура, производи велико зло и то све због одсуства жеље да се призна другост, његово право на слободан избор и уређење сопственог живота. Нехотично или намерно превиђа се да се само уз уважавање цивилизацијске разлике и, с ослонцем на њу, могу успостављати стабилни мостови сарадње.

Сарадња цивилизација – да ли је и како могућа

Последња реченица у чувеној Хантингтоновој књизи гласи: „У добу које настаје, сукоби цивилизација су највећа претња светском миру и међународни поредак, заснован на цивилизацијама, најсигурнија је заштита од светског рата“ (Хантингтон, 2000: 358). У наведеној реченици, по старом медицинском правилу, од отрова се препоручује справљање лека или противотрова. Поступак је вероватно веома суптилан и сложен али је он у друштвеном свету можда знатно компикованији него што је у свету природе. Да ли само због завршетка књиге, тек остало је нејасно какав је то спасоносни међународни поредак заснован на цивилизацијама, како он функционише и ствара светски мир.

Као норма, идеал светски мир је вредност која упућује на потребу сарадње цивилизација. Томе штошта може стати на пут: интереси, страсти, неодговарајуће границе, како би рекао Хантингтон, које су за њега извориште сукоба, потом сукоби цивилизације и варварства, и тако редом, а понајмање то могу бити идеје, јер управо он упозорава да Запад није освојио свет идејама већ организованим насиљем.¹² То је ваљда један од разлога зашто се на Западу из временске тродимензионалности брише прошлост, чак и садашњост, све зарад будућности. Али сетва и жетва су одувек биле нераздвојне.

Хантингтон говори о ратовима због неоговарајућих граница, чак и онима између Срба и муслимана у Босни, где граница никада није ни било, али се оне, захваљујући спољашњим подсицајима, све непремостивије успостављају (најпре и највише у душама људи). Граница је (бар на балканском простору) све више, а разграничења су све чешћа.¹³ Ратови су традиционално настајали не због неоговарајућих граница већ због нарушавања граница. Изазивачи ратова нису религије и религиозна осећања, али је њихов манифестни облик најчешће религијски; ова врста другости се најдубље осећа.

Цивилизација и варварство су супротни појмови, али су њихови садржаји губили на супротстављености до могуће идентификације. Кадкад је тешко утврдити где престаје прво а почиње друго, и обрнуто, шта су узроци а шта последичне реакције. Цивилизовани су чешће кротили варваре него што су ови други успевали да угњетавају прве. Хантингтон ће међутим, рећи да се цивилизација у многим својим аспектима повлачи пред варварством, што је вероватно тачно и разумљиво, али је зато најтеже опростиво и најгнусније оно варварство које долази од цивилизованих. Страх једних и других је неизбежан, обостран.

Том осећању ће у новије време Цветан Тодоров посветити читаву књигу *Страх од варвара - С оне стране судара цивилизација*. Француски аутор бугарског порекла, следећи на известан начин Монтеѕкјеа, сврстава све земље савременог света у четири групе на основу доминирајућих страсти или преовлађујућих друштвених ставова. Основна страст која одликује прву групу земаља он назива *апетитом*. Она је рођена из осећања да је напокон на те земље, држане иначе вековима по страни од расподеле

¹² „Запад је – пише Хантингтон – освојио свет не надмоћношћу својих идеја, вредности или своје религије (у коју је неколицина чланова других цивилизација била конвертована) него својом надмоћношћу у примени организованог насиља. Западњаци често заборављају ову чињеницу; незападњаци никада“ (2000: 55). Овај незаборав, који помиње Хантингтон, је оправдани извор страха и бриге за будућност и од ње.

¹³ У раду *Идеолошка функција тезе о сукобу цивилизација*, у коме се функционисање тезе пропитује ситуацијама на Косову и Метохији током ратних сукоба крајем 20. столећа, Вера Вратуша, поред осталог закључује: „Теза о сукобу цивилизација подгрева узајамно убијање жртава и продубљује негативни круг мржње и освете, одвраћа жртвама пажњу да их за то време, и једне, и друге и треће, силе реколонизације разбаштињују (Вратуша, 2006: 269).

богатства, сада дошао ред да га задобију или да у њему уживају. Другу групу земаља притиска осећање *озлојеђености (ресантимана)* због историјских понижења које су претрпеле. То су по правилу муслиманске земље. Трећу групу испуњава осећај *страха*. Чине је западне земље које су доминирале светом а сада живе у страху од мера енергетске и других видова одмазде због онога што су током своје доминације чиниле. Четврту групу чине земље *неодлучности*, које засад остају изван наведених страсти, с могућношћу да се у будућности прикључе свакој од три претходно наведених групација држава (Todorov, 2010:15-17).

Цветан Тодоров се наравно позабавио и питањем – како у свету цивилизацијски издељеном, у коме константно и латентно делују страсти, може доћи до позитивног разрешења у смеру цивилизацијске сарадње, што би наравно водило и елиминисању страха за сопствену судбину, од кога је изненадно оболела најмоћнија цивилизација и то на врхунцу своје моћи. Своју књигу Тодоров ће завршити препоруком: „Да би смо избегли варварске радње застрашујуће обухватности, најбољи изгледи су нам у ослобађању од утицаја страха, код једних, озлојеђености, код других, и у покушају да живимо у плуралном свету у коме потврђивање себе не пролази кроз уништење или потчињавање другог“ (Todorov, 2010: 289 - 290). Значи, да би се цивилизације заштитиле од варварства, треба да чине све супротно од онога што су чиниле; да не потврђују себе на рачун другог већ да прихвате другост другога.

Цивилизације би могле да се не сукобљавају уколико би њихове елите, политичке и ине, развијале дух поштовања различитости, неговале своје вредности без жеље да их намећу другима, преузимале добровољно туђе вредности и такмичиле се у остваривању општељудских добара. Уместо пропагирања сукоба цивилизација и страха од варвара, што у крајњој линији води мржњи према другима а не ослобађа од страха, решење проблема треба препустити идеалистима, који су, како рече Макиндер, со Земљи. Они једини могу да забораве сва историјска злодела и да упркос њима сањају лепоту света само уколико се он указује у свој његовој разноликости. У таквом свету цивилизације размењују добра и вредности, немају страх од међусобних сукоба, још мање од реванша варвара, јер варвари заправо од старогрчког доба и не постоје, већ се само повремено стварају према нечијим потребама. Овај свет овакав какав је, најгори од могућих, с уграђеним окидачем за непостојање, створили су реалисти. Идеалисти не би смели да пропусте да понешто у њему измене; бар толико да сукоби и страх не буду вазда кључне и пречесто помињане речи, већ неке друге, њима супротног значења. Јер од речи све почиње али се њима не завршава.

ОПРЕДЕЉЕЊЕ ЗА ПОГУБАН СТИЛ ЖИВОТА

Вестернизација стилова живота младе популације, која је на делу уназад педесетак година и претходи или прати глобалистичке трендове, утицала је на одбацивање локалних традиционалних вредности, захваљујући којима су људске заједнице успешно функционалисале вековима. Евидентне последице таквог стања су индивидуални и групни сукоби око вредности, различити облици (вршњачког) насиља, наркоманија, предиспонираност за животно уживање уместо за муку стварања, жеља за лаким и јевтиним успехом, нихилизам и томе слично. Потрага за аутентичним смислом живота је све тежа и ређа.

Песимизам у наслову овог поглавља последица је извесних догађања у време његовог настајања. У једној ноћи али у два календарска дана, увече и ујутру 21 и 22. новембра 2014, збила су се два трагична догађаја у Инстанбулу и Београду. Увече је ножем избоден млади навијач београдског кошаркашког тима без правог повода, због створене атмосфере о спортском бити ил' не бити, која је увек нешто више од игре. Опредељење за један животни стил, у овом случају навијачки, и могуће манипулације, однеле су један млади живот док су други учинили злочиначким.

Исте те познојесење ноћи, али ујутру рано, аутомобил са шесторо младих особа слетео је у Дунав крај Београда. На срећу троје њих је некако спасено. По свој прилици жеља за лудим проводом (Еврипид би рекао да кога богови желе да униште прво га учине лудим) и еуфорија која све то прати, узели су свој данак. Опет је доминирајући животни стил младих особа био погубан за њих саме, њихове породице па и за друштвено окружење. Два, три дана касније показало се да и Ниш, који свакако није велеград, није имун од велеградских безразложних насиља. Обични ноћни сусрети на улицама претварају се у крвопролића и обостране трагедије. Медији све то бележе, ређе коментаришу, и можда мимо воље рекламирају, чак подстичу. (У нека пређашња времена многа младалачка енергија празнила се у тучама унапред заказиваним, које су се одвијале мал не по неким витешким правилима и без задњих намера. Ово што се данас збива је квалитативни скок у провалију животног бесмисла).

Стари Грци су веровали у хибрис и немезис, сматрали су да обест обавезно одводи у некакво страдање. У људским животима, мислили су они, богови играју велику али никако не фаталну улогу. То чине само онда када се прекорачују извесне међе. Богиња охолости и необузданости Хибрис, заводи људе на дела којима се срља у пропаст, на шта на свој начин обавезно реагује богиња освете и одмазде Немезис. Људима је остављена слобода да чине што им је воља, али им веровање у дејственост ових божанстава предочава последице за чињења. Хришћани ће касније веровати у грехе и испаштања, што ће такође одређивати њихово понашање.

Отпор култури и науци

У секуларизованом свету, који ће остати без таквих веровања али и без стварања сличних, луди провод, као вид испољавања необузданости, постаће животни императив који се практикује без предочених последица. Овај животни стил се медијски пропагира и подстиче. Његово разобличење на веома сажет и једноставан начин учинио је Ноам Чомски у виду својих десет упозорења. Једно од њих насловљено је *Величање глупости*

и гласи: „Јавност треба подстицати у прихватању просечности. Потребно је убедити људе да је (ин, у моди), пожељно бити глуп, вулгаран и неук. Истовремено треба изазивати отпор према култури и науци“. Ако су тачна уочавања Чомског, онда изазивање отпора према култури и науци, чега није било у неким пређашњим временима, значи прелазак из једног у друго доба, из доба културе у доба некултуре. Нажалост, чињеница које упућују да се то доиста збива има на претек и све их је више.

Јунак нашег доба давно није (на срећу) тип личности који је спреман да због одбране части погине на двобоју, кога је својевремено промовисао руски романтичар Михаил Љермонтов. Јунаци доба се с протоком времена стално мењају, уз својеврсну дегенерацију и одступање од онога што се сматрало чашћу, па се чини да ова реч ишчезава из језика. Једно време јунаци доба били су спортисти и филмске звезде, потом тзв. тајкуни, што значи људи задивљујуће умешни у неким пословима. Данас су јунакиње доба не особе које нешто умеју већ нешто имају, оне које знају и пристају да се свлаче, фотографишу и од те умешности добро живе.

У потрошачком свету духовно се растворило у материјалном, место узвишеног заузело је приземно, стидно је постало бестидно, порнографско културно. Чини се да је култури, по овим и сличним знацима времена, одзвонило и да она одлази у заборав прошлости, а свет се поново враћа у природно, или боље рећи постприродно стање, баш захваљујући превеликом технолошком-медијском присуству у њему. Ишчезнуће културе нема чиме другим да буде надомештено већ наравно својом супротношћу, некултуром, са свим последицама које из тога следе. А са смрћу културе на трон свакодневнице засеће насиље и неслобода; тако бар изгледа по све већој њиховој учесталости, о чему извештавају медији.

Како се тај процес може објаснити у ванемпиријској сфери, на теоријској равни? Шта долази после културе, иза њеног краја? Да ли је судбина људског рода да после векова стварања културе пропадне у понор некултуре? Да ли је и како је то логички могуће? Сва ова питања упућују на филозофскоисторијску мисао Божидара Кнежевића и његове *Принципе историје*, односно на закон реда и закон пропорције у историји, које је он настојао да открије.

Трагајући за законитостима у историји Кнежевић је поред осталог посебно размотрио односе ранијег и каснијег, односно условљеност доцнијег оним ранијим. По логички добро заснованом схватању овог српског мислиоца оно што је постало раније одређује све доцније, јер је сталније и непроменљивије, лакше постаје и дуже се одржава. Све што је настало доцније теже се одржава, слабије је и лакше пропада. То значи да све што је настало раније нестаће доцније и обрнуто. Следствено томе, природа је оно што је старије од човека, а човек је старији од културе. (Цекић, 1984: 28-29)

Ако је веровати Кнежевићевом открићу ове законитости, редослед нестајања биће обрнут. Прво ће нестати оно што је постало доцније, у овом случају култура. Да се то већ збива потврђује и већ споменуто запажање Чомског али и безбројна друга. Кнежевић наравно не каже ништа о томе како се његове законитости могу остварити, на који начин и којим механизмима. Још мање је српском мислиоцу из 19. столећа могло пасти на памет да је то могуће захваљујући медијима, јер су они у његово време били тако чедни и безазлени.

Од успона до пада; култура и некултура

Подстицање и убеђивање људи у потрошачком свету постао је прворазредни посао медија. Они нам не само рекламама испирају душе и краду време, већ намећу и (погубне) стилове живота, односно (не)културне обрасце. Међу медијима најзначајнију улогу и у овим пословима имају телевизије. Својевремено, у доба њихове афирмације, телевизијама се разложно приговарало да упросечују људе, анулирају образовне нивое, уједначују укусе. Данас би приговори ове врсте били сасвим депласирани јер већина телевизијских програма свесрдно ради на разарању традиционалних начина живота, моралних норми и фаворизују извесне концепте модерности који пропагирају антикултурне животне стилове.

По овим видовима модернизације доминантног животног стила младих, савремени живот „нема смисла ако ниси промискуитетан, пијан, тетовиран, избушен и глуп као ноћ“ (Мојсиловић Бобић, М.). Ауторка затим младом човеку препоручује да пре тридесете мора да „укапира шта му раде медији“, иначе ће касније бити одвећ касно. Други један аутор своје текстове о медијима завршава попут говора Марка Порција Катона Старијег, који је понављао да Картагину треба разорити. Картагина је сада постала телевизор који треба избацити из куће.

За овај свој став млади и гневни аутор нуди солидну аргументацију, мада ће његов савет, чини се, ретко ко послушати. Упркос свему та справа осмишљава многе људске животе, или их бар чини подношљивијим него што би били без ње. Многи људи данас живе усамљено, па им је телевизор сурогат за брачног друга, за просторно удаљено потомство, уопште за ишчезлим другим. Без ове направе усамљеност би била тотална и сурогатски неублажена. Друго је питање у којој је мери појава овог средства комуникације негативно утицала на осећање потребе за другим, односно на које је начине други, захваљујући овој врсти медијске модернизације, постепено ишчезавао из људских живота, остављајући при том широм отворена врата за надолазак самоће.

Стање ствари с културом није тако изгледало у неким пређашњим временима када телевизија није било и када се наравно није помишљало да се телевизор избацује из куће. Постоји једно распрострањено погрешно уверење да се са протоком историјског времена бележи напредак у свим сферама друштвеног па и културног живота. Томе је свакако допринела и развојна линија културе, која је само повремено али ретко бележила извесна декадентна одступања.

У доба културе закорачио је људски род изласком из природног стања, захваљујући рођењу народне културе. Она је била особени интегришући чинилац и давалац духовних дарова, израз потребе за слободом и афирмација те вредности. Са друштвеном стратификацијом из народне културе издвојила се елитна култура, која ће створити изузетне вредности, опет као изражај слободе и потребе за њом. Масовна култура настаће релативно скоро као нови културни тип, али и као својеврсна синтеза претходних двеју постојећих култура. Али она ће, за разлику од претходна два типа културе, бити зависна од медија и њихове презентације.

Нешто касније настајаће различити облици субкултура као нови културни тип и вид протеста против устаљених токова ствари и културног естаблишмента. И овај облик културе је као и претходни масовни био израз потребе за слободом али и начин њеног освајања. Осмишљене промоције некултуре и свесрдног рада на њеном стварању није било у пређашњим временима све негде до истека 20. и закорачаја у 21. век. Пошто је

култура увек и у сваком свом облику била и борба за слободу, стваралачку и сваку другу, некултура је не само негација културног већ и призив неслободе.

Ако апстрахујемо антички и средњовековни период и покушамо да од почетка нововековља схематски и упрошћено сагледамо токове културе, могли би смо закључити да је она од доба ренесанса бележила непрекидни успон и процват, наравно у различитим формама и стилским трансформацијама. Били су то векови културног напредовања уз додуше извесна посртања пре свега током верских ратовања.

Историје културних остварења су педантно забележиле сва та непревазиђена достигнућа и трајне вредности од којих се нека, пре свега остварења у ликовној уметности, с великом муком чувају за будућност. Чак су и ратни сукоби као најдраматичније форме живљења, сем поменутих верских, имали форму опаког сусретања, у којима су се уважавале неке културне норме. И Велики рат, са свим својим страхотама и страдањима, имао је ипак нечега витешког, уз наравно мноштво експесних одступања. Медији, као пропагандна средства, нису у њему имали кључну улогу, али ће им она бити неупоредиво значајнија, за двадесетак година, у другом светском сукобу.

Са истеком прве половине двадесетог века, улога медија ће се страховито увећавати, а са њом ће расти и моћ оних сила које стоје иза медија, захваљујући чему ће се постепено али сигурно закорачивати у доба некултуре. Границе између типова култура постајаће све тање, као и оне између културе и некултуре. Комерцијализација културне делатности, површност и нетрајност вредности њених остварења, опасно ће приближити културу њеној негацији. Техничко-технолошки успон у другој половини 20. и почетком 21. века, који је надоместио својевремени петовековни културни процват, више припомаже него што одмаже културном паду, што је својеврсни парадокс, који се лако може образложити диспаратним смерањима техничког и културног ума.

А људи се наравно понашају као људи; уместо да у трајним културним вредностима трагају за срећом, они су подстакнути да је траже у пречицама и тамо где је нема, где је привидна и ефемерна, у ситним задовољствима која им може причинити избор неког животног стила, али и у великој патњи коју неки од њих могу да створе.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ПРОМЕНА (КОЛЕКТИВНЕ) СВЕСТИ

Извртање умова није нужно боље од увртања руку.

Џозеф С. Нај

Током изузетно значајних историјских епоха, какве су биле настанак и утемељење хришћанства, хуманизам и ренесанса, реформација, просветитељство и друге, долазило је до наглих и драстичних промена свести. Ове историјске трансформације бивале су и саме условљене неким видовима промене свести. Данас је глобализација узрочник али и последица промене свести. Она стреми не само десуверенизацији држава већ и депатриотизацији људских бића, њиховом одрођавању, својеврсном виду њиховог међусобног отуђења. Преумљење је у доба глобализације уобичајеније него иначе а њихове последице су самопрезир и самомржња.

Ови необични социјално-психолошки феномени који су, бар како мени чини, присутнији у српском народу него код других, давно већ заокупљају моју пажњу и представљају ми веома изазовну али и неразрешиву загонетку. Шта је то учинило и чини да многа људска бића, у овом случају српског порекла, буду антисрпски „наелектрисана“ и аутошовинистички усмерена? Зашто се то дешава и који су разлози перманентног присуства и, чини се, сталног раста самомржње? Шта јој је узрочник а шта исходиште? Има ли тога у обичном народу или је ова пошаст својствена само вишим друштвеним слојевима, интелигенцији пре свих? Није ли овај порок својствен само једном и то по броју ни мало безначајном делу интелектуалаца и то оних који су однеговани или предиспонирани да живе с привилегијама и ради њих. По правилу су то људи крајње сумњивих професионалних и моралних вредности али су на неки волшебан начин ореоле некаквог значаја добили од странаца. Углавном их Запад негује, протежира и распростире по свету да беспоговорно служе његовим циљевима и интересима.

Аутошовинисти мрзе све своје: порекло, традицију, историју, културу. Они за које раде интимно их презиру али то наравно не показују већ их тапшу по раменима и финансијски крепе. Иако су на истом послу, али у различитим улогама, њихове „газде“ су њихова сушта супротност; воле све своје а то и не скривају. По томе би својемрзитељима могли да буду узор, али то није могуће због грешке које ови имају у карактеру.

Суочени смо са једним феноменом који је готово историјски непознат. Људи су у прошлости бивали принуђени да буду покорни и да се вазалски понашају, али такве ситуације нису биле ствар добровољног избора већ стицаја околности, стања ствари. Док је ропства било, оно није било обожавано, а када је формално укинута системом манипулације створена је могућност да се заволи своје робовање. Такво држање чини се да није присутно у животињском свету. Био сам у прилици да гледам чопоре паса или јата птица како, иако немоћни, солидарно реагују на нешто што их угрожава. Отуда закључујем да је ваљда само код људи самомржња могућа и да је само њима својствено да ниподаштавају себе и свој род. Крајња и најнеповољнија консеквенца таквог смерања јесте самоистребљење.

У српској историји забележен је бар један случај страног официра српског порекла који је истицао да му је уништење сопственог народа последњи животни циљ.

Из такве намере морао је да повуче логичке консеквенце и о самоуништењу. Ако нико из тог народа не треба жив да остане онда и самомрзитељ не треба и не може да преживи. Доследност захтева да ни промена идентитета више не може да га спаси. Порекло и рођење је у великој мери одређење судбине.

* * *

Глобализација је реч која је већ десетак година у веома честој употреби. Она означава, најпростије речено, обједињавање света, економско, политичко и културно, при чему ће се неминовно брисати различитости зарад јединства и униформности. Ова тенденција није од јуче. „Човечанство се као целина увек борило да организује универзалну државу. Било је много великих нација с великим историјама, но што су оне биле развијеније, то су биле несрећније јер су оштрије од осталих људи осећале жудњу за светским јединством (...) Јер ко може да влада људима ако не онај ко њихову свест и њихов хлеб држи у својим рукама“, записао је Достојевски у *Браћи Карамазовима*¹⁴. Глобализацијску жудњу за светским јединством још је велики руски писац означио опаким, док је хлеб и свест сматрао за основне полуге успостављања моћи.

У овом покушају да одговорим на питање о разлозима и начинима радикалних промена свести, не може се заобићи глобализација и њен хотимичан и нехотичан притисак да се то чини. Али све то не бива без моћи (тврде и меке) и њене ароганције над мање моћнима. Посебно би морало бити интересантно спознати како се мека моћ рефлектује на душе појединца, на породице и народе, појединачне личности и заједнице. Али, не мање је изазовно сагледавати последице тога у овом свету где се систематски ради на деперсонализацији појединаца, њиховом помасовљењу, претварању у масу, затим однарођавању али и уништавању народа.

Некаква свест о потреби успостављања општег јединства учинила је глобализацију процесом. Сада глобализацијски тренд захтева да се радикално мења свест, као што се то увек чинило у временима изузетних историјских преображаја. Унификација свести у свету који ипак обилује различитостима јесте нескривени циљ неких невидљивих сила које управљају и настоје да одређују његову судбину. Све појединачно и особено налази се под жестоком притиском да буде унифицирано и то у доба беспоговорне доминације индивидуализма (изданка идеологије либерализма). Идентитети су се зато међу првима нашли на удару. Упоредо са рушењем тих људских константи ствараних у прошлости које човека оријентишу у свету и омогућавају му опстанак, као никада раније реторички се истиче потреба за њиховим очувањем, ваљда да се прикрије шта се доиста смера и чини.

Традиционални свет био је мудро и функционално устројен „по божанској замисли“. По људским замислима он ће се уређивати почев од доба ренесанса, да би данас, када почива на „човековим продужецима“ и на (пост)идеологији конзумеризма, успео да сам себе прекрије пластичним и осталим отпадом до мере да се ова пошаст већ сада једва подноси. Некада је тај простонародни, нецивилизовани али богобојажљиви човек знао шта да чини и како, све у корист свог опстанка а ни на чију штету. Данас је маркетиншка стихија све себи подредила потискујући немилосрдно логосне принципе опстанка природе и човека, човека у природи. (Или како би рекао В. П. Дис у пророчкој

¹⁴ Ово је место из поглавља *Велики инквизитор*, али је преузето не из српског превода романа већ из *Истраживања историје* енглеског историчара и филозофа историје Арнолда Тојнбија (1971, I: 370). Тако је учињено зато што је тоталитарна тенденција, о којој говори велики руски писац, наглашенија је у преводу Тојнбијеве књиге него у преводу романа.

песми *Наши дани* – „Будућности затровасмо све изворе“). Модерни свет који, како се сматра, почива на разуму и игнорише традицију, сам себе неретко затиче у стање које се другачије не може оценити већ као неразумно.

Преумљење или презубљење свести

Промена свести је стални захтев у савременом свету. Велики и моћни се ни мало не либе да малима често испоручују такве захтеве и опомене. (*Промени све(с)т* је двозначни императив који се често чује и исписује). Тај захтев се ни мало не односи на ону артикулацију свести која се може лако и оправдано означити за просташтво и примитивизам. Не, такво испољавање свести се данас нападно медијски подстиче (ријалитији), све до мере да се чини да је то манифестациони вид меке моћи. Јер систематско и планско заглупљивање народа тешко да може имати другу сврху већ да се њим лакше влада. Владати неким народом једноставније је и лакше, када носиоци меке моћи то имају за циљ, ако се он из стања потиштености увуче у стање блесавлука. Зато насупрот захтевима за променом свети, што неретко значи губитак и образа и душе, постоје и захтеви за освешћењем, очишћењем од талого манипулације којој смо изложени од рођења.

Преумљење је реч која у ово наше глобализаторско време улази у употребу праћена све чешћим захтевима да појединци, групе и заједнице, треба да мењају свест. Ова реч српског језика делимично покрива значење грчке речи метаноја (покајање, преумљење) која означава духовни препород личности, промену њене позиције, односно измену парадигме. С настајањем хришћанства и потоњим ширењем ове религиозности метаноја је означавала чин напуштање паганизма и христјанизацију. Данас преумљење, које по правилу значи почетак промене идентитета, обично означава дехристјанизацију, одступање од традиционалних уверења и понашања заједнице којој се припада.

Морална и верска стаменост или „тврђа у вери“, како се некада говорило у нашој народној поезији, којом су се одликовали први и знаменити хришћани и потоњи њихови следбеници, више не преставља изузетну вредност. Херојство ради вере, које је некада изазивало дивљење и обећавало будуће светитељство, не одликује више јунаке доба. Глобализацијски утицаји и притисци чине да се данас идентитети са лакоћом мењају али са још увек непредвидивим последицама. Историјско искуство указује на ужасне консеквенце ових конверзија. Најмонструознији непријатељи својих бивших били су управо њихови отпадници.

Преумљење се може у људском свету и друштвеном животу, по аналогiji са техничким светом, довести у везу са оним што се означава речју презубљење. Када, како кажу аутомеханичари, зупчасти каиш на аутомобилу презуби, у мотору настаје лом, хаварија. Слично се збива и са људским мозговима. Код преумљења, црно постаје бело, бело црно и нема рационалне аргументације нити логичке дисциплине посредством којих би се лако могло изаћи из тог мисаоног ћорсокака. Истина постаје само оно што мени прија да чујем; све друго може само да иритира.

Постоје додуше и суптилније, кетманске методе прилагођавању духу времена. Нека преумљења не морају да буду ни темељна ни превише искрена већ представљају својеврсне компромисе с кључним токовима ствари. Својевремено су парте (посмртнице), којима се објављивала смрт неке особе, биле углавном штампане са крстом као симболом који је упућивао на верску припадност преминулог. Потом је код

нас петокрака неких скоро педесетак година била доминирајући симбол који је упућивао да се ради о преминулом атеисти. Негде од деведесетих година прошлог века као да атеисти не умиру, а крст је поново постао доминирајући знак на посмртницама. Оваква пракса произашла је из духа времена који је онда диктирао начин понашања. У ондашњим атеистичким друштвима религиозна припадност, сем атеизма, није се смела јавно саопштавати без тежих последица, што објашњава стварну тежину и дубину овог вида преумљења у негдашњем социјалистичком свету.

Што се пак промене идентитета у прошлости тиче, тај чин је у великој мери био праћен самозаваравањем. Стање које је промену изазивало доживљавало се као привремено, краткотрајно и реверзибилно. Потајно се неговало уверење да ће се, када зло прође, све опет вратити у пређашње стање, што се по правилу није дешавало. Прелазак на страну привилегованих или бар штићених бивао је вазда не само изазован већ и неповратан.

Данас су методе конвертирања и стимулисања конвертитских побуда неупоредиво суптилније и софистицираније. У међувремену је лов на људске душе и располагање ловином прерастао у задивљујуће велику науку, која још уз то и веома брзо напредује. Неко је лепо уочио сличности између рибарења и друштвеног комуницирања. У оба случаја користе се иста средства – мреже, саткане додуше од различитог материјала, којима се рукује на другачије начине, али са истоветном ловачком сврхом.

Западни медији су деведесетих година прошлог века у свом пропагандном замаху писали све најцрње о Србима, не либећи се при том да лансирају најмонструозније лажи. Тај удар глобализма, усмерен ка менталним сферама својих али и њима туђих конзументата, једним ударцем убијао је две муве. Западни конзументи ове пропагандне лажи, који нису познавали стање ствари, поверовали су беспоговорно овој „истини“, што је сасвим разумљиво. Али тешко је, међутим, разумети зашто су у ову истиниту лаж поверовали многи Срби, који су морали знати или бар осећати шта се то иза брега ваља.

На ово једноставно питање није ни мало лако одговорити. Да ли се то дешавало због некакве (не)материјалне користи, због обманутости пропагандом или удворишне жеље за самоистицањем, унутрашње потребе за самообманом, или због нечега сасвим другог? Преумљење дела становништва је било веома успешно чим смо почели да све што радимо радимо против себе. Свесрдно смо почели да љутимо наше непријатеље за некакву нашу ситну корист и голему националну штету. Да ли се то чини из искрених убеђења, духовне слабости или по некаквој животној инерцији, остаће за увек непознато.

За искрено је чуђење колико се дубоко у ово наше доба продрло у тајне људске природе, како се овладало психичким механизмима који упућују на то шта се и како све са човековим бићем може чинити. Како се ствара мучнина у људским мозговима и на који се начин неминовно подлеже медијским манипулацијама у овим нехеројским временима. Споља је уочљиво само то да се једнима мозгови препатирају, другима препуњују, трећима испирају и празне. У свим овим случајевима доминира лаж и само лаж, без икаквих допуштења за евентуални блесак истине. И што је још горе та лаж је вазда у спречи са генијалношћу. Јер само генијално покварени ум могао је да смишља ситуације попут оног једнонационалног тровање ученика на Косову и Метохији.

Шта људима неће и не може пасти на памет зарад остварења циљева по цену употребе највећих подлости. Ми смо надмоћно презирали инспираторе и актере те инсценације, смејали тој поквареној лудости, али она је дала резултате. Овај вид иновације, сам по себи не мора да буде од универзалног значаја сем што указује на то каква ће бити будућност света. Није наравно велика срећа што ће у њој лаж и

поквареност имати велике шансе већ што, на жалост, истина и поштење неће имати никакве. Инвентивност која стоји на страни зла је неупоредиво плодотворнија од оне друге супротног усмерења.

Билборди у Будви; историјски рашомон или безумље у политичком лудилу

Да један историјски догађај од пре сто година, о коме постоји живо сећање у речима предака, може да буде дивергентно сагледаван, показао је чин постављања билборда на простору једног града, у просторно малој држави каква је Црна Гора. Поводом стогодишњице Велике српске народне скупштине у Подгорици 1918. године, на којој је донета одлука да се Црна Гора уједини са Србијом, у Будви су априла месеца 2018. године постављени билборди са ликовима српских официра. Одмах је уследила реакција државне власти због, како они то виде, слављења окупације Црне Горе. Пре тога, да се подсетимо, Црна Гора је доиста била окупирана али од Аустроугарске, а та окупација као да је заборављена, као да је није ни било.

Власт Црне Горе осудила је постављање билборда у Будви на којима се велича, како се сматра, наводна ослободилачка улога српске војске на Митровдан 1918. године. За једне је постављање билборда „сејање раздора или нетрпељивости међу грађанима“. За високог црногорског званичника постављање билборда је атак на државу. Један анонимни коментатор написао је да је оваква изјава атак на памет.

Медији су се, у настојању да буду духовити, послужили парадоксом по коме су „српски јунаци из 1918, ударили на уставни поредак (савремене - Љ. М) Црне Горе“. Једни за историјску истину узимају то да је Црна Гора доиста била 1916. године окупирана али од Аустроугарске, а 1918. ослобођена и „да је на билбордима приказано јединство у борби против надмоћног непријатеља“. Други пак истичу да је стогодишњица ослобођења овог града представљена на начин који није веродостојан и да представља покушај фалсификовања историје. Историјска истина би била ипак другачија. Аустроугарска војска (за коју се не каже да је била окупаторска) се сама повукла из града. Наравно, не каже се зашто та војска то није учинила рецимо годину дана раније.

О овој српској „окупацији“ Црне Горе Момир Булатовић пише да су се њој захваљујући Црногорци „ожитили“, да је с њом престала глад народа. А о преумљењима неких Црногораца исти аутор записује: „Кад ти брат пружи руку спаса, ослободи те стране војске убица и пљачкаша, омогући ти формирање органа власти и изјави да је спреман да живи с тобом у истој држави, уколико и ти то желиш, онда мораш да будеш бескрајно безобразан или глуп па да то назовеш окупацијом.“

У оквиру „свеколиког напретка“ модерне Црне Горе и на плану производње идиотизма постижу се значајни резултати“, закључује Булатовић (*Спутник*, 17. 05. 2018).

Постоје историјски периоди и догађаји о којима је тешко доћи до историјске истине. Али ево постоје и ситуације где тренутна политичка коњуктура уништава не само историјску истину већ и здрав разум. До историјске истине може се кад-тад доћи, али су преопасна оваква оштећења мозга.

Моћ моћи и немоћ паметне моћи

Неретко смо у прилици да уочавамо како неке ствари на овом свету функционишу на изразито глуп начин, а онда се питамо како је то уопште могуће, тим пре што су толики филозофи сматрали да ум влада светом. Објашњење за доминацију глупости у доба владавине ума неки налазе у тајним списима, попут рецимо Далесове доктрине, други пак таква настојања исмевају као последицу тзв. теорије завере. Но било како било тек питање о пореклу глупости и њене владавине указује на то да она или рађа саму себе, саморепродукује се, или је пак чедо некаквог опаког, лукавог ума, да главом и брадом потиче од лукаваго.

Свакако да није случајно то да се у доба превредновања свих вредности отвара простор за намерно наметање лажних вредности. За њихово прихватање врше се различити облици притисака и поткупљивања. Отуда извргавање руглу сваке честитости и поштења који се третирају као атавистички остатак давно већ превазиђене заосталости у прошлости. Уз обрачун с правим вредностима, коме смо неретко сведоци, процват доживљавају подлост и дрскост, лаж и превара, издајство, пијанство и наркоманија, настраности сваке врсте, подстицање на шовинизам и међунационалну мржњу као видове промене свести људи. Са оваквим токовима ствари се свакодневно сусрећемо па је тешко поверовати да се све то дешава случајно и да није плод какве зле намере.

Притисци великих на мале да мењају свест постају све чешћи, изразитији и дрскији. Равнатељи, Прокрустови потомци, воле да унифицирају све у свету и у томе успевају наметањем своје културе, све с циљем да њени страни конзументи промене идентитет. Сопствене вредности они сматрају апсолутним и највишим, што је нормално, док туђе маргинализују, ниподаштавају, што је некоректно. Промена идентитета се најпре врши тврдом моћи, поробљавањем, а потом меком моћи, поткупљивањем. „Смијешане“ ове моћи „најлакше се пију“.

Потреба за доминацијом над другима, која је некада подразумевала војну супериорност и способност спровођења окупаторске дисциплине, показало се, може се остварити, на неприметнији и неупоредиво мање груб начин, применом тзв. меке моћи. За тврду моћ карактеристично је да против себе изазива снажан отпор, рађа потребу за само-жртвовањем онога према коме је усмерена, подстиче његову борбеност и мржњу према агресору. Мека моћ, међутим, код онога ко је ухваћен у те рибарске справе, изазива самопрезир и непријатељство према себи, не и према непријатељима, који се узимају за пријатеље. „Паметна моћ је комбинација тврде моћи присиле и исплате с једне стране и меке моћи убеђивања и привлачења, с друге стране“, пише Џозеф Нај (2012: 12). Овај идеолог употребе меке, односно паметне моћи, залагао се да Сједињене Америчке Држава пређу са „извоза страха на подстицање оптимизма и наде“ (Исто).

Уместо једносмерне тежње за моћи над другима треба размишљати о моћи заједно са другима, препоручује Џозеф Нај. У томе се у великој мери доиста успело. Заједно са својим изабраницима, који по својој бројности представљају шаку јада у некој популацији, Американци су одвећ дуго успевали да руше владе и државе у тзв. ружичастим револуцијама. „Узвишене вредности“ које су се у тим државним превратима пропагирале, биле су „документоване“ директним телевизијским преносима. Свету је тиме на најперфиднији начин као истина бивала само презентована вешто упакована лаж, све с циљем остваривања себичних и незајажљивих интереса највеће светске силе.

Природа моћи наравно није нимало алтруистичка већ егоистичка, чак и онда када се залаже за доминацију не више над другима, већ заједно са њима. Она за циљ има

остварење некаквог властитог интереса, па је свака мека моћ у суштини аморална, посматрано с позиције неутралног посматрача. „Глобално вођство не захтева глобални интервенционизам“, сматра Нај (2012: 273), а добро би било када би нешто тако било могуће. Амерички аутор се наравно залаже за наметање америчких вредности али не силом. Он још сматра да се промоција демократије успешније постиже меким привлачењем него тврдим приморавањем (Нај, 2012: 276). И за овог аутора демократија (америчког типа) остаје неупитни вид владавине, да ли зато што се верује да се њеним посредством остварује владавина светом, па се никакав други тип уређења или не допушта или тешко може да буде прихваћен. Ми смо у нашој традицији имали народну самоуправу као аутентичан демократски модел (види: Митровић, 2016: 55). Чак нам је и вођа Првог устанка демократски биран. Уместо да смо је усавршавали данас за овај вид аутентичне демократије и међу ученима ретко ко зна.

Овде се на тренутак морамо подсетити шта су о демократији мислили највећи старогрчки умови Платон и Аристотел. У њиховим вредновањима државних уређења, непосредна владавина народа, која је тада била без могућности злоупотреба, без новца, медија и подмићивања, са оштрим казнама (остракизам) за манипулаторе и демагоге, стављана је на онај нижи, не додуше и најнижи, ступањ вредносне лествице.

У савременом свету у коме се влада новцем и медијима, при чему за остварење циљева нема ничега светог, државе пречесто и веома наглашено истичу своју демократичност. То декларативно демократско дичење има пре улогу изнуђеног заштитника него драговољно изабраног политичког устројства. Наместо какве-такве владавине народа створена је демократија без народа, односно демократски-тоталитарна држава, својеврсни политички хермафродит, нешто за шта стари нису знали.

Убијање у (идентитетски) појам

Самогржња је нови, савремени феномен, цивилизацијска пошаст. Створила ју је ђаволска рука а у њено стварање уложен је велики (научни) труд. На помисао да сам себе неко омрзне могла је да дође само голема зла сила. Самогржња се рађа из самопрезира и представља његов виши мизантропски ступањ. А узроци самопрезира су многобројни и дуготрајући. Ствара их идеологизовано званично образовање али још више доминирајуће духовне моде, које се некуда вешто смишљају, потом лансирају у жељени простор да би обузимале и поробљавале духове. Данас оне обликују најмлађе генерације посредством цртаних филмова, стрипова и видео-игара.

Личности које су биле узорне у прошлости и оне које су то данас нису истих квалитетних својстава. Некада су врло високо бивали вредновани патриотски оријентисани људи. Оних супротних усмерења као да није ни било. Тек по који негативац могао је бити опомињући узор. Од Његоша до неког другосрбијанског писца патриотизам је доживео невероватну ентропију. На некаквом такмичењу српских писаца (уметника) у неговању националне мизантропије било би изузетно много кандидата (верујем највише по глави становника у односу на друге народе) и свака одлука о победнику те врсте била би у великој мери неправедна.

У нашем народу а и у целом ондашњем социјалистичком свету било много дисидената. Такав друштвени статус углавном интелектуалаца био је не само примамљив, модеран него и веома пожељан. Људи су били заговорници некаквих највиших демократских вредности, жестоко су оптуживали своју власт, али су од њене

грубе репресије ипак били некако мистериозно мање-више заштићени. Са падом комунизма нормално је да су се одмах нашли на победничкој страни.

Неки од најпознатијих дисидената, попут Солжењичина и Александра Зиновјева, разочарали су се у Запад. После неколико тамо проживљених година, вратили се свом народу и признали своје заблуде. Други су, попут Вацлава Хавела, успели да дођу на власт и нико више сем смрти није могао да их од ње одвоји.

Због промене друштвеног система на Истоку данас дисидената више нема. Њихови, у извесном смислу, легитимни наследници су припадници невладиних организација. Међу њима има типичних примера однорођивања. Глобализација све чини да постанете нико и ништа и зато вам извлачи тло под ногама, сваки ослонац у властитој култури. Наравно да међу интелектуалцима има највише однорођених појединаца. За њих су глобализаторски трендови свети, док је опстанак њиховог народа као слободног и особеног, нешто ако не баш непожељно онда бар сасвим индиферентно. Ако опстанку и слободи тежи неки други народ они то још некако могу да разумеју. Чак им се тако нешто може чинити пожељним и нормалним. Свом народу пак они тешко могу да опросте када неке своје вредности сматра несумњивим и ако држи до националног достојанства. Те одроде одликује нека врста чудног мишљења (ако мишљења уопште може да буде у испраним мозговима). Али ако га већ има оно може бити само технолошко, технократско, неаутентично, мишљење без (сопствене) мисли.

Један од разлога за морално национално посрнуће које води код интелектуалаца ка грубој усмерености против својих, настаје из сујете, уверења о сопственој веома високој вредности и неадекватном њеном признању од околине. Велике амбиције, превелики лични апетити и њима несразмерно мала морална стаменост, односно карактерна нестабилност. чине да се неки људи (полтрони, плаћена пискарала, идеолошки војници, слуге режима а не државе и народа) одричу себе и својих. Разлика између нечије умишљене и стварне вредности поткопава тло на којем се стоји па људи постају одроди. Управљачи света, односно они који настоје да то буду, више презиру одроде него што их воле, али њихове мизантропске услуге обилато користе. А у свом јату им је већ чином рођења било предвиђено лепо место које су својим избором грубо одбацили.

Одсуство катарзе и идентитетска денационализација

Са Запада је деведесетих година прошлог века, од Срба, после медијске харанге и бомбардовања, тражено, да у тој и тако им изрежираној драми, доживе катарзу. То се наравно није могло догодити. Зла је доиста било, али оно није било једнострано већ је подстакнуто и често подстицано са те западне стране. Додуше, извршиоци су били домаћи. На простору где се вековима сејала мржња није се ни могла очекивати жетва добра већ само зла и то оног које не опамећује већ уништава.

Захтев обрнутог смера, да се од Запада, уз подсећање на његово не само произвођење пропагандних лажи, затражи да већ с ове временске дистанце доживи катарзу, био би немогућ, јер та цивилизација себе сматра не само морално супериорном над осталима већ и безгрешном. Она своје вредности узима за најнесумњивије. Следствено томе, у вредности би спадала и производња лажи, наравно само под условом када то чини Запад и ако њему користи.

Лицемерни Запад био је склон да за све и свашта оптужује Србе из Босне а није показивао никакво саосећање над бестигљално одсецаним њиховим главама са којима су се фотографисали милитантни муслимански пси рата са Блиског истока. Али токови ствари учиниће да се Запад, с тежином овог злочина, суочи коју годину касније када су исламски терористи почели да отимају западне новинаре и театрално им пред камерама одсецају главе.

Мржња и самомржња сејале су се по Балкану као што се некада сејао просо. („Помно гајимо љубав према мржњи“ каже Емир Кустурица). Да би на балканском тлу могла узрстати већа количина мржње измишљале су се нације. Јер што је више нација то се више може увећавати количина зла. Тако ће и злотвориоци моћи да што више лажи измишљају и да над произведеним злом задовољно трљају руке. Због тога се Балкан тешко препушта балканским народима. Ма какви они били тешко би у тој мери радили против себе када би били препуштени сами саби. Они постају међусобно опаки када остварују туђе интересе. Тада не знају шта раде, још мање за кога, понајмање знају када раде против себе.

Као спас од удара које трпе њихови идентитети нуди им се протестантизација, преумљење као прекрштавање, масовна и беспоговорна промена идентитета која се иначе врши у Европи код друге и треће генерације имиграната, чему се чак ни тврдокорни Јевреји својевремено нису успевали да одупру. Насиље над људима је непрестано и вазда неодмерено али зато најчешће узалудно. Јер идентитети ипак на неки волшебан начин опстају, трају. Без идентитета се никако не може. Ако се не сачува он се мора накнадно калемити, чак и онај глобални, ненационални, онај без својстава, један једини за све и свакога.

У пређашњим временима није било аутошовиниста; то је савремени цивилизацијски продукт. Али је зато међу странцима, који су били у прилици да у тешким историјским тренуцима упознају српски народ, увек било србофила. На нашу велику срећу њих има и данас. Као да кроз ове међусобно неповезане појединце и њихова чињења проговара савест човечанства и с неких надљудских висина долази нам дискретно признање да смо у много чему у праву, да је пропагандно ружење коме смо изложени политичка фарса.

Аустријски писац Петер Хандке, због јавно исказиване љубави према Србима, остао без неких значајних књижевних награда и признања. Пјер Бинел и Маринос Рицудис, француски и грчки НАТО официри, били су у затворима зато што су желели да помогну Србима. Први је дао НАТО планове за бомбардовање, други је одбио наређења да их бомбардује. Љубав према нашем народу они су платили скупом ценом. Млади Француз Анри Гујон је још као дечак почео да доноси хуманитарну помоћ на Косово и Метохију. Он то неуморно чини и данас.

И док су се неки странци жртвовали за Србе и страдали због њих, многи Срби истицали су своје антисрпство да би од странаца били запажени и ангажовани на неком нечеститом, антинародном послу. На велику и непреболну жалост Срба самомрзитеља, који се свесрдно, како верују, боре против паланачког духа у свом народу, све је више страних србофила. Њихова морална позиција треба да изазива дивљење не само Срба, док за самомрзитеље тешко да преостаје друго сем презира.

* * *

На крају се треба одредити шта је боље или лошије, извртање мозга или увртање руку, што као апорија стоји у мотоу овог рада? Творац ове апорије Џозеф Нај изједначио је „вредности“ извртања и увртања и у извесном смислу идентификовао руке и мозгове, што значи да је дао легитимитет и једном и другом чину. Томе насупрот право на увртање и извртање мора се свакоме порећи а сваки такав чин осудити, бар у теоријским штивима. И то не с уверењем да ће се онда живети у најбољем од светова, већ да овај свет треба да постатане бар за нијансу бољи. Зла је у њему увек било и биће га, али с позиције пожељног, можда недостижног, идеалног, треба му порицати право постојања.

ЖРТВА (И НАГРАДА) ЗА ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Наши идентитети су уобличени нашим историјама.

Елазар Баркан

Својевремено сам написао текст *Проблем идентитета или буди оно што јеси* (објављен у мојој књизи *Куда и како*, Филозофски факултет, Ниш 2012) у коме сам се осврнуо на судбине (и посрнућа) неколико историјских личности српског порекла које су промениле национални идентитет. У овом одељку биће размотрен, на примеру Милутина Миланковића, супротан случај. Својеврсним жртвовањем (прелазак из Беча у Београд) да би се било са својима, резултираће у крајњем исходу рођењем великог научника не само из малог народа већ и у малој научној средини.

У споменутом раду о проблему идентитета разматрао сам, најпре теоријски а потом „емпиријски“ (на примерима неколико историјски познатих личности из српског народа и Пилипенде, литерарног јунака Симе Матавуља) проблем очувања националног идентитета и последице конвертитства. Од историјских личности спомињао сам Мехмед-пашу Соколовића (1506-1579), Омер-пашу Латаса (1806-1871), Петра Прерадовића (1818-1872), Јована Дамјанића (1804-1849) и Светозара Боројевића (1856-1920).

Прва двојица исламизираних Срба постали су значајне личности у Отоманском царству¹⁵. Једно време Мехмед-паша имао је, током владавине султана Селима II, готово неограничену моћ у царству, што је изазивао подозрење његовог наследника Мурата III. Страдао је у атентату од неког суманутог дервиша. Три века касније Омер-паша Латас постаће истакнути војсковођа који је војничку славу стицао најчешће у борбама са бунтовницима против централне власти. Ревносно је гушио устанке и побуне где год је био слат, без обзира да ли се радило о побунама муслимана или православаца. Синтагма „мирна Босна“ по свој прилици је настала после његових обрачуна с локалним племством, због чега је у Босни и Херцеговини био назван „ђаурпашом“, што је била алузија на његово српско порекло али и на војничко школовање у Аустрији.

Иво Андрић показао је изузетно интересовање за ове две личности које су идентитет мењале у младићким годинама, што значи да су, за разлику од мале деце која су узимана за јаничаре, биле сасвим свесне свог породичног и националног порекла.

¹⁵ Под утицајем вековног ропства под Турцима код нас се сматрало да је потурчивање (синоним за промену верског, а самим тим и националног идентитета) основни предуслов за друштвени успех. Тај вид конверзија, потребу за њима, оправдавала је, чак подстицала, што је сасвим разумљиво, и друга страна. У *Српским народним пословицама* Вук Караџић забележио је и ону која гласи: „Нуди као Турчин вјером“. Без објашњења, ова би пословица била неразумљива поготово за савременог читаоца. А Вуково објашњење гласи: „Турци кажу да им се пише грјехота Хришћанина не понудити да се потурчи; и за то веле да Хришћански свештеник, кад ђетету на крштењу дуне у уста, говори полако: „Потурчи се, да ме не кривиш на ономе свијету“. (Вук Стеф. Караџић, 1985: 213) Све благодети промене идентитета у једном историјском времену исказане су у овој пословици и њеном објашњењу, али не и друго лице тог чина које је по правилу нетранспарентно, скривено и упућује на психолошки чин продаје душе, изневеравања предака, греха итд.

Захваљујући том Андрићевом интересовању настали су *На Дрини ћуприја* и недовршени роман о Омер-паши Латасу. „Не филозофија, не историографија, књижевност је та која открива људске судбине“, утврдиће амерички филозоф Ричард Рорти, што је Андрић не само знао већ и практиковао.

Латас, Прерадовић и Дамјанић били су савременици, истакнути војници Срби у два империјама које су делиле Балканско полуострво. Током школовања и одвојености од својих Прерадовић се покатоличио и понемчио, штавише био је заборавио српски језик па се при једном сусрету 1838. године тешко споразумевао с најрођенијима, мајком и сестром. Ову биографску слабост он ће надоместити касније када у себи буде открио песнички таленат. Не само што ће исписати мноштво вредних песама већ ће две посветити роду и језику (*Роду о језику и Језик рода мог*).¹⁶

Дамјанић је био граничарски официр у Аустроугарском царству потом генерал мађарске војске током револуције 1848. године. У бици код Арада сломио је ногу која му је ампутирана а потом био заробљен од руских војника који су га предали Аустријанцима. Ови су га обесили у Араду. У мађарској историји он је национални херој коме су подигнути многи споменици. У српској литератури најчешће се спомиње по морбидном и суицидалном исказу који му се приписује - да Срби не треба да постоје и да се он неће смирити док и последњи Србин на свету не буде мртав, а када се то догоди убиће и самога себе.

Највиши, федмаршалски чин у војничкој каријери аустроугарске војске достигао је Светозар Боројевић, угарски племић von Војна, један од најуспешнијих војсковођа током Првог светског рата. Уочи тог рата франковци су разорили споменик његових родитеља на православном гробљу у Петрињи, упркос томе што је за себе говорио да је Хрват. Славни војсковођа Боројевић ће умрети у беди јер није, као многи други аустроугарски официри, због противљења једног министра из Хрватске, могао да пређе у војску новонастале Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Боројевићев судбински случај показује да се идентитет додуше може мењати, да се у ту сврху може користити својеврсна мимикрија, али и да је чином рођења увелико већ одређена човекова идентитетска судбина.

Вон Бојна је једна од неретко спомињаних личности у роману *Велики рат* Александра Гаталице, где је, поред осталих, „описан“ грозан случај националне конверзије, и њом условљене промене начина мишљења, сличан ономе генерала Србина који би у националној самомржњи све Србе да побије. Пише у роману: „Можемо га звати Није-бег, иако је себе звао, Цам-Зулад-бег, а заправо се звао Вартекс Норадунџан“. То је турски полицајац јерменског порекла, који највећа зла наноси својим сународницима у време турског геноцида над Јерменима. Овај идентитетски конвертит се потурчио до мере да се ни свог рођеног имена није могао да сетити, све док није почео да гази по лешевима сународника, понекад Јермена и Турака стиснутих у самртнички загрљај. Али, како то од судбине бива „он који је све своје комшије послао у прогонство, он који ни свог јерменског имена није могао да се сети - није издржао. Цам-Зулад-бег пао је као последња жртва јерменског покоља“ (Гаталица, 2012: 223-226).

¹⁶ Језик је чудо којим се одржавају и руше идентитети. Кара-Мурза вели „Ми смо робови речи“. „Оно што је заљубљеној особи око – то специфично обично око с којим је рођена, то је језик – тај језик који је повјест учинила његовим материнским – патриоту. Тим се језиком, с којим се сусрећемо у мајчину крилу и од којег се растајемо тек на самртној постељи, оживљавају прошлости, замишљају другарства и сањају будућности“ (Андерсон, 1998: 146). Заборавом језика замире идентитет, језиком се буди, узбуђује и узбуђује.

Ми као читаоци романа не знамо да ли се ради о стварној или измишљеној личности, да ли је она плод пиščеве имагинације или је само под стварним или измишљеним именима литерарно обрађен један историјски случај, чак можда онај српско-мађарског генерала Јована Дамјанића. Но свеједно, уметност приказује оно што је могуће али и ствара парадигме, а оне су битне. Ова о потурченом Јерменину је веома поучна; сведочи о могућностима и границама измене свести, о (само)манипулацији и њеним последицама, о опасностима које настају с тим чином али и о контрапродуктивности његовог крајњег исхода. Ако је страдање људски усуд, (непожељна) неминовност, боље је да оно буде жртвеничко него злочиначко. Тиме се задобија осуда извршиоца, поштовање и сажалење жртве. Свега тога нема ако је страдалник претходно био злочинац.

Наведени примери историјских личности српског порекла илуструју и оно што се теоријски неретко истиче, да идентитети нису нешто вечно и непроменљиво већ да могу бити ствар личног избора, сталног мењања, изграђивања али и „предмет“ самопоништавања, што све опет потврђује да су идентитети вечни, неизмењиви чак и када се све чини да то не буду. Историја српског народа (али свакако не она једина) стварала је услове за настајање мноштва веома интересантних сличних случајева промене идентитета, мање или више не сасвим добровољних већ судбински предодређених преобраћења. Те конверзије, исказане у виду животних прича наведених веома успешних војсковођа, указују на то да је стаменост, идентитетска постојаност, пожељнија од идентитетских стрмоглавица, односно да екстремизми тог типа од судбине бивају жестоко кажњавани и то не само морално већ и физички, биолошки.

Људи су се одрођавали притиснути различитим животним ситуацијама, најмање су то чинили из пуке обести. Ти чиновници промене верског, а код Срба по правилу и националног идентитета, били су препуни драматике. Љута глад или ти биолошки опстанак, макар то било и у виду обећаних војничких каријера, стварали су основе и потребу за идентитетским преиспитивањима. Ови пре свега духовни, психички чиновници по правилу су били материјалним чиниоцима условљавани и подстицани.

Отуђивању од својих, изопштењу из рођењем припадајућој заједници, пре него што изопштеник дође у ситуацију да презре сопство, морао је претходити идентитетски комплекс кривице. Али голема мука која иницира напуштање првобитног колективног идентитета тим чином се не окончава већ само продужава и умножава. Човек се не рађа да би био сам на овом свету па је напуштање једног колективног идентитета почетак прикључења неком новом. Та, како би Хегел рекао, борба за признањем, у овом случају конвертитска, свакако није никада била ни мало лака и није се одвијала без великих подозрења која су долазила управо са те друге стране. Она је захтевала стално увећање напора за удаљавање од првобитног идентитета, с једне стране, док је на другој, потрага за признањем морала бити испуњена опасностима сваковрсних, пре свега моралних самопосрнућа. Веза између индивидуалног и колективног идентитета је нараскидива. Без повезаности са неким колективним идентитетом личности не би преостајало друго до преживљавање у усамљености, изолованости, отуђености. Припадност колективном без изграђености личног идентитета одводи у безличност, аморфност, лако и радо утапање у масу погодну за сваковрсно манипулисање.

Сви ови примери, а каткад и грозни судбински случајеви друштвено-историјских адаптација, упућују на то како *Historia magistra vitae est* и то понајпре за животне оријентације појединаца, чак народа и држава. Наравно, постоји нешто од ње јаче, тајанственије и моћније, што услед историјског бурног тока увек поништава снагу и уверљивост њених порука. Историјским ветровима се успешно могу супротстављати

изузетне људске судбине. Њих, како се веровало у грчкој митологији, одређују Мојре, богиње судбине, Ериније, богиње освете, Демони, богови који судбину деле или пак људски карактери, како је немитски закључио Хераклит на основу својих запажања. У сваком случају нема значајнијег појединаца а да није био у прилици да га судбина није драматично искушавала и опредељивала..

Постоје генерално узев два пута или два могућа избора, два главна смера истрајавања у људском живљењу, два начина и вида психолошког сагледавања и одношења према свету. То су (само)мржња и (само)жртвовање. Први пут не води никуда и ништа не обећава сем увећања зла и безумља. Са њим се на жалост брже и једноставније улази у историју, а таквим протагонистима она лако и шире отвара врата. Други пут ништа унапред не обећава али уме да раскошно дарује и то по правилу *post mortem*, од вечности. Примери одабира овог другог пута много су ређи од оних у којима се идентитет самозаборавља или олако одбацује.

У овој прилици осврнућу се само на један случај од судбине награђене идентитетске постојаности. То је пример Милутина Миланковића који је, како пише Александар Петровић, аутор прилога о Миланковићу у књизи *Срби 1903-1914 – Историја идеја*, „изашао као победник из четири рата у којима је тражећи идентитет четири пута ослободио себе“ (2015: 450). Из жртвовања се рађа слобода која вазда има своју веома високу цену. Са њом и у њој је могућност да се буде или не буде али и привилегија, односно опасност да слободу сами себи можемо дати и одузети.

Прва Миланковићева жртва али и ослобођење биће у његовој одлуци да на врхунцу своје инжењерске каријере у Аустроугарској, где је био један од првих пет доктора техничких наука, напусти велелепни Беч и пресели се у Београд, где је изабран за ванредног професора примењене математике на Београдском универзитету.¹⁷ Београд је тада, у доба Анексионе кризе, био по географском положају и геополитичкој карти, гранична караула према Аустроугарском царству. После економског рата могла се јасно наслућивати ескалација оног правога, с оружјем, уз велика страдања. Најпре ће уследити балкански ратни сукоби потом први светски.

Миланковићу је постајало јасно да Аустроугарска спрема напад на Србију што ће водити прогањању Срба у монархији. Пред њим су стајале две могућности. Прва, да се користи различитим видовима националне мимикрије која ће у крајњем исходу водити ка поништавању и промени националног идентитета и неговању (националне) самомржње. Ову могућност су, ради сопствених каријера, већ користиле неке од раније спомињаних личности српског порекла и нису се усрећиле. Друга, на изглед проблематичнија могућност била је да се одлучи на радикалан потез промене средине. Позив за професуру у Београду већ је постојао.

После тринаест успешних година проведених у Бечу Миланковићу није било лако да се определи за живот у Београду, њему тада непознату средину са којим га тада није везивало чак ни држављанство већ само национална припадност.¹⁸ Касније ће у својим

¹⁷ Бенедикт Андерсон у књизи *Нација, замисљена заједница*, у одељку посвећеном патриотизму и расизму, чини се да индиректно погађа природу и суштину Миланковићевог жртвовања када пише: „...повјесничари, дипломати, политичари и социолози с лакоћом баратају појмом „националног интереса“, за већину обичних људи, без обзира на класну припадност, бит нације јесте то што не познаје интереса. Управо је то разлог зашто она може захтијевати жртве. (...) Идеја коначне жртве јавља се тек с идејом чистоће, кроз судбину“ (Андерсон 1998: 136).

¹⁸ „Према Деридином схватању, на пример, идентитет је једино могућ посредством институција, јер само институција (установа чији је парадигматски пример држава) обезбеђује – установљује идентитет“ (Ђурић, 2010: 290). У Миланковићевом случају држава његовог рођења, највиша дакле институција, која

Успоменама, доживљајима и сазнањима записати „Када бих се шетао по Бечу, видео његова позоришта, музеје и друге знаменитости, растужио бих се при помисли да их нећу више видети ако одем у Београд. А када оставим и све научно благо нагомилано у тој великој вароши, онда ћу тек осетити сву своју сиротињу“ (Миланковић, 2009: 412).

Знао је Миланковић да ће сиротињски бити и његов лични материјални положај у Београду према ономе који је имао у Бечу. Наравно, није могао да зна шта ће га све чекати у будућем његовом београдском животу, какви ће бити ратни походи на Србију са севера и запада, али то је могао да претпостави и интуитивно осети, што није могло да угрози снагу националног опредељења у његовој одлуци, заправо она је дала одговор на судбинско питање које му се поставило: „Да ли је моја дужност да живим, радим и умрем у свом рођеном народу, који ми ево нуди оно што може да ми пружи?“

„Он престаје да се двоуми када постави етичко питање, шта заиста треба да чиним, каква је моја права дужност, где лежи непатворени идентитет. Увиђа сву далекосежност скока у слободу, слугу енергију коју ће тај скок ослободити. Миланковић је енергију ослобађања нашао у моралном императиву на исти начин како је то напуштајући удобни привид власти нашао Свети Сава. Свети Сава није могао на други начин да размишља него Миланковић, односно, тачније речено, Миланковић размишља како мора да је чинио Растко Немањић“ (Петровић, 2015: 455) Александар Петровић оправдано истиче да је идентитетско питање заправо етичко питање, а када се поставља на морално позитиван начин и исход ће бити позитиван.

Али, од опредељења до остварења дуг је и неизвештан пут; *per aspera ad astra*. До слободе се такође не долази лако већ преко утамничења. После пет година проведених у Краљевини Србији Миланковић је, сада као њен држављанин, отишао на свадбено путовање 1914. године у Аустроугарску, да посети родни Даљ. Тамо је био одмах заробљен и одведен у осијечку тамницу. На срећу, све своје он је са собом носио - кофер а њему радове, хартију и перо. Уместо да клоне духом због онога што му се десило он је тамницу доживео али и искористио као идеално место за рад у тишини и самоћи. Његово прво велико дело *Математичка теорија појава насталих Сунчевим зрачењем* почело је да настаје тамо где нема светлости ни слободе. Својом креативном снагом Миланковић је најнеповољнију животну ситуацију претворио у благотворну.

Будућег великог научника, који се определио за свој народ, није наравно могла да мимоиђе његова судбина. За разлику од конвертита ни он није желео да избегне његов усуд. После нешто више од двадесет година београдског живота Миланковић је преживео још једно велико животно искушење, немачко бомбардовање Београда 6. априла 1941. године. Паљевину од бомби преживеће и његово највеће дело *Канон осунчавања*. Књига је била одштампана неколико дана пре бомбардовања али је остала неповезана у штампарији. Тог јутра када је изгорела Народна библиотека бомбе су мимоишле *Канон осунчавања*. Само је потоња киша, због оштећеног крова, уништила последњи табак књиге, који је морао да се доштампа. Тако се и у Миланковићевом случају потврдило оно пророчанство Михаила Булгакова из *Мајстора и Маргарите* да рукописи не горе, док се са штампаним књигама кроз историју неретко дешавало супротно.

Идентитетско опредељење за свој народ и за служење њему, што се некада сматрало нормалним и врлим данас, у време деконструкција и конструкција идентитета,

би по Дерици требала да установи његов идентитет, то није била у стању да чини јер се налазила у сталном сукобу са матичном државом његовог народа. Заправо, он се таквој могућности државног установљења идентитета супротставио променом средине..

разарања националних идентитета и стварања синтетичких нација, делује некако анахроно. У мору литературе посвећене проблему идентитета која настаје у наше време доминирају ставови који етничке идентитете сагледавају као рационално изабране стратегије које се развијају зависно од ситуације, а не као нешто релативно трајно, историјски кодирано. Етничитет се све више и чешће поима као процес а не као стање па се препоручује активност у смеру чак и безразложних идентитетских трансформација а занемарује вредност идентитетске постојаности. Ако етничка припадност треба да буде ствар свакодневног плебисцита, како сматрају неки теоретичари, онда би сталне конверзије биле спасоносно решење за идентитетски проблем, што је апсурдно.

Живимо у времену у коме се једна нација самопрогласила изузетном па верује да све друге чезну да јој се идентитетски потчине или бар да је обожавају. Или још горе, политичком и економском присилом од малих народа тражи се да промене свест (што иначе сваки народ и свакодневно чини) тако радикално да више не личе на себе. Али та тежња за унифицирањем љуских бића и заједница, на чему свесрдно раде глобализатори, може имати сасвим супротне ефекте од жељених. Настојање да сви буду подређени не само истим вредностима већ и квази-вредностима, само прикрива у себи жељу за поништењем другог и другости, све наводно због рђавих страсти које побуђују идентитети са својим смртоносним последицама. Као да сва зла овога света своје порекло имају у људској истости или различитости.

Инсистирање на идентитетској несталности с циљем да велики што лакше поништавају особености малих, каткад да ликвидирају боље од себе, наговештај је настанка новог људског типа, својеврсног монструма, андроида, *човека без идентитета* (моралног бескичмењака), бића без историјске и културне укорености за које не постоје никакве друге вредности сем оних које се могу исказивати новцем.

Негде тридесетих година прошлог века аустријски писац Роберт Музил, промовисао је у недовршеном роману *Човек без својстава*, нови литерарни тип, личност без особина, својеврсни *contradictio in adjecto* поред већ толиких других. У међувремену овај тип „личности“, који свакако није био само плод пишчеве имагинације већ пре резултат доброг уочавања стања ствари и трендова у свету, напустио је корице романа које су га спутавале и искорачио је у свакодневницу, сишао је на улицу да се оплоди у мноштву варијетета. Зато се данас више ни мало не изненађујемо када га сусрећемо и све лакше га препознајемо. Човек без идентитета је млађи брат или садруг човека без својстава. Ова модерна људска чудовишта изродила је поамна човекова жеља да се грубо меша у туђе, у овом случају по природи и карактеру, божанске послове.

Избор између идентитетске стамености и олаког конвертитства може бити веома лак и веома тежак тим пре што се последице могу процењивати и предвиђати али се никада не могу поуздано знати. Зато неки животни исходи могу бити поучни. Народна мудрост вели да се од себе не може побећи. У наслову ауторовог претходног рада тај став је преформулисан у императив да човек идентитетски треба да буде (и остане) оно што јесте. Томе насупрот промена идентитета, као начин да се побегне од себе, може показати не само немогућност тог настојања већ и сву дубину моралног пада онога који то покуша. Јерменин Вартекс Нараднугјан из Гаталичиног романа *Велики рат* је све учинио да буде Цам-Зулад-бег. Чак је и своје прво име био заборавио, али му ни то није помогло да падне као последња жртва турског покоља Јермена.

У случају Милутина Миланковића судбина је била веома издашна; лепо је наградила његову скромну жртву за националну идентитетску постојаност и учинила га светски значајним научником. Спомињане историјске личности српског порекла у овом

раду, које су имале бар по два национална идентитета, нису биле такве судбинске среће. Животе су по правилу окончавале трагично и што је још горе, народу из кога су потекле мање-више нису остале у лепим успоменама.

УМЕТНОСТ И АПСУРД

Тема овог скупа *Уметност и смисао** природно је изазвала асоцијацију на појам супротан појму *смисао*. Отуда сам одлучио да своје излагање насловим *Уметност и апсурд*. Покушаћу, значи, да у најсажетијем виду проблематизујем однос уметности и апсурда. Наравно, опредељење за промишљање појма супротног појму *смисао* упућује сасвим логично, а коме би другоме него Алберу Камију и његовој збирци есеја *Mit o Sизифу*. Овај, по несрећном случају, рано преминули француски књижевник и филозоф, сматрао је да апсурдни човек признаје апсурд, прихвата ирационално и да му се не супротставља. Савременог човека, то биће апсурда, он назива и побуњеником, егзистенцијом у револту. Излаз из апсурдне ситуације људске егзистенције Ками види у стваралаштву. Сам стваралачки чин он сагледава као револт, чиме делимично идентификује побуну и стваралаштво. Отуда је модерни човек, уколико је стваралац, побуњени човек, чиме анулира ону своју одредницу да је *homo absurdus*.

За нас пак, питање би гласило шта уметност као духовна делатност може чинити с бесмислом? Да ли се само посредством уметности или помоћу ње а) може открити апсурд; б) да ли само она може апсурд да разуме и дочара на само себи својствен начин, или јој преостаје да се в) напросто наруга бесмислу, односно, оном стању свести које трагаоца за смислом одводи у суицидална расположења и самоубилачке воде. (Сетимо се да је Ками самоубиство означио за једини доиста филозофски проблем).

Трагалац за апсурдним ситуацијама у уметничким делима може их наћи већ у античким трагедијама. Међутим, *homo absurdus* продукт је или откриће новијих времена. Шекспир га види као неодлучника, као људско биће неспособно да се преда остварењима једног или другог свог импулса. „Тек почетком прошлог столећа јавља се – како пише Арнолд Хаузер – дезинтегрисана личност у којој антагонизам склоности, везаности, везаности и према себи и солидарности с другима иде тако далеко да појединац више није у стању одредити властито биће и властиту вредност, и више не зна шта је у њему позитивно а шта негативно, он није само сам себи проблем већ и нерешива загонетка, то јест он постаје сам себи питање за које је сваки одговор већ унапред нетачан“ (Hauser, 1966, II: 241). Али, тек XX столеће, са надреалистичким уметничким струјама и егзистенцијалистичким промишљањима света и човековог места у њему, даће појму апсурда и *homo absurdus*-у, одговарајући уметничко-филозофски третман.

Личност у модерној књижевности неретко се обликује на представи човека у себи растрзаног, подвојеног (Диркем би рекао *homo duplex*), чију егзистенцију испуњавају противречне ситуације. Онога часа када нестају илузије о смисленом поретку света рађа се апсурд у свој својој трагичној величанствености. И тиме човек бива биће специфично у односу на сва друга. Захваљујући могућности да доживи, учи, спозна апсурд, он постаје биће које једино зна за смисао и горчину пораза од открића бесмисла.

Овакво одређење апсурда одводи нас питању - да ли апсурд објективно постоји или је то само субјективни доживљај који настаје када се сусретну људски захтев за рационалношћу и ирационално биће света. Отуда је код егзистенцијалиста појам апсурда постао централна категорија промишљања и свести и света. Исто тако они су неговали уверење да се у апсурдним ситуацијама човек не налази пред апсолутом, пред богом већ само пред самим собом.

Но, можда мимо очекивања, ја бих ово сажето разматрање о проблему апсурда у уметности и у самом животу могао закључити ставом, или основном тезом, да се уметничким приказивањем апсурда, апсурд не само открива, идентификује већ и излаже порузи, па чак, ако се тако сме рећи, осмишљава. Уметнички третман апсурда разобличава, разара. огољује апсурд, доводи га до смисла, чиме се нарушава онај успостављени несклад између човека и света. Уместо у самом животу сада апсурд почиње да живи у уметности, али у свом негоропадном, укроћеном и стилизованом виду, онако како живи у Кафкином *Процесу* и *Замку* или у Бекетовом *Годоу*. Књижевност, посебно романи и драме, најбоље се разрачунава с апсурдом, из чега се може закључити да је уметност најбољи пут и начин не само за идентификацију апсурда и његовог одагнавања из бића света. Апсурдан, уметнички разголићени свет не само да се тако спознаје као апсурдан већ самим тим апсурд постаје превладана напаст бића света.

* * *

*Овај мој рад исписан на непуне две странице, најкраћи вероватно од свих које сам написао, нађен је у неким фасциклама Центра за социолошка истраживања на Филозофском факултету у Нишу, где сам био запослен до одласка у пензију. Пожутела хартија са словима исписаним писаћом машином подстакла ме је да се присетим када и зашто је настао овај текст и какве су га друштвене и политичке околности изнедриле. Већ из његовог првог реда види се да је припреман за неки скуп насловљен *Уметност и смисао*.¹⁹ Тај скуп одржан је у Соко бањи једне од оних гладних деведесетих година сада већ прошлог века, током распада СФР Југославије, онда значи када нас је, како би својевремено рекао Мусолини, историја шчепала за врат. Још је италијански вођа приметио да је против људи некакав отпор и могућ, али је против историје он узалудан. Тако смо се и ми, пречесто шчепавани од историје, копрцали како смо знали и умели. У том општем безнађу успевали смо само да гајимо наду да је свако зло привремено, а да је само чежња добрих за добрим вечна.

Током тих раних пустошних деведесетих година, када је рат од нас у Србији био релативно далеко а опет тако близу, у сокобањском хотелу *Моравица*, негде крајем јуна, окупљали су се српски интелектуалци различитих професионалних усмерења. Ту су проводили по два, три опуштена, излетничка дана, изван својих бедних кућних прилика које су им стварале санкције наметнуте од тзв. међународне заједнице, с циљем да се блокира и сломи сваки отпор државе и народа притисцима са Запада.

Ово окупљање српских интелектуалаца у доба највеће друштвене кризе, од 1992. до 1995. године, било ми је, као непосредном учеснику, сасвим необјашњиво и то ће задуго остати. Ко је и зашто довозио људе у Соко бању, обезбеђивао им бесплатан хотелски смештај и изванредну исхрану у време када је владало ужасно сиромаштво? У то време се у редовима испред продавница сатима чекало да би се нешто набавило за некакве бонове. Професори универзитета тада су чекали испред факултета да им се додели по пола цака брашна.

Жестока инфлација пустошила је не само државно устројство већ и људске животе. Још као студент слушао сам у студентским собама приче о немачкој инфлацији уочи Хитлеровог доласка на власт. Говорило се да је тада за трамвајску карту била

¹⁹ Пошто је у горњем десном углу прве странице неко обичном оловком написао 15. VI 93. претпостављам да је то био датум одржавања овог скупа. Овај рад као и радови других учесника требао је да буде објављен у неком зборнику и зато је био похрањен у оној фасцикли у којој је пронађен. Али то због тадашњег и потоњег сиромаштва није било могуће.

потребна читава торба некаквих новчаница. Ово о чему се тада причало лако смо разумевали али смо тешко схватили као могуће, све док та инфлацијска мечка није заиграла и пред нашом кућом.

После фантастичне али несхватљиве приче о негдашњој немачкој инфлацији ја сам сада, током наше инфлације, доживео нешто супротно. У рукама сам имао једну по броју нула веома вредну новчаницу али са њом ништа нисам могао да платим. Путовао сам готово стотину километара и натраг са овом тек штампаном банкнотом, нудио сам је уредно за превозне услуге али је нико није могао да је прихвати јер није могао да ми врати кусур. Већ сутрадан, с том по нулама толико вредном новчаницом са Цвијићевим ликом, није могло да се купити баш ништа, што само сведочи о томе да је овај свет папирнат и да су наши животи виртуелни.

Како је у тим инфлаторним годинама настало то тада тако бајковито сокобањско стање, толико различито од оног кућног, сазнаћу сасвим случајно, али тек двадесетак година касније, и то из једне телевизијске емисије. Али најпре се морам присетити како је започело ово ничим најављивано четворогодишње ходочашће?

Spiritus movens ових дешавања, главни али онај видљиви организатор био је др Живојин Николић Жика, пореклом из околине Соко бање, тада један од старијих професора на Групи за социологију Филозофског факултета у Нишу. Жика је био необичан професор чије је понашање каткад веома одступало од устаљених норми. Колеге су се жалиле да је позајмљивао новац који је тешко враћао. Своје књиге продавао је не само студентима већ и непознатим људима по улицама и кафићима.

Због извесних животних невоља, кроз које је пролазио, Жика је постао тип човека који није баш превише одговарао занимању коме је припадао. Лепа књижевност је „обрадила“ различите и веома несродне типове личности, почев од тврдице до Дон Жуана, али није успела ни да скицира тип личности какав се створио у овом професору универзитета. Чак ни комбиновањем карактерних особина неколико јунака из романа Достојевског тешко би се могао оцртати Жикин лик.

Психологу Владимиру Нешићу, сада проф. емеритусу Универзитета у Нишу, професору Драгану Жунићу и мени, тада доценту Филозофског факултета, предложио је Жика Николић да у Соко бањи, крајем јуна 1992. године, учествујемо на неком скупу који ће потрајати два, три дана. У тој духовној и друштвеној пустоши, коју смо живели због распада нам државе и санкција чији се утицај итекако осећао, веома радо смо прихватили Жикин предлог. Није нам, међутим, ни мало било јасно због чега то треба да идемо у Соко бању, а то што нам је било обећавано било је у том времену неупоредиво ближе каквој фантазији него реалној могућности.

Иначе, сва процедура око учешћа на (научним) скуповима била је сасвим заобиђена. Нисмо пријављивали теме радова нити смо достављали њихове сажетке, још мање је сачињаван некакав програм рада. Уз то, доћи из Ниша до Соко бање тада није било баш лако. Некакав аутобуски превоз сигурно је постојао али ми смо хтели да путујемо аутом. Тада међутим, због санкција, бензина није било, па смо морали да се снабдемо код шверцера из њихових балона и флаша, уз сав ризик који је такво точење горива собом носило.

Док смо се возили ка Соко бањи аутом Владе Нешића питали смо се, што у себи што наглас, где ли нас то Жика Николић води и шта ли нам приређује. Више смо веровали да ћемо се разочарани одмах вратити назад него што ћемо у Бањи остати неколико дана, како нам је било обећано. Међутим, на улазу у Бању угледали смо велики

пано на коме је оглашен наш скуп као некакав значајан културни догађај. Тај пано нам је развејало сумње да се Жика Николић с нама неукусно шалио.

Пронашли смо хотел *Моравицу* који је био смештен усред четинарске шуме на једној узвишици изнад истоимене реке, на можда најлепшем бањском парчету земље. Ко је власник хотела нимало нас није занимало, тим пре што је тада готово сва мало крупнија имовина била друштвена. Па ипак неко нас је некако тајанствено обавестио да смо у полицијском хотелу. Ова информација није нам била ни од каквог нарочитог значаја сем што је побуђивала асоцијацију на чудну тренутну симбиозу интелектуалаца и полиције, који ево у полицијском хотелу одседају неколико дана и то без динара.

Аутобус који је из Београда довезао књижевнике уверио нас још више од оног паноа да је почело да се дешава све оно што нам је обећавао Жика Николић. И доиста, из Београда су приспели, поред много млађих, најпознатији и најстарији живи српски књижевници, академик Антоније Исаковић са супругом и академик Стеван Раичковић, чија је супруга, како су говорили они који су га лично познавали, нешто раније била преминула па је он због тога био некако сетан. (Наредне године на овим сусретима биће од најстаријих књижевника присутан и песник Танасије Младеновић са супругом. Тасина виталност у његовој деветој деценији живота изазивала је дивљење, тим пре што смо знали да му младићки партизански живот, као и Антонију Исаковићу, није био ни мало романтичан и лак).

Највише учесника на овим сусретањима било је из Београда и Ниша. Из Београда су долазили углавном књижевници, из Ниша углавном професори универзитета и то највише са Филозофског факултета. Наш боравак у Соко бањи био је осмишљен обиласцима Озрена, Лептерије, Соко града, извора Моравице, који је недалеко од рудника Соко. Директор овог рудника, Бранислав Марковић, био је тада истовремено председник општине Соко бања, па је у великој мери, колико сам ја то могао да видим, доприносио организацији ових скупова.

За наше упознавање са знаменитостима Соко бање бринуо се веома агилни етнолог Голуб Радовановић, тада директор библиотеке „Стеван Сремац“. (Радовановић ће касније постати познат по неколико својих историјско-етнографских књига с локалном тематиком али и као воденичар, човек који је у одбрани традиције обновио двеста година стару воденицу својих предака - Грудењске воденице - и претворио је у својеврсну бањску туристичку атракцију).

Учесници ових сусрета ће свој боравак у Соко бањи „плаћати“ сваки на њему примерен начин. Научници су излагали своја саопштења и расправљали у преподневним сатима на једној од тераса хотела. Књижевници су учествовали на књижевним вечерима. Сликарка Деса Керечки приредила је изложбу својих слика.

Током неке од ових година, када је тема сусрета чини ми се била *Уметност и кич*, у „нашем“ хотелу је са супругом био и београдски сликар Цветко Лаиновић, пореклом из Подгорице. Његов брат Ристо Лаиновић, такође тада присутан, био је наш колега, професор француског језика на Филозофском факултету у Нишу. Цветко је боравак у бањи „плаћао“ тако што нас је неуморно портретисао. Једног дана је, кажу, направио неких двадесетак портрета на једној тераси хотела. Знатно касније сазнаћу из једног интервјуа да је Цветко Лаиновић почео да портретише од своје десете године и да је вероватно поставио гинисовски рекорд од неких урађених десет хиљада портрета.

Када сам и ја дошао на ред за сликање приметио сам да је сликарева оловка била при самом крају и да ју је прстима једва држао. Док ми је Лаиновић „хватао“ лик и

душу, на оној тог дана веома продуктивној сликарској тераси, непрестано се крстио и молио да му посао успе. Није значи довољан таленат, труд, изучени занат и велико искуство; без Божје помоћи ништа не бива. (Тај тада и тако настали мој портрет, двадесетак година касније, искористиће технички уредник моје књиге *Виђења и слутње* - Филозофски факултет у Нишу 2014. - да га стави на предњу корицу).

Током једне од те четири године неко је открио да се у истом хотелу налази и академик Михајло Марковић. Он је био позван да нам се придружи у нашим дискусијама на тераси, што је радо учинио. Ја сам тада мислио да је мој некадашњи професор с факултета у истом хотелу по сопственом избору, а касније ћу сазнати да је и његов боравак био такође бесплатан као и наш.

Организациони одбор свих ових Сокобањских сусрета била је само једна особа - Жика Николић. Он је све то некако тајанствено импровизовао да се никада до последњег тренутка није знало шта ће се и где десити још мање ко ће, о чему и којим редоследом да говори. У једној прилици је Рајко Петров Ного, сада академик САНУ, тада релативно млад али веома познати песник, рекао Жики „отрову“, како га је звао, да ће у некој будућности на зиду те хотелске терасе бити постављен барелјеф са Жикиним ликом. То тада нисам доживео другачије него као шалу али данас тај „предлог“ сматрам веома умесним. Тиме би се сачувала успомена на једног сасвим необичног Сокобањца али и на мноштво српских интелектуалаца који су се, током тих несрећних година крепили у Соко бањи, како не би сасвим изгубили веру у живот и сваки његов смисао. Значило би то да се постављањем неког таквог обележја једном најобичнијем смртнику такође измамљује бесмртност илити успешно негује култура сећања, како се то данас каже.

Током тих гладних година гостили смо се по бањским кафанама као да су најсрећнија времена. Једне вечери у Милошевом конаку јели смо до изнемоглости по нашем старом српском обичају. Онда је неко приметио да Бабкен Симоњан, јерменски песник, сада професор српског језика у Јеревану и почасни конзул Србије у Јерменији, као вегетаријанац нема шта да једе. Када је то предочено келнерима они су брже-боље донели пржена јаја. Али, пошто ни кајгана није биљног порекла, јерменски песник је за главно јело имао нарезани купус који је нама био само салата.

Покушаћу да се сетим ко је све био, једном или више пута у хотелу Моравица у Соко бањи, поред већ споменутих књижевника, научника и сликара током те четири године. У Бању су тада долазили књижевници Јован Радуловић, Милосав Тешић, Новица Тадић, Жарко Команин, Предраг Драгић Кијук, проф. др Сретен Петровић, проф. др Петар Милосављевић, књижевник, касније професор Тиодор Росић, етнолог др Бојан Јовановић, проф. др Драгољуб Ђорђевић, проф. др Вјекослав Бутиган, проф. др Миљивоје Пејчић. И мора да сам некога сигурно заборавио. Тада сам био у прилици да упознам и песника Душка Трифуновића, избеглицу из Сарајева, коме су у згради новосадске телевизије били дали неки кутак да проводи избегличке дане. (На жалост, бар половина спомињаних личности сада више није међу живима).

Година 1993. је по општем мишљењу била најгора, најгладнија. Сећам се да смо се, као и свих тих година, неким рудничким аутобусом испели на Озрен. Озренске ливаде биле су тада у пуном цвату. По њима су се одмах размилели београдски писци који су пунили најлон кесе убраним лековитим биљем. Те несрећне године нити су људи имали новца за лекове нити су апотеке имале лекове. Претходне 1992. године нико од нас није по Озрену брао лековито биље, али то нико неће чинити ни потоње 1994. године. То је већ био знак да је криза премашила свој зенит и да је дошло до неких благих позитивних промена. Наравно, тада нико није ни наслућивао да ће најгоре тек доћи за

пет, шест година. Југославија се распадала супротно кретању сунца, од запада према истоку. Тај процес ће се окончати, ако се уопште окончао, бљесцима НАТО бомби над Србијом.

Двадесетак година касније постаће ми јасно ко је то и зашто омогућавао српским интелектуалцима да проводе по неколико јунских дана на чистом бањском ваздуху и да бар привидно буду мало изван утицаја санкција. У једној ТВ емисији, коју сам случајно гледао, гостовао је Трифун Ивковић, негдашњи управник КПД Сремска Митровица. Он је говорио о политичким збивањима у тим раним деведесетим годинама, о свом учешћу у ондашњим друштвеним токовима, о КП дому и неким познатијим затвореницима који су тамо издржавали казну, али је узгред поменуо и то да је за време свог управниковања омогућавао српским интелектуалцима неку врсту опоравка током тих санкционисаних година у сокобањском хотелу Моравица, који је био у власништву КП дома. По мом скромном економском знању, ни један други (комерцијални) хотел сем „полицијског“, не би могао себи да допусти толики добротинитељски луксуз да тридесетак места поклања на неколико дана.

Објављивањем рада *Уметност и апсурд*, који сам читао на оној већ више пута спомињаној тераси хотела Моравица, желео сам да, са додуше веома великим закашњењем, доплатим мој преостали дуг за тих неколико лепо проведених дана током тих посних година. Радо се данас сећам тог ружног доба баш зато што сам тек у њему био у прилици да упознам неколико значајних српских писаца и знатно више оних који ће то у међувремену постати. До тада сам их познавао само по њиховим књигама које сам мање или више читао. Али књиге и људи су нешто посве различито; књиге живе у полицама и читалачким сећањима а људи у успоменама, у незабораву.

Евентуалном читаоцу се неће баш свидети кад прочита да су неки српски интелектуалци током тих раних деведесетих година прошлог века имали ове привилегије, док је обичан народ континуирано бедно живео. Зато морам да додам да су антисрпски усмерени српски интелектуалци били у исто то време неупоредиво привилегованији. Њих додуше није било у Соко-бањи, можда би им то било испод части јер су од својих спонзора за „интелектуалне“ услуге месечно примали од стотину до не знам колико немачких марака, све зависно од рејтинга и заслуга. Имам утисак да је тада настајао највећи дисбаланс у српској интелигенцији. Некада је она готово сва била патриотска, а онда се показало да интелектуалци такве оријентације могу да стану у неколико хотелских соба.

Ако је веровати канадском филозофу Чарсу Тејлору, који је сматрао да је време покретна слика вечности, да је несавршено и да несавршености тежи, ми смо, живећи ту временску несавршеност, веровали да живимо неко краткотрајно, пролазно стање. Оно нас је спашавало од тужне монотоније свакодневнице и побуђивало наду да нам животи не морају бити само празни, пусти и бесмислени. Зато је мене тада, у време тих санкционисаних година, безвредних новчаница и „живота без смисла“ (како би то рекао Црњански), импресионирао апсурд, смисао кога нема или који никако не може да се пронађе. Зато сам у расправи о смислу уметности одустао од трагања за смислом али не и од сучељавања с апсурдом.

Веровао сам да уметност може бесмисленом стању ствари да доскочи, да га превлада, превазиђе. Али како? То више не знам. Међутим, одлично се сећам да сам наредне године, на истој оној тераси хотела, читао рад који је у наслову имао онај познати исказ Достојевског – *лепота ће спасити свет*. Шта је у том раду писало, како сам тумачио мисао Достојевског, више се наравно не сећам. Понајмање памтим на који

сам начин мислио да ће лепоти успети такав подвиг. Све то остаће ми под велом заборављања све док неко у некој фасцикли не буде можда пронашао тај текст. До тада ћу упорно веровати у смисао уметности, њену моћ да се носи с апсурдом, са изгубљеним смислом. И наравно, не преостаје ми друго већ да упркос свему верујем у надмоћ силе лепоте над све очљивије присутном ругобом овог света.

КАД ПРОЦВЕТА АМБРОЗИЈА

*Али градови гледају своје, а не туђе добро;
Свакога повлаче у своју бесомучну трку.
Газе животиње као шупљу грану
И безбројне нације сагоревају у шљаку.*

Рајнер Марија Рилке

Учинићу покушај да на специфичан, каткад метафоричан начин, укажем на бесмисленост тенденције, не само код нас већ и у свету, да све већи проценат становништва живи у градовима, где „дан почиње кад дан прође“, а да огромна пространства, атари који су традиционално припадали селу, буду препуштени дивљини. Самоћа у мноштву, у усамљеној гомили, одликоваће све више (веле)градски живот, а осамљеност и страх од ње, живот на селу.

О нашем селу све је већ речено и написано, штавише израчунато је, или се то може лако да учини, када ће и које од њих да нестане. Јер статистика није бесмислено ређање бројки већ кроки стања ствари обликован цифрама. Статистика је и предвиђање, каткад веома сурово али углавном обистињиво.

Незауостављив је кажу и неповратан тај процес нестајања села и сељака. Ни код других није много боље сем што они вештачки одржавају своја села и плаћају сељаке (фармере или пољопривредне произвођаче, већ како се где зову) да буду то што јесу и остану тамо где су, на обострано задовољство. Код нас чак ни државне главешине, сем пред изборе, кад улазе у штале и милују телад, село више ни не помињу, као да га нема. Говоре само о страним инвестицијама, ваљда зато што воле све страно и ништа домаће. Никако да схвате да сем страних постоје и некакве божанске инвестиције, у које спадају сва та огромна пространства сада запустела, плодна и родна земља која је рађала и на којој се рађало.

Данас када се живот схвата као забава и провод, од када смо сви постали преписмени и прешколовани, у селу нико више неће да живи. Враг је доиста однео шалу; уместо да имамо и град и село, јер једно без другог не могу, допустили смо у другој половини прошлог века да град прогута село. Чак смо се и хвалили том глупошћу као великим успехом. Зато нам сада град изнурује незапосленост, а село напуштеност и запустеност. Овамо нема посла а тамо нема ко да ради.

Руски филозоф Иван Иљин пише да је „здравом човеку рад (...) нужен као ваздух, као самопоштовање, као радост, као молитва“, а просечан сељак, који наравно није и не мора да буде филозоф, рекао би вам исто. У селу, по природи ствари, потребе за радом увек има чак и када он није исплатив. Заправо рад у селу је увек био такав, а чист профит од њега било је одржавање живота, рађање и подизање деце, разговор и љубав са ближњим и животињама. А шта може да буде смисленије и профитабилније од тога? А онда је дошло ово глобалистичко време када је постало исплативо све нечестито и нечасно, почев од различитих видова криминала до фотографисања нагости тела којим се може да заради више за пола сата него што је сељаку могуће за пола живота.

Па пошто сам скоро мимо воље ипак нешто већ написао о селу, неизоставно ми се намеће питање о сврси не само овог већ сваког писања, ове нове уметничке тенденције

писања ради нечитања. Чему писање и све те писаније у свету у коме су људи инстурани да ништа не читају, чак ни они који би то морали да чине по природи свог посла, ђаци и студенти, на пример. Данас је идеал да се заврши школа, добије диплома и по могућству што мање или ништа не прочита, сем неминовних новинских интрига које се никако не могу да заобиђу. Ако се шта и чита то су некакви кратки курсеви за мучно напаметно учење, па вас мука спопадне кад видите колико је међу промашеним ђацима потенцијалних одличних сељака и занатлија. Ако се ко и одважи на читање, за њим нема других последица сем умора најпре само очију, јер и најбољи и накритичкији текстови више нису догађај који ће нешто изменити због опште равнодушности и доминирајуће свести о свачијој и сваковрсној немоћи. Штавише, ни записане увреде и клевете никога више не узбуђују, ретко се и санкционишу; све више постају нормалан начин комуницирања.

А ако већ нешто о селу треба да напишем, питам се о чему би било најпожељније? Да ли о толиким природним богатствима, Божјем дару, која одлазе у неповрат. Мислим најпре на траве које нико није сејао већ саме расту али их сада нико не испаса и не коси. „Живот није што и поље прећи“, записао је негде Пастернак, док је лако и лепо било ићи пољима. Због непашених и некошених трава преко наших поља није могуће прелазити безопасно. Ако вас понека опасност и мимоиђе алергени свакако неће, а са њима и својеврсна алергичност на сам живот. Од када смо природу изопачили асфалт и смог су нам постали најподношљивије природне средине. Није ли дошло до неповратне инверзије не само у овој сфери, да нам природно постане неприродно, неприродно природно.

Можда је боље да пишем о томе како и зашто оно мало људи што их има на селу живе углавном међусобно посвађани, али не више због међа, прекошених или попасених трава, значи с разлогом, већ због пропорције зла које расте у људима са увећавањем њихове немоћи, у сучељавању с бесмислом коме су изложени, или због телевизијског трансфера, имитације наметнутих узора са екрана. Зар толики познати и успешни то исто не чине с много више беса и без икаквог опроста. То, међутим, не би била погодна тема за есеј већ пре предмет каквог емиријског теренског истраживања, са анкетарима, упитницима, интерјуима и тако редом, које би показало да ли је комшија замрзео комшију с оправданим разлогом, из урођене злобе, због некаквог престижа или из чисте глупости.

Када већ поменух телевизије не могу а да се на тренутак не присетим како су на њима, посебно у хумористичким емисијама, приказивани српски сељаци. Сељачком наводном блентавошћу увесељавала се „господа“ и прва генерација сељака у градовима. Надимак једног од тих јунака постао је заједничко име за готово читав један социјални слој. Сељаци су у тим емисијама били *булице*, а шта би то значило не знам, али је свакако представљало веома ружну ознаку. Зачудио сам се када је у једној новијој серији сељак приказан мал не као мудрац. Ради се свакако о великом напретку у виђењу ове категорије људи. По природи свог посла сељаци морају да буду мислећа створења и мултипрактичари. То је од њих захтевала њихова годишњециклусна покретна трака, ни мало једнолична још мање монотона и досадна.

Данас се реч *сељак* више у градовима не користи у пежоративном значењу, којом се својевремено чашћавало некакво сирово понашање. Када већ нема села ни сељака, па наравно ни нових придошлица у градове с те стране, нормално је да нестане и ниподаштавајући говор о њима. Чак су, са порастом великих градова, тих демона који, како би рекао Шпенглер, прождиру земљу и село, престали да се помињу и малограђани.

Не само због тога што није логично да у великим градовима има малограђана, већ зато што смо под пресијом (пре)информисаности сви то постали, мање-више недужни.

Могао бих да пишем о томе како је нека виша интелигенција, вековно искуство, традиција, шта ли, уредила била сељачки живот тако да се са мало простора и малог поседа извуче максимална добит. Знало се тачно где треба да буде воћњак, где башта, шта је добро парче за виноград и где остаје шума, како се и где прави јаз а где воденица, да би се напајала поља површински и подземно. Све то је захваљујући модернизацији брзо заборављено и закоровљено. Нико у том свету није имао превише да би се разметао, нити премало да би скапавао од глади. Различити облици солидарности и испомоћи како-тако анулирали су социјалне неједнакости. Сиротиња се увећавала са бројем деце, а сиромаштво, срећом веома ретко, без њих.

Можда би било добро да као политиколог пишем о вековној руралној демократији, која је постојала знатно пре него смо се демократијом званично обогатили. Негде на сред села на такорекућ тргу, налазила се звечка, клепетало или како се већ где називао тај звечећи метал. У њу се лупало обичним каменом, ређе чекићем, сазивала се на тај начин скупштина (тако се и звала) да се одлучује о ономе шта треба чинити; када ће и како протећи вршидба, ко ће бити пољар и о свему другом што буде стављено на дневи ред. Како су људи постајали све препаметнији и телевизијски образованији, а у селима је било све мање сељака, клепетало се све ређе чуло док сасвим није замукло. Тако је и сеоска демократија, заједно са задругарством, згасла; тамо где нема демоса ни демократија није могућа.

Напокон, написаћу нешто о образовању сељака. У пежоративном значењу те речи, како се она користила у малоградском „дискурсу“, сељак је био ознака за неписменог, необразованог, примитивног човека. Као олакшавајућа околност узимало му се то што је он беспоговорно живео од сопственог рада и муке, па није трпео и друге дисквалитативе, посебно не оне моралне. Осећало се по свој прилици да је оваквим значењем речи био већ довољно оцрњен да су друге дискриминације биле сасвим сувишне. Збивало се то у време када су у моду улазили скраћени курсеви и вечерње школе којима су се брзо мењали интелектуални профили свих других, док је сељак био мање-више неинституционално образован, значи образовни самоук, што му није ни мало сметало да има одличан осећај за истину, правду и поштење, а неретко је умео да буде веома мудар саветник. Додуше, никада нису недостајали ни негативни примери за неуглед, сабраћа за укор, парадигме за неравнање, које су силно доприносиле профилисању личности.

Сељачко образовање је трајало одвећ дуго, мал не од првог удаха до последњег издаха. Прво се учило послушање, шта ваља а шта не ваља да се чини, па самим тим и умешност господарења кад му дође време, а не обрнуто. Учило се најпре у кући и пољу, тек потом у школи. Паралелно с учењем проналазило се своје место најпре у породици, па оно под сељачким сунцем, које или веома пече или је углавном заклоњено, а потом у сваковрсним заједницама и њиховим хијерархијама.

Даровитост за различите послове се наслеђивала али и стицала учењем, слеђењем узора из непосредне околине и уз њихово присуство, а не као данас имитацијом телевизијских идола, који по правилу успешно подучавају како се може чинити некакво зло. Сваки сеоски рад захтевао је мишљење пре и током рада и опрезност при раду, који је умарао и релаксирао истовремено. Зато се певало уз рад и радило уз песму. У сеоским пословима нема покретних трака ни идиотизма професије. Подела рада вршена је према полу и животној доби тако да свако ради најприличнији посао, од деце до стараца.

(Тешко ми је да замислим како споро протиче време незапосленој особи у граду). За свакога је посла било у изобиљу само ако је желео да ради, а морао је. Са браћом се делила земља, оно од чега се живело, највећа вредност после живота и здравља, која се у међувремену на чудовишан начин претворила у безвредност.

За онога ко није оспособљен за те и такве послове, или ко није имао ни мало дара да их ради, говорило се да *не уме ни шиљак у врећу да удене*. Шта то значи није ми ни мало лако да објасним потенцијалном младом читаоцу образованом у кафићима. Најпре бих морао објаснити значења употребљених речи, које су због неупотребе онога што означавају, давно већ ишчезле из српског језика. Зато ћу морати да одустанем од тог етнофилолошког посла. Али таквих особа на селу готово да није било. Напротив, сваки сељак је непрофесионално био вишеструки занатлија. За сваку ситницу није се позивао мајстор. А управо из сеоског миљеа регрутовали су се одлични занатлије, војници, интелектуалци, па и политичари. Њихово сељачко образовање било им је од велике помоћи. Пут је вековима био једносмеран и није било могуће, због комплексности сеоског образовања, да буде другачији. Ишло се из села у град из муке и потребе. Са својим сеоским образовањем бивши сељак могао је у граду да постане господин најбоље врсте. Особа рођена у господској кући тешко би могла да превали исти пут али супротног смера, управо због пропуштеног сеоског образовања које је почињало одмах по рођењу, челичило је личност физички и ментално и припремало не за леп већ тежачки, у сваком случају за стваралачки и достојанствен живот.

* * *

Приговориће ми се да сам пишући ово идеализовао село, његов начин живота и природу сеоских послова. Примедба те врсте сасвим је оправдана. Да је сеоски живот био и остао тако леп и лак, нико не би ни бежао из села. Леп и не може бити ничији и никакав живот (то је савремена телевизијска мантра) већ само смислен. Али он је, показује се то на разноразне начине, углавном модернизацијским трендовима углавном обесмишљен.

Сигурно мислите док ово читате, и то сасвим оправдано, како се не разумем у савремене цивилизацијске токове и не марим за научна достигнућа која су учинила да мали број људи у селу може да храни себе и толике друге у градовима. Рећићете још да сам против фарми и фармера, бројлерчића и свега брзохрањивога, против индустријске производње хране и томе слично. Признајем да сте у праву, штавише сматрам да је пропаст света најављена онда када је чобанин постао најпрезреније од свих занимања, а контроверзни бизнисмен cool, вероватно и од када је некаква наука почела да поправља божје дело, па је толике људе сабила у градове, а сву стоку у модерне торове, мимо пашњака и изван сунчевих зрака.

Али не бих више о томе већ само још да поменем амброзију која се систематски самоузгаја од када су уништени село и сељаци. А знате шта је лек учених (које презирем колико и себе, пошто и сам некако њима припадам) против ове биљне напасти, корова над коровима. Препоручују они да се отприлике пола године (кад је најделатнија ова биљка, кажу пореклом из Америке, као и толика друга зла) не излази никуда из кућа, недајбоже у природу, или да се после сваког изласка одлази под туш, наравно ако буде толике количине воде. Не кажу баш стручњаци, али то се некако већ подразумева, да кад процвета амброзија треба увежбавати престанак дусања. То би требао да буде најпоузданији антиалегрен.

Сва и сваковрна изопачења све чешће и више запљускују свет сулудим тенденцијама апсолутизације друштвеног значаја града и маргинализацијом вредности села. Све урбано се сматра прогресивним, задивљујућим, пожељним, све рурално простим, примитивним, заосталим, анахроним. Учињено је све да у селу нико више не жели да живи као да је то нешто срамно; ни учитељ, ни поп, матичар или поштар. Чак је и по који сељак учинио ту врсту искорака; ноћу спава у граду а дању аргатује на селу.

Успон града током последње двовековне историје најпре је вреднован као врлина, потом као порок и напоскон је сагледаван изван категорија добра и зла (Šorske, 2008; 14). Село пак, у својој недужности, није морално квалификовано сем што је једначено с природом и природношћу, и на жалост, сасвим неоправдано с некултуром. Култура је оно, сматрало се, што по вековном предодређењу припадала само граду. Међутим, у Шпенглеровој, мени ближеј диференцијацији на културу и цивилизацију, село би представљало почетке, културу, град цивилизацију, припрему света за пропаст. Отуда и сва ова моја туга, али не само због уништавања села, већ ради одсуства сваког отпора свесрдном срљању у омамљујуће цивилизацијске пошасте.

НАВОЂЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Зоран (2009) *Родомрски*, Култура полиса, Графомаркетинг, Нови Сад
- Андерсон, Бенедикт (1998) *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд
- Антонић, Слободан (2016) *Демонтажа културе*, Прилози за социологију српског друштва, *Catena mundi*, Београд
- Аристотел, (1960) *Политика*, Култура, Београд
- Вег, Вивјен (2001) *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, Zepter Book World, Beograd
- Берђајев, Николај, (1991) *О човековом ропству и слободи*, Књижевна заједница Новог Сада, Н. Сад
- Берлин, Исаја, (1992) *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд
- Вјукепан, Дџејмс, (2002) *Granice slobode*, Dereta, Beograd
- Булатовић, М. *Како је Црну Гору ослободила окупација*, Спутник, 17. 05. 2018. године
- Valzer M, (2001) *Amerikanizam – šta je to*, Podgorica, CID
- Вуковић С. (2009) *Етика западних медија - Антисрпска пропаганда деведесетих година XX века*, Издавачка књижарица Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад
- Вратуша, Вера (2006), *Идеолошка функција тезе о сукобу цивилизација, у Косово и Метохија - Прошлост, садашњост и будућност*, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 16-18. маја 2006. године, САНУ, Београд
- Гаталица, Александар (2012) *Велики рат*, Моно и Мањана, Београд
- Деспотовић, Љубиша, Јевтовић, Зоран (2015) *Конструкција и деконструкција идентитета и међународне интеграције*, Српска политичка мисао, бр 2
- Drucker, Peter, F. (1995) *Postkapitalističko društvo*, Grmeč - Privredni pregled, Beograd
- Ђурић, Јелена (2010) *Парадокси идентитета*, Филозофија и друштво, бр. 2
- Eriksen, Tomas Nilan (2004) *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd, Biblioteka XX vek
- Зиновјев, Александар, (2002), *Запад – Феномен западњаинства*, Наш дом, Београд
- Иљин, Иван (2011) *Бела идеја*, Београд Логос,
- Кара-Мурза, Сергеј (2008) *Манипулација свеићу*, Књижара „Никола Пашић“, Београд
- Караџић, Вук Стеф. (1985) *Српске народне пословице*, Просвета-Нолит, Београд
- Кнежевић, М. (2015) *Нације и њихови интереси - Национални интереси у историјској перспективи*, „Национални интерес“, бр. 3, год. XI, vol. 24, стр. 65-95
- Марковић, Михајло, (1997) *Слобода и пракса*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Миланковић, Милутин (2009) *Успомене, доживљаји и сазнања*, Изабрана дела, књ.7. Београд: Завод за уџбенике
- Милосављевић, Љубинко, (2012) *Куда и како*, Филозофски факултет, Ниш
- Милосављевић, Љубинко, (2008) *Под/стицање слободе*, Филозофски факултет Ниш
- Милосављевић, Петар (2017) *Шведски сто филозофије и метакритички метод*, Матица српска у Дубровнику, Народна библиотека „Раде Драинац“ Блаце, Београд - Блаце - Грачаница
- Митровић, Милован, (1995) *Село и град - комплементарни друштвено-културни образци*, Гласник Етнографског института САНУ, књига XLIV, Београд
- Митровић, Милован (2016) *Феноменологија и дијалектика националног идентитета и српског идентитета Србије*, у зборнику *Идентитетски преображај Србије*, Правни факултет, Београд

- Мојсиловић Бобић, М. (2014) *Срце под притиском; беспризорни живот*, Вечерње новости 30. новембар 2014.
- Naj, Džozef (2012) *Budućnost moći*, Arhipelag Beograd
- Наумовић Миомир, Петковић, Јелена, (2014) *Село древних култура*, Филозофски факултет Ниш
- Панарин. С. А. (2016) *Ревани историје*, зборник *Евроазијски поглед*, Бања Лука, Балканолошки истраживачки центар
- Петровић, Александар, (2015) *Милутин Миланковић, у: Срби 1903-1914 - Историја идеја*, приредио Милош Ковић
- Рајс, Арчибалд (2008) *Чујте Срби*, Партедон, Београд
- Соколов, Е. В. (2001) *Културологија – Огледи из теорија о култури*, Просвета, Београд
- Subotić, Milan (1998) *Globalizacija demokratije i civilizacijske granice: od „Trećeg talasa“ do „Sukoba civilizacija“*, Filozofija i društvo, broj 14
- Todorov, Svetan, (2010) *Strah od varvara - S one strane sudara civilizacija*, Karpos, Loznica
- Трубецкој, Николај (2004) *Европа и човечанство*, Београд, Логос
- Најек, Ф. А. (1997) *Put u ropstvo*, Global book, Novi Sad
- Најек, Ф. А. (1998) *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad
- Хантингтон, Самјуел, (2000) *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, друго издање, ЦИД Подгорица- Романов Бања Лука
- Hantington, Samjuel P. (2004) *Treći talas: Demokratizacija na kraju dvadesetog veka*, Stubovi kulture, Beograd
- Hauzer Arnold, (1966) *Socijalna istorija umetnosti*, Kultura, Beograd
- Cekić, M. (1984) *Filozofija istorije Božidara Kneževića*, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Beograd
- Čejni Dejvid (2003) *Stilovi života, Clio, Beograd*
- Čomski, Noam, *Deset upozorenja* (www. diplomatija.com/2092/neys/deset-upozorenja-noama-čomskog-manipulacija-ljudima-putem-medija, 02. novembar 2011.
- Šorske, E. Karl, (2008) *Ideja o gradu u evropskoj misli – od Voltera do Špenglera*, Polja, časopis za književnost i teoriju, godina LIII, broj 453, septembar - oktobar 2008. (<http://polja.rs/polja453/453-8html>, 7/14/2014
- Шпенглер, О. (2003) *Пронаст Запада*, I-II, Београд, Утопија

НАПОМЕНА О ПРЕТХОДНИМ ОБЈАВЉИВАЊИМА

Блатно доба, Летопис Матице српске, књига 500, јул-август 2017, Нови Сад

Слобода и ропство, Годишњак за социологију, XIV/20 (2018), Филозофски факултет Ниш

Национално и универзално, Међународни тематски зборник *Глобализација и глокализација*, Косовска Митровица 2017.

Сукоб или сарадња цивилизација, зборник радова *Традиција, модернизација, идентитети – Дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану*, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Ниш 2013.

Глобализација и промена (колективне) свести, *Балканске синтезе*, Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој, година V/2, Филозофски факултет, Ниш 2018.

Жртва (и награда) за очување националног идентитета, *Балканске синтезе*, Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој, година III/3, Филозофски факултет, Ниш 2016.

Кад процвета амброзија, зборник *Село невесело*, приредио Недељко Богдановић, Прометеј, Нови Сад 2014.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Љубинко Милосављевић (1945, Доње Сварче код Блаца) школовао се у родном крају, Новом Саду, Сремској Митровици и Нишу. Завршио је студије филозофије на Филозофском факултету у Београду. Магистериј и докторат стекао је на Филозофском факултету у Нишу.

Радио је као професор Гимназије у Прокупљу потом је био службеник Филозофског факултета и Ректората Универзитета у Нишу. У звање доцента на Филозофском факултету у Нишу биран је 1991. Ванредни професор постао је 1996, а редовни 2002. године. Био је управник студијске групе Социологија и шеф Катедре за општу социологију.

Објавио је следеће књиге: *Скица за круг* (1991), *Колективно памћење незаборава* (1991), *Античка мисао о друштву* (1995) *Квадратни укрштај* (1997), *Повест о два Зигија и разјашњења* (1999), *Средњовековна мисао о друштву* (2002), *Станишта идеја* (2002), *О традиционалном и модерном* (2004), *Увод у филозофију* (2006), *Под/стицање слободе* (2008), *Путовође и смерови* (2009), *Куда и како* (2012) и *Виђења и слутње* (2014).

Бави се историјом идеја о друштву, филозофијом историје, етнокултуром Срба и књижевним радом.

Радни век окончао је 2014. године на Филозофском факултету у Нишу. Поводом одласка у пензију на факултету је 14. новембра 2015. године организован округли сто на тему *Историја идеја и промишљање савременог света*. Зборник радова са овим насловом (приредила Гордана Стојић) изашао је из штампе 2016. године.

Библиотека ЕЛЕМЕНТИ

БЛАТНО ДОБА И ПРОЦВАТ АМБРОЗИЈЕ

Издавач

Филозофски факултет, Ниш

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић

Рецензенти

Емеритус проф. др Љубиша Митровић

Проф. др Драгољуб Б. Ђорђевић

Проф. др Далибор Петровић

Лектура

Доц. др Александра Јанић

Компјутерска припрема и прелом

Дарко Јовановић

Штампа

Scero print, Ниш

Тираж

500

ISBN 978-86-7379-513-3

**CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије,
Београд**

316:929 Милосављевић Љ.
316.2
141.7
821.163.41-83

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Љубинко, 1945-

Блатно доба и процват амброзије / Љубинко Милосављевић. - Ниш :
Филозофски факултет Универзитета, 2020 (Ниш : Scero print). - 80 стр.
; 24 см. - (Библиотека Елементи)

Тираж 500. - Белешка о писцу: стр. 80. - Напомена о претходним
објављивањима: стр. 79. - Библиографија: 77-78.

ISBN 978-86-7379-524-9

а) Милосављевић, Љубинко (1945-) б) Социјална мисао

COBISS.SR-ID 283555084